

**“WANNEER HOOP GROEI IN ‘N WAAGHALSIGE VERBEELDING”
‘N PASTORALE BLIK OP KUNS IN ‘N KONTEKS VAN GESTREMDHEID**

deur

MARYNA JOUBERT

voorgelê ter gedeeltelike vervulling vir die vereistes

vir die graad

MAGISTER THEOLOGIAE

in die vak

PRAKTIESE TEOLOGIE – MET SPESIALISASIE IN PASTORALE TERAPIE

aan die

UNIVERISTEIT VAN SUID-AFRIKA

STUDIELEIER: DR J L MYBURG

MEDESTUDIELEIER: PROF J P J THERON

NOVEMBER 2007

Verklaring

Studentenommer: 8690022

Hiermee verklaar ek dat

"Wanneer hoop groei in 'n waaghalsige verbeelding"
'n Pastorale blik op kuns in 'n konteks van gestremdheid.

my eie werk is en dat al die bronne wat ek gebruik het of aangehaal het aangedui is en dat erkenning gegee is deur volledige verwysings te gebruik.

M Joubert

Datum

Dankbetuigings

Ek dra hierdie studie op aan my gesin. Die belangstelling, aanmoediging en respek waarmee hulle deurentyd bygestaan het, het my laat beseef dat hulle net so deel was van hierdie navorsing soos ek.

In hierdie verband wil ek veral vir Jana, my sestienjarige dogter, spesiaal bedank vir al die Vrydagmiddae wat sy aktief by die proses betrokke geraak het.

My man Etienne verdien 'n ekstra dankie vir sy kennis wat hy met my gedeel het, sy refleksies en volgehoue geduld wanneer ek met die onbeholpenheid van my eie taal gegwroeg het. Omdat hy my so goed ken, beter as ekself, kon hy my onsamehangende woorde, idees en konsepte wat in my onderbewuste vasgeketting was, opvang, konstrueer en na die oppervlak bring sodat ander dit kon verstaan.

My drie seuns, Etienne, Petrie en Schalk, wat te alle tye bereid was om stoele aan te dra, rystoele te stoot, koeldrank in te gooi, koekies te gaan koop, bottels verf te roer, koffie en tee te maak en die ateljee voor te berei.

My mede-navorsers, die gestremde deelnemers, wat hul unieke wyse van doen en spesiale manier van kommunikasie so spontaan en onvoorwaardelik met my gedeel het.

Die betrokke ouers vir hul bereidwilligheid om hul kinders gereeld by die sessies te besorg, asook vir hulle insette oor hul kinders se menswees wat daartoe bygedra het dat ek hulle beter kon verstaan.

Die nie-gestremde deelnemers wat as mede-navorsers bereid was om deel te wees van die navorsingsproses, wat geduldig hul beurt afgewag het en altyd bereid was om te help waar nodig.

Annezka Magalhães vir haar insette as navorsingsassistent en opoffering om op Vrydagmiddae deel te wees van die proses .

Jan van der Merwe met wie ek twee jaar gelede 'n gesprek oor die kuns van gestremdes gehad het wat die saadjie vir hierdie navorsing geplant het.

Die Nasionale Kultuurhistoriese Museum vir die uitstalruimte en Christo Rabie wie se entoesiasme en eindelose energie die uitstalling in plek laat val het.

My studieleier, dr. Johan Myburg, vir sy begrip, geduld, ondersteuning en leiding.

My medestudieleier prof. Jacques Theron, vir sy betrokkenheid by die navorsing.

Dr. Marina Strydom en dr. Johannes Laas, op wie se navorsing ek swaar gesteun het en wie onwetend tot die teoretiese onderbou van my verhandeling bygedra het.

Navorsingsabstrak

"Wanneer hoop groei in 'n waaghalsige verbeelding" *'n Pastorale blik op kuns in 'n konteks van gestremdheid.*

The whole point about disability, whether visible or invisible, physical or mental, is that nothing fits.

Albie Sachs 2006

Ten spyte van wetgewing om die inklusiewe posisie van die gestremde in die samelewing te verseker, is gestremdes in die Suid Afrikaanse konteks nog grootliks gemarginaliseerd. Vanuit hierdie gemarginaliseerde posisie vind gestremdes dit moeilik en dikwels onmoontlik om hul unieke potensiaal te ontwikkel om sodoende 'n beter lewenskwaliteit lewe te vestig.

'n Groep van ongeveer twintig deelnemers, waarvan die helfte gestremd is, is tydens hierdie navorsing in 'n inklusiewe konteks van kunsmaak betrek. Die doel van die navorsing is om diskoerse uit te daag wat bepaal dat kunsmaak net vir unieke, talentvolle mense beskore was. Teen die agtergrond van 'n postmoderne epistemologie kon gestremdes sonder vooraf opgestelde reëls en regulasies uiting gee aan hul verbeelding en sodoende waaghalsig wees in die proses van kunsmaak.

Hierdie navorsing het plaasgevind volgens die wetenskaplike riglyne van praktiese teologie. Kontekstuele teologie is as 'n teologiese vertrekpunt gebruik, met die klem op die deelnemende en narratiewe benaderings. Sodoende is ruimte geskep vir die ontdekking sowel as die ontwikkeling van die potensiaal van die gestremde. Die eienskappe van pastorale sorg het 'n atmosfeer tydens

die kunsmaaksessies geskep waarbinne die deelnemers in 'n veilige konteks hoop op 'n bykomstige realiteit en 'n beter toekoms kon ontdek en ontwikkel.

Die navorsing het gekulmineer in 'n kunsuitstalling in 'n nasionale museum wat kan bydra tot 'n bykomstige dimensie in die verhaal en identiteit van die gestremdes.

Sleutelwoorde

Gestremdheid
Inklusiewe praktyke
Kuns, kunsmaak
Terapeutiese kuns
Identiteit
Teologie
Kontekstuele teologie
Bevrydingsteologie
Feministiese teologie
Teologie van die gestremde
Eko-teologie
Narratief
Postmoderne
Sosiale konstruksie en dekonstruksie
Hoop
Waaghalsige verbeelding.

Research Abstract

"Wanneer hoop groei in 'n waaghalsige verbeelding" *'n Pastorale blik op kuns in 'n konteks van gestremdheid.*

The whole point about disability, whether visible or invisible, physical or mental, is that nothing fits.

Albie Sachs 2006

Despite legislation to the effect intended to ensure the position of the disabled in society, disabled persons still find themselves largely marginalized in the South African context.

During this research a group of about twenty participants, of whom about one-half are disabled, were involved in an inclusive process of art-making. The aim of the research was to challenge the dominant discourse which holds that making art is only for the select, talented few.

This research was undertaken according to the scientific guidelines of practical theology. Contextual theology was used as a starting point, with emphasis on the participatory- and narrative approaches. The characteristics of pastoral care created an atmosphere which was conducive to the disabled participants discovering and developing hope for a more rewarding future.

The research culminated in an exhibition in a national museum, which could contribute to an additional dimension in the narrative of the disabled participants.

Key words:

Disability

Inclusive practises

Art, art-making

Therapeutic art
Identity
Theology
Contextual theology
Liberation theology
Feminist theology
Theology of the disabled
Eco-theology
Narrative
Postmodern
Social construction and deconstruction
Hope
Reckless imagination

INHOUDSOPGAWE

Verklaring	
Dankbetuigings	
Navorsingsabstrak	
Research abstract	
Bronnelys	
Lys van Aanhangsels	

HOOFSTUK EEN

MY VERBINTENIS MET GESTREMDES TYDENS 'N KUNSMAAKPROSES

1.1 Agtergrond	15
1.2 Navorsingsvrae	17
1.3 Navorsingsdoelwitte	18
1.4 Kunsmaak en ruimte vir deelnemers van wie sommige gestremd is	18
1.4.1 Kunsmaak en die waarde daarvan vir 'n deelnemer wat gestremd is	19
1.4.1.1 'n Postmoderne benadering tot kunsmaak bied groter vryheid	19
1.4.1.2 Kunsmaak as 'n proses van sosialisering en ontdekking van 'n alternatiewe identiteit	20
1.4.1.3 Die proses van kunsmaak dra by tot die selfbemagtiging van 'n gestremdes	20
1.4.1.4 Kunsmaak as 'n visuele taal of alternatiewe stem vir gestremdes	20
1.4.2 Die postmoderne diskoers en sosiale konstruksie	20
1.4.2.1 Die postmoderne diskoers	21
1.4.2.2 Sosiale konstruksie	21
i) Taal en kennis as integrale deel van sosiale konstruksie ..	21
ii) Diskoerse en identiteit	22

iii) Alternatiewe identiteite geleë in die kreatiwiteit van narratiewe.....	23
1.5 Navorsingsontwerp.....	23
1.6 Navorsingsmetodologie	24
1.6.1 Identifisering van databronne	25
1.6.2 Databronne	25
1.6.2.1 Primêre databronne.....	25
1.6.2.2 Sekondêre databronne.....	26
1.6.3 Die rol van die navorser.....	26
1.6.4 Data dokumentasie.....	28
1.6.4.1 Veldnotas.....	28
1.6.4.2 Ander dokumente	28
1.6.4.3 Verslae van navorsingsassistent.....	29
1.6.4.4 Die rol van fisiese artefakte as datadokumentasie.....	29
1.6.4.5 Die waarde van kunswerke op emosionele- en kognitiewe vlak vir dokumenteringsdoeleindes.	30
i) Emosionele aspekte.....	30
ii) Kognitiewe aspekte	30
1.6.4.6 Uitstalling	31
1.6.5 Data-analise.....	32
1.7 Eties oorwegings in die navorsingsproses	32
1.7.1 Die etiese posisie ten opsigte van die deelnemer.....	33
1.7.2 Etiese oorwegings ten opsigte van die werwing van deelnemers	33
1.7.3 Toestemming van ouer of voog.....	34
1.7.4 Etiese oorwegings ten opsigte van toestemming deur nie-gestremde deelnemers.	34
1.7.5 Verkryging van data deur middel van sekondêre bronne.....	34
1.7.6 Kwessie van deursigtigheid en vertroulikheid.....	35
1.8 Diskursiewe posisionering.....	35
1.8.1 Teologiese posisionering.....	36

1.8.2 Praktiese teologie	36
1.8.2.1 Konfessionele benadering	36
1.8.2.2 Kontekstuele benadering.....	37
i) Feministiese teologie	37
ii) Die Bevrydingsteologie van die gestremde	37
iii) Eko-teologie.....	37
1.8.2.3 Deelnemende benadering	38
1.8.2.4 Narratiewe praktyke.....	38
1.8.2.5 Pastorale sorg in my kunsateljee.....	39
1.8.2.6 Inklusiewe praktyke	39
1.9 Hoop en 'n waaghalsige verbeelding vir die deelnemer wat gestremd is	39
1.10. Uitleg van hoofstukke	40

HOOFSTUK TWEE

WETENSKAPLIKE BEGRONDING

2.1 Epistemologie	42
2.1.2 Die postmoderne diskoers	45
2.1.3 Poststrukuralisme	48
2.1.4 Sosiale konstruksie en dekonstruksie	49
2.1.4.1 Taal en identiteit binne die sosiale konstruksie diskoers.....	50
2.1.4.2 Dekonstruksie	53
2.2 Metodologie	54
2.3 Navorsingsontwerp.....	54
2.4 Teologiese begronding	56
2.4.1 Teologiese afbakening.....	58

2.4.2 Kontekstuele teologie	58
2.4.2.1 Teologie vir die vrou	59
2.4.2.2 Bevrydingsteologieë	60
2.4.2.3 Die bevrydingsteologie vir die gestremde	60
2.4.2.4 Eko-teologie	62
2.5 Diskursiewe benadering	63
2.5.1 Praktiese teologie	64
2.5.2 Kontekstuele benadering in praktiese teologie	65
2.5.3 Die polities-kritiese benadering van Heitink	66
2.5.4 Deelnemende benadering	67
2.5.5 Narratiewe praktyke	67
2.5.6 Die deelnemende benadering, narratiewe praktyke en kunsmaak	68
2.5.7 Pastorale sorg	68
2.5.8 Inklusiewe praktyke	69
2.6. Samevatting	71

HOOFSTUK DRIE

PASTORALE SORG EN BYKOMSTIGE ELEMENTE TER VERSTERKING VAN 'N POSTMODERNE NARRATIEF VAN KUNSMAAK

3.1 Pastorale werk	72
3.2 Pastorale sorg: 'n Postmoderne narratief van inklusiewe praktyke in 'n kunsateljee.	73
3.3 Ontwikkeling van 'n bykomstige identiteit binne 'n pastorale sorg konteks	74
3.4 Gestremdes in 'n kreatiewe konteks	75
3.5 Kunsuitstallings	80
3.6 Pastorale narratiewe (kuns)terapie	82
3.7 Waaghalsige verbeelding	84
3.8 Gestremdheid	85
3.9 Hoop	88
3.10 Deelnemers	90

HOOFSTUK VIER

PASTORALE SORG EN INKLUSIEWE PRAKTYKE IN 'N POSTMODERNE NARRATIEF VAN KUNSMAAK EN HOOP.

4.1 Pastorale werk.....	99
4.1.1 Gemeenskaplike sorg (mutual care) met sosialisering as bonus in 'n kreatiewe kunsmakkonteks	99
4.1.2 Pastorale sorg.....	101
4.1.2.1 Genesing	102
4.1.2.2 Volgehoue bystand	103
4.1.2.3 Leiding	104
4.1.2.4 Versoening.....	107
4.2 Inklusiewe benadering.....	109
4.3 Postmoderne narratief van kunsmak.....	115
4.4 Hoop en verbeelding	118
4.4.1 Hoop en klein verhale	119
4.4.2 Bevryding en bemagtiging	121
4.4.2.1 Bevryding.....	122
4.4.2.2 Bemagtiging.....	124
4.5 Pastorale narratiewe konsepte	126
4.6 Etiese uitkomst tydens die navorsingsproses	128
4.6.1 Deursigtigheid.....	129
4.6.2 Kwessies rondom die hantering van die kunswerke	131
4.6.3 Kwessies rondom die neem van digitale foto's.....	132
4.6.4 'n Kunsuitstalling	132
4.6.5 Kwessies rondom die nie-gestremdes.....	134
4.7 Ongerymdhede	135
4.8 Verrassings.....	135
4.9 Hoop	136

4.9.1 Hoop van die deelnemer.....	136
4.9.2 Hoop van die navorser.....	137
4.10 Etiese aspekte rondom die beëindiging van die navorsingprojek.....	137
4.11 Volhoubaarheid van die projek.....	137

HOOFSTUK VYF

REFLEKSIE OP DIE NAVORSINGSPROSES

5.1 Refleksie	139
5.1.1 Refleksie op epistemologiese posisionering.....	139
5.1.1.1 Postmoderne diskoers.....	140
5.1.1.2 Poststrukuralisme	142
5.1.1.3 Sosiale konstruksie.....	142
5.1.2 Metodologiese refleksie	143
5.1.2.1 Kwalitatiewe refleksie	144
5.1.2.2 Selfrefleksie	145
5.1.2.3 Etiese refleksie	147
5.1.3 Teologiese refleksie	148
5.1.3.1 Teologie	148
5.1.3.2 Prakties teologiese refleksie.....	149
5.1.3.3 Pastorale sorg en inklusiewe praktyke	150
5.2 Tekortkominge en aanbevelings	151
5.3. Samevatting: "Hoop en 'n waaghalsige verbeelding"	154
5.4 Toekomsvisie.....	155
5.5 Slotopmerking.....	156
BRONNELYS	157

HOOFSTUK EEN

MY VERBINTENIS MET GESTREMDES TYDENS 'N KUNSMAAKPROSES

Hierdie hoofstuk bevat 'n oriëntering ten opsigte van die posisie waarin gestremde deelnemers hulself in 'n postmoderne inklusiewe konteks van kunsmaak bevind. Ek stel navorsingsvrae en doelwitte met moontlikhede wat gewortel is in die opsies van 'n gevallestudie wat kwalitatiewe navorsing bied. Ek besin en oorweeg die etiese opsies soos bestel in die onderskeie literatuur. Ek gebruik ook insette vanuit die teologie en praktiese teologie in die skep van 'n diskursiewe benadering, waarvolgens die gestremde deelnemers aan die proses van kunsmaak 'n bykomstige realiteit kan skep en hoop op 'n beter toekoms kan ontwikkel.

1.1 Agtergrond

Ek bedryf die afgelope twintig jaar 'n kunsateljee. Klasse aan studente, wat kinders en volwassenes tussen die ouderdomme van vyf en 27 jaar insluit, in hoofsaaklik pottbakkers- en kleiwerk is 'n integrale deel van my kunspraktyk.

My aanvanklike gedagte was dat studente na die kunsateljee kom met die doel om kunsonderig te ontvang en nie vir terapie nie. Vanuit my praktiese ondervinding as kunstenaar en die kunsklasse wat ek aanbied, het ek egter algaande besef dat kunsmaak en terapie nie skeibaar is nie.

Volgens Malchiodi (1998:xiv) het die proses van kunsmaak die potensiaal om heling te bewerkstellig en die kwaliteit van lewe te verbeter. Kunsmaak is bowendien 'n kragtige vorm van kommunikasie wat nie net die fisieke gesondheid van diegene wat kunsmaak bevorder nie, maar ook hul geestesgesondheid.

Met hierdie navorsingsprojek het ek egter nie beplan om formele (kuns)terapie te doen nie, maar eerder gefokus op die indirekte terapeutiese waarde waaronder 'n positiewe selfkonsep en selfvertroue wat die proses van kunsmaak bied.

Na aanleiding van 'n gesprek met Johan Timperman (24 Oktober 2005), 'n gekwalifiseerde arbeidsterapeut en een van die direkteure van 'n sosiaal-artistieke werksentrum of kunswerkplaas De Zandberg in Harelbeke naby Brugge in die suidweste van Vlaandere, het ek bewus geraak van die terapeutiese en genesende waarde van kunsmaak vir mense met verskeie fisieke en psigiese gestremdhede. Op hierdie kunswerksplaas werk beeldende kunstenaars met 'n verstandelike beperking en ander kunstenaars saam.

Die heersende diskoerse in die Westerse samelewing, kultuur en opvoedingstelsels rakende die proses van kunsmaak breinspoel ons tot die aanname dat kunsmaak uitsluitlik beperk is tot die handjievol unieke en talentvolle mense wat die titel kunstenaar waardig is (Gold 1998:10). Volgens Joseph Beuys (Fol 2003:6) is elke mens egter 'n kunstenaar wat streef na die uitbreiding van die konsep van kuns binne 'n sosiaal-politieke perspektief.

Fischner-Rathus (1989:446) wys daarop dat kinders en (soos wat hy dit noem) versteurde mense min ag slaan op die realistiese weergee van ruimte en vorm in 'n konteks van kunsmaak. Die deelnemer met verstandelike beperking kan dus kuns maak sonder die beperkinge van kulturele standaarde.

Beuys (Fol 2003:6) se beskouing van kuns sluit aan by die groter filosofiese onderbou van hierdie navorsing, naamlik dié van 'n postmoderne "diskoersposisie" (Roux 1996:38). Vanuit die postmoderne diskoers vervaag die grense tussen "reg en verkeerd", tussen "normaal en abnormaal". Hierdie vervaging van grense dra die implikasie dat die vereistes vir kunsmaak en om as 'n kunstenaar gereken te word nie meer so streng en eksklusief op die formele aspekte van kunsmaak soos tydens die modernistiese tydperk fokus

nie. Die verskillende prosesse van kunsmaak en die beoordeling daarvan word volgens postmoderne aannames meer toeganklik en meer aanvaarbaar, ook vir 'n gestremde persoon.

Teen die agtergrond van bostaande bevind ek my in die ongemaklike posisie dat ek binne die raamwerk van hierdie navorsing tussen die konsepte "normaal" en "abnormaal" moet onderskei. In die literatuur word die term "gestremdheid", hetsy fisiek of psigies, egter vry algemeen gebruik om na diegene te verwys wat weens een of ander beperking nie in die hoofstroom van die samelewing opgeneem word nie. Aangesien die term ook polities-korrek is, volstaan ek met die gebruik van "gestremdheid".

Met hierdie navorsingsprojek het ek 'n inklusiewe benadering gevolg waartydens beide gestremdes en nie-gestremdes saam kuns gemaak het, wat ook 'n uitsonderlike sosialiseringseleentheid vir die twee groep was. Sodoende het die gemarginaliseerde groep gestremdes die geleentheid gekry om hul stem te laat hoor.

Bogenoemde konteks is deur die funksies van pastorale sorg aangevul (sien 2.5.7). Volgens De Jongh van Arkel (2003:37) bestaan die funksies van pastorale sorg uit leiding, versoening, genesing, en ondersteuning. Clinebell (Lartey 2003:27) het die aspek van koestering bygevoeg en Lartey (2003:33) bevryding en bemagtiging.

Volgens beplanning het die proses van kunsmaak gekulmineer in 'n uitstalling deur 'n groep gestremde- en nie-gestremde deelnemers.

Bostaande agtergrond het aanleiding gegee tot die volgende navorsingsvrae:

1.2 Navorsingsvrae

1.2.1 Kan pastorale sorg daartoe bydra dat die konsep van inklusiwiteit binne 'n kunsklas gevestig word?

1.2.2 Watter bydrae kan 'n inklusiewe benadering tot kunsonderrig lewer tot die identiteit van 'n groep deelnemers wie gestremd is?

1.2.3 Is dit moontlik om deur middel van hoop 'n waaghalsigheid by gestremdes wat kuns maak te ontwikkel?

Hierdie navorsingsvrae lei tot spesifieke navorsingsdoelwitte soos hieronder beskryf.

1.3 Navorsingsdoelwitte

1.3.1 Om vas te stel tot watter mate die funksies van pastorale sorg daartoe bydra dat 'n inklusiewe konteks vir kunsmaak gevestig word.

1.3.2 Om vas te stel of 'n inklusiewe benadering tot kunsonderrig effektief vir 'n groep deelnemers waarvan sommige gestremd is gevestig kan word.

1.3.3 Om hoop, wat kan bydra tot waaghalsigheid, deur 'n inklusiewe proses van kunsmaak by gestremdes te ontwikkel.

1.4 Kunsmaak en ruimte vir deelnemers van wie sommige gestremd is

Hierdie voorlopige literatuurstudie fokus op die waarde wat kunsmaak binne 'n postmoderne benadering, met spesifieke verwysing na sosiale konstruksie en dekonstruksie, vir gestremde deelnemers inhou.

Jennings (1975:1) skryf dat Jung kreatiwiteit beskou as 'n basiese instinktiewe behoefte van die mens. Deur die eeue vertel kunstenaars hul geskiedenis deur middel van sketse, skilderye, argitektuur en beeldhouwerke en deel so hul emosies en ondervindinge onder meer met 'n sketslyn of die kleur van 'n kwashaal.

Dit is egter soms moeilik om gedagtes vas te vang en emosies te identifiseer aangesien dit onderdruk word. Kunsmaak het egter die vermoë om dit wat in die onderbewuste lê na die oppervlak te bring (Fahy 2006). Die gestremde deelnemers het tydens die proses van kunsmaak nie net die geleentheid gekry om kunsvaardighede aan te leer nie, maar hulself ook in 'n konteks bevind waarin hul bewustelik of onbewustelik uiting kon gee aan die wyse waarop hulle hul gestremdheid beleef.

1.4.1 Kunsmaak en die waarde daarvan vir 'n deelnemer wat gestremd is

1.4.1.1 'n Postmoderne benadering tot kunsmaak bied groter vryheid.

Die wêreld is voortdurend aan die verander, met postmoderne neigings wat hoogty vier. 'n Postmoderne benadering besin en betrag (nuwe) dinge op nuwe wyses (Ward 1997:5). Volgens Kidd (2002:88) is sekerheid, waarheid en realiteit in 'n postmoderne konteks voorwaardelik en relatief en daar is geen absolute of definitiewe standaarde nie.

'n Postmoderne benadering verwelkom diversiteit en teenstrydigheid. 'n Postmoderne benadering verwerp trouens die onderskeid tussen "low and high art". Die postmoderne skepper is vry om enige elemente en style in 'n werk te kombineer, selfs op so 'n wyse dat dit teenstrydig of irrelevant is tot die waarskynlike funksie van die objek.

Vanuit hierdie filosofiese verwysingsraamerk is deelnemers in die ateljee toegelaat om ongeag die voorskrifte van 'n formele modernistiese kunsmaakprosedure hulle eie oordeel te gebruik en uiting te gee aan hulle skeppende behoeftes.

1.4.1.2 Kunsmaak as 'n proses van sosialisering en ontdekking van 'n alternatiewe identiteit

Die konteks van kunsmaak saam met deelnemers wat nie-gestremd is nie het die voordeel ingehou van sosialisering op 'n vlak wat nie gewoonlik vir die gestremde deelnemers toeganklik is nie.

1.4.1.3 Die proses van kunsmaak dra by tot die selfbemagtiging van 'n gestremdes

Die *Journal of Extension* (1999) omskryf bemagtiging as 'n multi-dimensionele sosiale proses wat op 'n sielkundige, sosiologiese en ekonomiese vlak voorkom. 'n Belangrike element van bemagtiging is dat dit beide die individu en die gemeenskap betrek.

Na afloop van die proses van kunsmaak is die gestremde deelnemers bemagtig om kuns te maak afgesien van die konteks.

1.4.1.4 Kunsmaak as 'n visuele taal of alternatiewe stem vir gestremdes

Sommige gestremde deelnemers aan 'n proses van kunsmaak vind dit moeilik of selfs onmoontlik om hul persoonlike narratiewe, emosies en behoeftes te verbaliseer. Kunsmaak bied aan hulle die geleentheid om 'n stem te ontwikkel, wat as 'n meta-verbale proses beskou kan word.

1.4.2 Die postmoderne diskoers en sosiale konstruksie

Aanvullend tot die voorlopige literatuurstudie benut ek 'n postmoderne diskoers en die gepaardgaande sosiale konstruksie, wat deur middel van taal en diskoerse die identiteit sowel as 'n alternatiewe identiteit van die gestremde kan verruim.

1.4.2.1 Die postmoderne diskoers

'n Postmoderne benadering beteken verskillende dinge vir verskillende mense op verskillende tye. Dit is ook moeilik om die oorgang van modernisme na postmodernisme chronologies te omskryf (sien 2.1.2). Wat egter wel van meer betekenis is, is dat postmodernisme die konsep van rasionele denke, gebaseer op 'n intellektuele fondasie na aanleiding van wetenskaplike metodes, bevraagteken. Anders gestel, postmodernisme bevraagteken die ideale, houdings en waardes van modernisme (Lotter & Thomson 2000).

1.4.2.2 Sosiale konstruksie

Kotzé en Kotzé (1997:2) verkies om die term sosiale konstruksie diskoers te gebruik, aangesien dit inpas by postmoderne denke wat ruimte laat vir verdere ontwikkeling. Kategorieë wat die mens skep bestaan nie noodwendig in die aard en natuur van die verskynsel nie (Burr 2004:3). Die fokus van die sosiale konstruksie diskoers is om inligting voortdurend te herkonstrueer.

Voorstanders van die sosiale konstruksie diskoers het 'n kritiese houding ten opsigte van algemeen aanvaarde kennis en is agterdogtig oor aannames oor die aard van die werklikheid.

In lyn met hierdie siening is dit vir my moontlik om die unieke status wat 'n sogenaamde gekwalifiseerde kunstenaar in die samelewing het te bevraagteken. In die proses soek ek na alternatiewe waardes anders as die heersende akademiese en tegniese standaarde waarvolgens iemand wat kuns maak erkenning en toegang tot 'n kunsgalery kan kry.

i) Taal en kennis as integrale deel van sosiale konstruksie

Die wyse waarop ons die wêreld verstaan is kultuur-histories spesifiek (Burr 2004:4). Gergen (1985:267) verwys daarna as sosiale artefakte, produkte van historiese interaksies tussen mense. Hare-Mustin en Marecek (1988:218) wys

daarop dat die mens sy eie betekenis skep rondom sy persepsies en ervarings.

Op dieselfde wyse skep die gestremde deelnemer in my ateljee, diegene naaste aan haar/hom, ek as mede- deelnemer aan die proses van kunsmaak en die mense in die wêreld oor die algemeen 'n eiesoortige verstaan van die konsep gestremdheid. Hierdie verskillende vorme van verstaan word deur die betrokkenes se persoonlike verwysingsraamwerk, kulturele agtergrond en ondervindings geskep.

ii) Diskoerse en identiteit

Sosiale interaksie, waarin kennis deur middel van taalkonstruksie gevestig word, is ook die plek waar diskoerse ontstaan. 'n Diskoers voorsien 'n verwysingsraamwerk waarvolgens die wêreld geïnterpreteer en betekenis daaraan geheg kan word. Volgens Foucault (Flaskas & Humphreys 1993:39) is diskoerse spesifieke wyses van dink wat in 'n spesifieke sosiale konteks geskep word. Volgens Madigan (1996:50) word wat "normaal" is al dan nie in 'n gemeenskap deur heersende diskoerse bepaal. Diskoerse plaas mense in spesifieke kategorieë.

Volgens Drewery en Winslade (Crocket et al 1997:35) ontstaan sommige van hierdie diskoerse vanuit 'n magposisie wat die status van 'n dominante diskoers, ten koste van ander diskoerse, verwerf. Dominante diskoerse het die potensiaal om mense te onderdruk, met min of geen ruimte vir verandering nie (Burr 2004:111).

Nuwe betekenis word geskep sodra dominante diskoerse bevraagteken word en nuwe posisies onderhandel word (Crocket et al 1997:37). Sodoende word hoop op 'n alternatiewe, bevrydende identiteit vir die andersins onderdrukte geskep. Gestremde persone bevind hulle in 'n situasie waar heersende diskoerse hul identiteit in hoofsaaklik negatiewe, beperkende terme bepaal. Die

heersende diskoers rondom gestremdheid beklemtoon dus waartoe hulle nie in staat is nie, ten koste van hulle relatiewe vermoëns.

iii) Alternatiewe identiteite geleë in die kreatiwiteit van narratiewe

Volgens Burr (2004:124) kan die mens omskryf word as die somtotaal van posisies in diskoerse wat sy/hy op 'n gegewe oomblik beset. Hierdie posisies verander voortdurend namate 'n mens met ander situasies in aanraking kom. Die intergrasie van die dominante diskoers rondom gestremdheid, wat 'n onvermoë impliseer, met 'n diskoers wat onbevange kreatiwiteit impliseer, veronderstel die moontlikheid van 'n alternatiewe identiteit vir die gestremde persoon.

1.5 Navorsingsontwerp

Ek gebruik deelnemende aksienavorsing uit die verskillende navorsingsontwerpe binne kwalitatiewe navorsing. Vanuit hierdie benadering word die afstand tussen die navorser as objektiewe waarnemer en die nagevorsde as subjek verwyder, wat beide partye as aktiewe deelnemers tydens die proses van navorsing laat (Strydom 2005:43).

McTaggart (1997:39) verwys na deelnemende aksienavorsing wat nie op mense nie, maar eerder deur mense in en op hul eie situasie. Mense word dus aangemoedig om as kennisdraende agente deel te wees van deelnemende navorsing (Strydom 2005:44).

Gardener (2004:52) verwys na die begrippe navorsing, opvoeding en aksie as deel van deelnemende aksienavorsing. Hierdie begrippe staan vir my baie sterk in my navorsing aangesien dit nie by die insameling van data eindig nie, maar tot by onderrig strek en as aansporing tot aksie dien (sien Strydom 2005:43). Die mate waartoe 'n deelnemer daarin slaag om 'n vaardigheid te ontdek reflekteer ook die mate waartoe die betrokke deelnemer effektief in 'n inklusiewe konteks kan kuns doen.

McLaren (2006) beklemtoon dit dat 'n postmoderne benadering skepties staan teenoor sekerheid, terwyl Delamar (2000) verwys na 'n postmoderne benadering wat allerwaarhede verwerp. Die verwysing na databronne tydens hierdie navorsing impliseer 'n klem op die akkurate insameling van inligting, 'n konsep wat sterk in 'n modernistiese benadering gesetel is. Gergen en Laing (1991:89) verkies die term *capta bo data*, aangesien data "om te vat" behels eerder as die gewenste "dit wat gegee is" wat *capta* impliseer. Myburg (2000:15) verwys ook na die belang van wederkerigheid en ko-konstruksie in gesprekke wanneer betekenis geskep en alternatiewe ontwikkel word. In teenstelling met die moderne wetenskap wat soek na absolute waarhede, vervang 'n postmoderne benadering absolute waarhede en "grand narratives" met veelvuldige waarhede, betekenis en aromas wat baie waarhede betrek en deurlopend verander (Hess 2006:8).

Vir die doeleindes van hierdie navorsing het ek sterk gefokus op die wederkerige ko-konstruksie van narratiewe met deelnemers, asook op die meta-verbale taal van die deelnemers se kunswerke om sodoende nuwe ontdekkings van hul onderskeie identiteite te maak. Roux (1996:41) wys egter daarop dat postmoderne diskoers nog steeds reste van modernisme bevat en sommige metafore van modernisme nodig het om sekere konstruksie beskryf. Gevolglik volstaan ek by die gebruik van die terme data en databronne.

1.6 Navorsingsmetodologie

Die metodologie van die navorsing behels die identifisering van primêre en sekondêre databronne. Hierdie databronne (Mouton 2001:150) is vervat in dokumentasie soos veldnotas, briewe deur deelnemers geskryf rakende die proses van kunsmaak, inligting verkry vanaf assistente, historiese gevalle en die kunswerke self, resensies van uitstallings en die analisering van al hierdie inligting.

1.6.1 Identifisering van databronne

Die primêre bron van inligting vir hierdie navorsing is verkry vanuit informele gesprekke met die betrokke deelnemers tydens die proses van kunsmaak. Die inligting vanaf die deelnemers as primêre databronne is aangevul deur inligting vanaf ouers, voogde, onderwysers en vriende. Hierdie inligting is volgens Laas (2004:46) "gebruik as basis vir ondersoek, navrae en navorsing". Verder het ek ook die inligting wat deur my navorsingsassistent verskaf is gebruik, asook toepaslike inligting vanuit die kunswerke, foto's van die proses van kunsmaak, die genoemde kunsuitstalling en die kommentaar wat dit uitgelok het.

1.6.2 Databronne

Onderhoudsvoering is gesprekke wat plaasvind met die primêre doel om inligting in te samel (Berg 2004:75). Tydens hierdie navorsing het hierdie gesprekke tussen my en die onderskeie deelnemers aan die proses van kunsmaak plaasgevind

1.6.2.1 Primêre databronne

Deelnemers het hul gedagtes, idees en emosies spontaan, informeel en ongestruktureerd in gesprekke tydens die kunsmaaksessies gedeel. Geen spesifieke vrae is vooraf beplan nie en vrae is geformuleer namate gesprekke gevorder het. Hierdie metode van onderhoudsvoering is 'n primêre databron en word onderskei van inligting wat van ander bronne, waaronder ouers, voogde of onderwyser van deelnemers verkry is. Volgens Berg (2004:78) is hierdie metode van onderhoudsvoering ongestandaardiseerd, informeel of non-direktief. Berg (2004:78) beskryf hierdie metode van onderhoudsvoering verder as 'n "meaning making occasion", waar die verhouding tussen mense gebruik word om inligting te bekom. Ek het ook my direkte waarnemings tydens die kunsmaaksessies genoteer, wat Berg (2004:80) as veldnotas beskryf.

Die skep van 'n ontspanne en onderling gemoedelike atmosfeer was van primêre belang vir die vestiging van 'n inklusiewe benadering tot die proses van kunsmaak. Hierdie ontspanne atmosfeer tydens die proses van kunsmaak is

gereflekteer deur die gereelde bywoning van klasse deur die betrokke kinders, die gemaklike atmosfeer wat in die klas geheers het en die spontane onderlinge kommunikasie tussen die deelnemers.

1.6.2.2 Sekondêre databronne

Aangesien deelnemers met verstandelike beperking nie deurlopend daartoe in staat is om die verlangde inligting te verskaf nie, is sekondêre databronne ook gebruik om inligting mee te versamel. Die effektiewe kommunikasie met ouers, voogde, onderwysers, familieledede en ander belanghebbendes rakende deelnemers se belewenis rondom die proses van kunsmaak was dus 'n gegewe en gesprekke in hierdie verband was ook ongestruktureerd en informeel. Die primêre doel van hierdie sekondêre gesprekke was om die behoeftes van die deelnemers met verstandelike beperking op te vang, te omskryf en, waar toepaslik, tydens die proses van kunsmaak te akkommodeer. Deelnemers is verder ook aangemoedig om hul eie belewenisse van die proses van kunsmaak met my te deel, hetsy skriftelik of tydens 'n informele gesprek en met die hulp van 'n naasbestaande of mede-deelnemer indien nodig.

1.6.3 Die rol van die navorser

Volgens Bassegy (1999:81) het die navorser 'n spesifieke rol en moet 'n navorser as volg te werk gaan om inligting effektief in te samel: Vra die regte vrae, luister deeglik, observeer gebeure en dokumenteer deeglik. Vir die doeleindes van hierdie navorsing en met spesifieke verwysing na die "regte vrae vra", het ek egter vrae vanuit 'n "not knowing position" gevra en aanvaar dat "the client is the expert" (Anderson & Goolishian 1992:28). White (1991:38-39) beklemtoon 'n nuuskierige ingesteldheid deur die terapeut, asook sorg en besorgdheid en 'n gereedheid om te ontdek. Alhoewel my rol tydens my proses van navorsing nie primêr die van terapeut was nie, het ek bostaande nuuskierige ingesteldheid behou om sodoende saam met die deelnemers te ontdek. Hierdie verwysingsraamwerk impliseer vir my dat ek die sogenaamde "regte" vrae gevra het in my poging om 'n alternatiewe verhaal van hoe dinge dalk kan wees

saam met die deelnemers te ontdek. Mouton (1996:158) beklemtoon verder die belang van 'n sterk interpersoonlike verhouding tussen die navorser en deelnemer, wat onderlinge vertroue bevorder. Hierdie onderlinge vertroue het deurgaans gegeld en die goeie rapport tussen my en die deelnemers het gedien as kontrole vir moontlike negatiewe invloede vanuit die konteks.

Formele, ingeligte toestemming is van die ouers van alle deelnemers verkry vir hul insluiting in die proses van navorsing. Die besonderhede daarvan word as addendum aangeheg.

Ek het tydens kunsmaaksessies verseker dat ek aan die individuele behoeftes van elke deelnemer in terme van kunsmedium sowel as beskikbare prosesse voldoen het. Deelnemers is ook toegelaat om niks te doen nie sou dit hulle behoefte tydens 'n spesifieke klas wees.

Aangesien die proses van inligtingsinsameling ongestruktureerd was, moes ek deurlopend voorbereid wees op onvoorsiene gebeure. So byvoorbeeld moes ek 'n verandering in die skedulering van my kunsmaaksessies aanbring om deelnemers te akkomodeer wie nie daarmee gerieflik was om hul ruimte met 'n inklusiewe groep te deel nie.

As navorser moes ek uiteraard ook ten alle tye sensitief wees ten opsigte van alle inligting wat ek ingesamel het. Volgens Merriam (1998:22) beteken hierdie sensitiwiteit dat die navorser goeie tydsberekening moet toepas deur te weet wanneer om stiltes toe te laat, wanneer om dieper te delf vir inligting of wanneer om van rigting te verander. Berg (2004:90) identifiseer hierdie atmosfeer as vloeibaar en buigsaam, wat lei tot die ontwikkeling van positiewe gevoelens tussen die navorser en die deelnemer. So byvoorbeeld moes ek die nodige sensitiwiteit openbaar teenoor gestremde deelnemers met 'n beperkte begrip en woordeskate wie moeilik op oop vrae (soos gekontrasteer met leidende vrae) sou reageer. Vrae is dus so eenvoudig as moontlik gestel.

Bogenoemde inligting is in dokumente vervat wat later verwerk en gebruik is om sekere temas na te spoor.

1.6.4 Data dokumentasie

Dokumente bevat inligting van notas wat verkry is uit informele gesprekke, op- en aanmerkings en vrae tydens die kunsmaaksessies. Hierdie inligting is aangevul deur terugvoer vanaf my navorsingsassistent en inligting verkry uit die kunswerke en terugvoer oor die kunsuitstalling.

Die gemoedelike atmosfeer tydens die informele kunsmaaksessies het my die geleentheid gegee om met die deelnemers te gesels en informeel vrae gerig op die verkryging van inligting te vra. Volgens Els (2004:60) is mense se verhale as fokus van navorsing nie om spesifieke, tegniese oplossings te vind wat veralgemeen kan word nie, maar om die verskeidenheid interpretasies, kennis en ervaring te verbreed vir diegene wat navorsing gebruik om groei en ontwikkeling te aktiveer. Die informele vrae wat ek gevra het, het verband gehou met kunsmaak en hoop soos vervat in die titel van my navorsing

1.6.4.1 Veldnotas

Die interaksie wat tydens die proses van kunsmaak plaasgevind het is deurlopend waargeneem en gedokumenteer, wat Berg (1994:80) as veldnotas beskryf.

1.6.4.2 Ander dokumente

Ander dokumente wat ek gebruik het sluit briewe met terugvoer oor die proses van kunsmaak in wat deelnemers geskryf het, sommige met die hulp van 'n naasbestaande.

Die evaluering van die betrokke deelnemers se ervaring van die proses van kunsmaak was nie eensydig my eie as navorser nie, maar het ook die terugvoer

van deelnemers as medenavorsers of myself as 'n deelnemer aan die proses ingesluit.

1.6.4.3 Verslae van navorsingsassistent

Die insette van my navorsingsassistent wat my met die proses van kunsmaak gehelp het was nie net suiwer op waarnemings en notering van die proses geskoei nie. Om weg te beweeg van "the gaze", wat Cavallaro (1997:115) omskryf as "certain bodies can wield power over other bodies by looking at them in certain ways", het my navorsingsassistent deelgeneem aan die kunsmaakproses. My navorsingsassistent het aanbevelings gemaak en leemtes toegelig, maar ook verversings aangedra, buise verf ogedraai, verf geroer, hande en klere help skoonmaak en foto's geneem. My navorsingsassistent was net so deel van die kunsmaaksproses as enige ander deelnemer en haar terugvoer het daartoe bygedra dat ek nie 'n eensydige persepsie van die proses ontwikkel het nie.

1.6.4.4 Die rol van fisiese artefakte as datadokumentasie

Fisiese artefakte kan volgens Yin (1994:90) 'n toestel, 'n instrument of 'n kunswerk wees. Aangesien hierdie navorsing die maak van kuns behels het, was die kunswerke en kunsuitstalling deur die deelnemers geskep van besondere waarde in die verkryging van data.

Die Lefika La Phodiso-kunsterapiesentrum (1993:6) beskryf die proses van kunsmaak as 'n internasionaal-erkende vorm van heling wat effektief is vir beide volwassenes en kinders. 'n Verskeidenheid mediums word aan die deelnemers beskikbaar gestel en elke medium ontlok verskillende emosies. Kunswerke of te wel fisiese artefakte word nie net beskou as 'n medium waarvolgens deelnemers uiting kan gee aan hulle persoonlike gevoelens nie, maar lewer ook waardevolle inligting wat die posisie van die gestremde in die samelewing toelig. So is kuns 'n belangrike vorm van taal en die kunstenaar Jan van der Merwe het selfs opgemerk dat "kunstenaars hoef nie te kan praat nie".

Ek beskou die kunsmaak van die gestremde deelnemers as woorde, 'n visuele taal. In hierdie verband sê Klonsky (1975:11) "paintings are made from words" en Capacchione (1988:182) is van mening dat "one picture is worth a thousand words". Kwashale en penmerke is klanke en geluide, somtyds deurmekaar. Op die ou einde vorm dit egter iets, 'n atmosfeer, iets om te ervaar, 'n sin, 'n storie of 'n narratief, iets wat gedeel wil word en bes moontlik elemente van hoop dra. Volgens Furth (1988:113) beskik 'n prent nie oor stembande nie, maar kan harder praat as enige woorde. Woorde tydens gesprekke in die kunsmaaksessies kan maklik verlore gaan, maar kunswerke is blywend en 'n tasbare anker vir almal wat deel was van die hierdie navorsingsproses (sien Case & Dalley 1988:1).

1.6.4.5 Die waarde van kunswerke op emosionele- en kognitiewe vlak vir dokumenteringsdoeleindes.

i) Emosionele aspekte

Die kunswerk wat 'n deelnemer geskep het, het vir hom of haar 'n stem gegee. Die taal van kuns is nie net tot die emosionele beleweniswêreld van die kunstenaar beperk nie, maar kan ook in 'n groter konteks gesien word. Kuns wat geskep word reflekteer die onderbewuste magte wat 'n mens se lewe beïnvloed en kan 'n uitvloeisel wees van assosiasies, begeertes, fantasieë, hoop, drome en herinneringe. Insette rondom die emosionele kwaliteit van 'n kunswerk is primêr vanaf die betrokke deelnemer verkry, alhoewel my insette sowel as dié van die betrokke belanghebbendes gedokumenteer is.

ii) Kognitiewe aspekte

Deelnemers is tydens die proses van kunsmaak 'n verskeidenheid van basiese kunsmaakvaardighede aangeleer wat binne hulle kognitiewe en fisiese vermoëns geval het.

1.6.4.6 Uitstalling

'n Kunsuitstalling was die logiese uitvloeisel van die proses van kunsmaak deur die groep gestremde- en nie-gestremde deelnemers. Hierdie uitstalling het nie die estetiese waarde van die onderskeie kunswerke beklemtoon nie en het ook geen onderskeid tussen die twee groepe deelnemers gemaak nie. Die fokus van die uitstalling was dus eerder op die voorafgaande proses van kunsmaak. Terugvoer verkry vanuit bronne soos resensies en ander artikels wat in die media verskyn het, het as bykomstige dokumentasie van die proses gedien (Yin 1994:81).

Die kunsuitstalling is beplan vir die deelnemers se familie, vriende en wie ook daarin sou belangstel. Die konsep van 'n uitstalling was aanvanklik vreemd vir sommige van die deelnemers, maar na 'n verduideliking het dit almal opgewonde en entoesiasies gelaat.

Alhoewel geen artistieke beoordelings aan die kunswerke geheg is nie, impliseer die konsep van 'n uitstalling tog pronk-, vertoon-en-wys (Harteveld et al. 1992:302). Volgens Strydom (2005:48) kan die effek van die estetiese kwaliteit in die eindproduk op die skepper van die werk nie onderskat word nie, met juis die blootstelling aan skoonheid wat dikwels 'n persoon se emosies transendeer en hoop gee op 'n beter wêreld.

Ek het die proses van kunsmaak deurlopend met my kamera vasgelê en die deelnemers kon foto's van hul eie en ander deelnemers se kunswerk neem, wat as databron gedien het. Cavallaro (1997:110) wys daarop dat "the camera snaps an image and fixes it permanently". Hoewel my kamera vir my as kunstenaar 'n primêre instrument is om data meet te versamel, het ek die waarde daarvan tydens hierdie navorsing onderskat.

1.6.5 Data-analise

Bassey (1999:84) omskryf data-analise as 'n poging om 'n groot hoeveelheid rou en onverwerkte inligting tot 'n waardevolle en betekenisvolle gevolgtrekking te verwerk, wat Berg (2004:114) as "content analysis" beskryf. Volgens Berg (2004:115) soek die navorser na natuurlike gebeure soos ooreenkomste, verskille of patrone relevant tot die spesifieke doelwitte van die navorsing. Die doel is dan om hierdie temas en konsepte in 'n teorie te integreer (Rubin & Rubin 1995:226). Ek het dus tydens hierdie navorsing gaan soek na temas of patrone in die onverwerkte inligting wat my doelstellings en vrae kon beantwoord (Mouton 1996:111).

Om my vooropgestelde idees rondom die navorsing uit te skakel, het ek ook inligting van buite my binnegroep, dit wil sê die deelnemers, ouers, voogde, onderwysers en navorsingassistent, verkry. So het ek byvoorbeeld my oorspronklike navorsingsvoorstel aan sogenaamde buitestaanders gegee om te lees en ook hulle terugvoer oor die uitstalling in ag te neem.

Temas van belang tydens hierdie navorsing is dié van dominante diskoerse wat identiteit binne sosiale konstruksie bepaal, die filosofie van die postmoderne, diskoerse en dekonstruksie. Navorsingsresultate is geleë in navorsingsverhale van die gestremdes en ek het respek ontwikkel vir die klein verhale, die klein veranderinge wat nie in groot ontwikkelings en veranderinge geanker was nie. Volgens White (1991:54) vorm die mens sy/haar verstaan van gebeure rondom diskoerse van die groepe waarin hy/sy sosiaal omgaan en dit is ook hier waar dominante verhale gevestig word. Ek het egter ook in die ontwikkeling van meervoudige werklikhede op persoonlike ervarings, belewenisse en temas in die vorm van metafore, taal en stories gefokus.

1.7 Eties oorwegings in die navorsingsproses

Tjale en De Villiers (2004:217) verskaf 'n aantal omskrywings van wat dit beteken om eties op te tree. Hulle noem onder meer dat dit optrede wat goed

doen en nie skade aanrig nie impliseer. Kotzé en ander (2004: 21) wys dan daarop dat navorsing 'n “ethisizing process” behoort te wees. Hierdie sieninge van etiese optrede dra vir my 'n lewe-gewende konnotasie, met ander woorde die navorser moet nie net daarna streef om reg of korrek op te tree nie maar die individu(e) as fokus van navorsing moet ook 'n stem of inspraak in die proses hê. Hierdie omskrywings van etiese optrede het van my vereis om die deelnemers en hul kunswerk deurlopend te respekteer. Vanuit bostaande fokus die etiese oorwegings tydens hierdie navorsing in besonder op die posisie van beide die verstandelik gestremde- en nie-gestremde deelnemers.

1.7.1 Die etiese posisie ten opsigte van die deelnemer

Merriam (1998:214) beskou navorsers as gaste in die private lewens van diegene wie by die navorsing betrokke is, wat dus goeie maniere en eties-korrekte optrede van die navorser vereis. Etiese aspekte wat tydens hierdie navorsing ter sprake was het onder andere ingeligte toestemming vir deelname aan die navorsingsprojek, die hantering van inligting wat uit sekondêre databronne soos hier bo genoem verkry is, die potensiële waarde van die deelnemers se voltooides kunswerke as formele dokumente en die wyse waarop die beoogde kunsuitstalling aangebied is behels.

1.7.2 Etiese oorwegings ten opsigte van die werwing van deelnemers

Die behoefte om kuns te maak was vir my die belangrikste faktor waarvolgens deelnemers aan hierdie navorsing, hetsy gestremd of andersins, gekeur is. Volgens Kotzé en ander (2004:27) kan 'n navorser slegs eties tydens 'n proses van navorsing optree indien die navorser saam en nie namens die betrokke individu(e) optree nie. Kotzé (2004:16) is verder van mening dat voorgeskrewe etiese optrede diegene aan die ontvangkant vervreemd, marginaliseer en nie in staat stel om 'n bydrae tot die vestiging van sogenaamde waarhede te lewer nie. Ten einde die betrokke deelnemers toe te laat om te deel in die navorsingsproses, is hulle tydens elke kunsmaaksessie toegelaat om te kies wat hulle graag wou doen, hetsy dit pottebakkerswerk, beeldhouwerk, skilder of

teken was. Dit was ook aanvaarbaar vir 'n deelnemer om tydens 'n kunsmaaksessie net te sosialiseer indien sy/hy dit sou verkies en iemand is gedwing om 'n kunsmaaksessie by te woon nie.

1.7.3 Toestemming van ouer of voogde

Die aard en omvang van die navorsingsproses is beide skriftelik en mondelings aan die ouers en voogde oorgedra word, gegewe die minderjarige- en verstandelik gestremde status van die meeste van die deelnemers. Ouers en voogde het dus die geleentheid gehad om self ook die aard en omstandighede van die proses van kunsmaak aan die betrokke deelnemers te verduidelik indien hulle dit so sou verkies. Daar is verder van ouers en voogde verwag om hul ingeligte toestemming vir hul kinders se deelname aan die proses van navorsing skriftelik te bevestig (Bailey 1982: 431).

1.7.4 Etiese oorwegings ten opsigte van toestemming deur nie-gestremde deelnemers.

Inklusiewe praktyke is die primêre doelwit van hierdie navorsing, wat die betrokkenheid van gestremde en nie-gestremde deelnemers aan die proses van kunsmaak impliseer. Alternatiewe kunsmaaksessies is aangebied vir deelnemers wie die inklusiewe aard van die kunsmaaksessies vir watter rede(s) ook al ongerieflik gevind het.

1.7.5 Verkryging van data deur middel van sekondêre bronne.

Sommige van die gestremdes se woordeskat is ook beperk. Die insette van ouers en voogde rondom die verkryging van toepaslike inligting en terugvoer rakende 'n deelnemer se deelname aan die proses van kunsmaak was dus belangrik.

1.7.6 Kwessie van deursigtigheid en vertroulikheid.

Kotzé en ander (2004:27) beklemtoon deursigtigheid en 'n gesamentlike skepping wanneer navorsing met mense gedoen word. Deelnemers het dus 'n implisiete reg gehad om deel te wees van die navorsingsproses. Volgens Ackermann (1996:48) hoor ons nie net verhale van ander nie, ons het ook ons eie verhale om te vertel. Die inhoud van die verhale verander telkens wanneer hulle oorvertel word. Grobbelaar bevestig dat die verstaan van 'n konsep altyd interpreterend van aard is en dat taal en geskiedenis voorwaardes en beperkinge op die verstaan daarvan plaas (Kotzé & Kotzé 2001:163). Die deursigtigheid van die proses tydens hierdie navorsing het die ouers en voogde ten alle tye toegang tot die teks van die navorsing gegee en hulle was sodoende deel van 'n proses van ko-konstruksie. Hierdie aspek is ook in bostaande inligtingsvorm beklemtoon

Terugvoer rakende die proses van kunsmaak is as vertroulik hanteer en anonimiteit is waar nodig gewaarborg.

1.8 Diskursiewe posisionering

Die diskursiewe posisionering vir hierdie navorsing is geleë in 'n postmoderne filosofiese onderbou. Ander vertrekpunte wat gebruik word is dié van sekere teologieë en prakties-teologiese benaderings. Elemente van elk van hierdie aspekte word gebruik om 'n diskursiewe konteks ten gunste van die gestremdes te konstrueer.

Sterk gesetel in modernisme is die onderskeid tussen reg en verkeerd, tussen normaal en abnormaal wat bepaal is deur formele wette, reëls en regulasies. Hierdie wyses van doen en dink was en is nog steeds deel van die Christelike godsdiens. Die postmodernisme aanvaar egter dat daar eerder veelvuldige voorstelle van gebeurtenisse is en dat daar geen definitiewes is nie, maar dat elke verhaal die wyse reflekteer waarop mense hulle lewens organiseer en verstaan (Jennings & Graham 1996:168-169).

1.8.1 Teologiese posisionering

Teologie beteken letterlik "die wetenskap van God", maar het mettertyd 'n meer omvattende betekenis aangeneem synde menslike nadenke oor God. Dit is binne hierdie verruimde siening van teologie waarin ek my tuis voel. In navolging van Heitink (1993:114) sou ek teologie omskryf as die studie van geloofstekste. Hierdie tekste sluit die Bybel in, maar ook mense se vertellings en verstaan van die Bybel en die maniere waarop hulle God en geloof verstaan.

1.8.2 Praktiese teologie

Praktiese teologie, 'n dissipline van teologie, fokus op die ervarings van mense en is sterk gewortel in die sosiale en kulturele klimaat. Die doelstellings van praktiese teologie is om mense, veral diegene wat sonder 'n stem en magteloos is, by te staan. Burger, soos aangehaal deur Pieterse (1998:158), onderskei die konfessionele, korrelatiewe en kontekstuele benaderings tot praktiese teologie en Kotzé en Kotzé (2001:5) voeg daarby die deelnemende benadering. Die konfessionele, kontekstuele en deelnemende teologiese benaderings tot praktiese teologie word in hierdie navorsing uitgelig.

1.8.2.1 Konfessionele benadering

Binne die konfessionele benadering tot praktiese teologie soos deur Burger omskryf, word die Skrif as die enigste bron van kennis geag. Die Skrif word gebruik om gedrag te reguleer en voor te skryf en is die enigste norm vir die mens se lewe. As teologiese refleksie beteken dit dat die "waarheid" vasgepen, bestudeer en gekommunikeer kan word. Die kerk word volgens hierdie benadering die enigste "ware arena" vir praktiese teologie (Goode 1994:302).

1.8.2.2 Kontekstuele benadering

Die kontekstuele benadering vereis regverdigheid en transformasie in die lewens van die onderdruktes, met die fokus eerder op die "doen" van 'n teologie as die "praat" daarvan (De Gruchy & Villa-Vicencio 1994:2). Praktiese teologie vra binne 'n kontekstuele benadering 'n betrokkenheid op die ontwikkelings-, politiese-, ekonomiese- en ekologiese vlakke van die gemarginaliseerdes se funksionering.

Die feministiese teologie, bevrydingsteologie vir die gestremde en eko-teologie val in die breë raamwerk van 'n kontekstuele benadering en bied groter ruimte vir die moontlike veranderde omstandighede van gestremdes.

i) Feministiese teologie

Die feministiese teologie beklemtoon aspekte soos geregtigheid, liefde, vryheid, gelykheid, heelheid (wholeness) en vrede vir nie net vroue nie, maar vir alle mense (Ackermann & Bons-Storm 1998:87).

'n Bevrydingsteologie van die gestremde het uit die feministiese teologie ontwikkel, ten einde meer op die regte van die gestremdes of diegene met verstandelike beperking te fokus.

ii) Die Bevrydingsteologie van die gestremde

Ek verwys na hierdie teologie aangesien hierdie navorsing spesifiek die posisie van die gestremde ondersoek. Die teologie vir die gestremde dra egter elemente van uitsluiting, aangesien dit die bestaansreg van gestremdes ten koste van ander groepe soos nie-gestremdes beklemtoon. Aangesien my navorsingsbenadering inklusief van aard is, is hierdie uitsluiting problematies.

iii) Eko-teologie

McFague (2001:33) stel 'n teologie voor wat 'n bewustheid openbaar teenoor alle lewende wesens, terwyl McCullum (2005:13) daarop wys dat die mensdom onafskeidbaar tot die aarde verbind is.

In terme van hierdie navorsing presenteer 'n eko-teologiese beskouing as 'n bevrydingsteologie tot voordeel van die gestremde as gemarginaliseerde in die samelewing (McFague 2001:33).

1.8.2.3 Deelnemende benadering

Kotzé en Kotzé (2001:8) propageer dié benadering tot praktiese teologie en maak gebruik van elemente van die kontekstuele benadering met die klem op die "doen" van teologie.

Die deelnemende benadering is eties daartoe verbind om die gemarginaliseerde se stemme tot die terrein van teologie toe te laat. Hierdie benadering maak deure oop vir gestremdes en bied uitdagings aan hulle met nuwe idees verwyderd van 'n streng formalistiese wyse van doen.

1.8.2.4 Narratiewe praktyke

As deel van die deelnemende benadering word die narratiewe terapeutiese benadering van Michael White en David Epston (2001:28) gebruik. Narratiewe praktyke word benut om 'n meer omvangryke beskrywing van enkelvoudige verhale te skep en te soek na unieke uitkomstes vir die beperkende en dikwels problematiese omstandighede van gestremdes.

Binne die deelnemende benadering het ek as navorser in my kunsateljee nie vanuit die posisie van kenner met alle gevestigde kennis in my funksioneer nie, maar 'n deelnemende proses gevestig in die soeke na nuwe, alternatiewe betekenis van die konsep gestremdheid. In die proses het ek die kreatiewe aktiwiteite van kunsmaak en die implisiete kommunikasie van kunswerke op 'n meta-verbale vlak gebruik om die dominante gemarginaliseerde verhale van die gestremde deelnemer uit te brei en te verryk.

1.8.2.5 Pastorale sorg in my kunsateljee

Die atmosfeer in my ateljee is gekenmerk deur deelnemers wat vir mekaar omgee het en aangemoedig is om te deel in mekaar se lief en leed. De Jongh van Arkel (2003:37) omskryf so 'n atmosfeer binne 'n teologiese verwysingsraamwerk as wedersydse sorg, wat deel is van pastorale sorg.

Volgens Stone (De Jongh van Arkel 2003:44) is dit belangrik om al die onderskeie funksies van pastorale sorg waaronder leiding, versoening, genesing, en ondersteuning, te integreer. Binne die raamwerk van hierdie navorsing was die verwagting dat hierdie funksies van pastorale sorg sou bydra tot die vestiging van inklusiewe praktyke in my kunsateljee.

1.8.2.6 Inklusiewe praktyke

Die funksies van pastorale sorg waarna hierbo verwys is, is aangewend om die inklusiewe doelwit van 'n regverdigde benadering vir die gestremde in berekening te bring.

1.9 Hoop en 'n waaghalsige verbeelding vir die deelnemer wat gestremd is

'n Implikasie van die bevrydingsteologie van die gestremde is dat 'n waaghalsige verbeelding gekweek word op soek na God se visie vir die mens se vooruitgang.

Die deelnemers wat gestremd is het 'n konteks waar hulle kon kunsmaak betree. Die potensiële sukses van hierdie stap kon nie voorspel word nie, wat die waaghalsigheid daarvan beklemtoon het. Dit het egter ook hoop, hoop vir iets anders, 'n nuwe bestaan (Ackermann & Bons-Storm 1998:15) impliseer met meer geleenthede vir die gestremde deelnemer.

Afgesien van fisieke behoeftes het die mens hoop saam met geloof en liefde nodig om fisiek en geestelik te kan (oor)leef. Anders as geloof en liefde is hoop egter toekomsgerig, wat 'n onbekende element dra (Warren 1997).

Die digter Sarah Klassen (1998) beskou artistieke aktiwiteite as 'n uitdrukking van hoop en wys daarop dat hoop dringend nodig is in alle kulture. Die geleentheid aan 'n gemarginaliseerde gestremde deelnemer om te skep bied ook die geleentheid gebied om te kan hoop. In 'n postmoderne konteks waar rigiede reëls en regulasies van kunsmaak ontbreek, het gestremdes deelnemers die geleentheid gekry om hul doelwitte te bereik. Die hoop het dus sodoende ontstaan dat hulle ook in ander areas van hul funksionering sukses kan behaal, wat bygedra het tot 'n meer positiewe lewensoriëntering.

Die konteks van kunsmaak tydens hierdie navorsing het ruimte geskep vir die gestremde deelnemers om hoop op 'n meer gunstige toekoms te ontwikkel.

1.10. Uitleg van hoofstukke

In hoofstuk een beskryf ek my verbintenis met gestremdes tydens 'n kunsmaakproses. Hierdie postmoderne inklusiewe konteks van kunsmaak word gesteun deur kontekstuele teologieë, sowel as etiese interaktiewe aspekte sodat die betrokkenes hoop 'n op bykomstige, positiewe realiteit kan ontwikkel.

Hoofstuk twee bevat 'n wetenskaplike oriëntering ten opsigte van die navorsing in terme van epistemologieë, navorsingsmetodologie en prakties teologiese diskoerse.

In hoofstuk drie omskryf ek die wyse waarop die beginsels van pastorale sorg tot voordeel van die gestremde deelnemers aangewend kan word. Ek dui ook aan hoe ek die verskillende persepsies van gestremdheid, hoop en verbeelding verstaan en identifiseer die betrokke deelnemers aan die navorsingsproses.

Hoofstuk vier bevat 'n oorsig van die informele sosiale netwerk van insidente en kwessies wat tydens die proses van navorsing plaasgevind het. In die proses verwys ek na informele gesprekke met- en verhale van 'n inklusiewe groep deelnemers in 'n kunsateljee, met kreatiwiteit en kunsmaak as 'n gemeenskaplike deler.

Hoofstuk vyf bevat reflektering op die navorsingsproses vanuit 'n wetenskaplike verwysingsraamwerk. Ek lig ook spesifieke tekortkominge in die navorsingsprojek uit, maak aanbevelings ten opsigte van moontlike soortgelyke projekte en lewer refleksie op die uitstalling as hoogtepunt van die navorsingsproses.

HOOFSTUK TWEE

WETENSKAPLIKE BEGRONDING

In hierdie hoofstuk gee ek 'n wetenskaplike begronding van die navorsing aan die hand van 'n oriëntering ten opsigte van epistemologie, navorsingsmetodologie en prakties-teologiese diskoerse.

2.1 Epistemologie

Denzin & Lincoln (1994:13) verwys na epistemologie as die benadering van die navorser tot kennis. Mouton (1996:4) verwys na die Griekse woord "episteme", wat die bestudering van menslike kennis behels. Epistemologie gaan oor die hoe en wat van menslike kennis. Volgens Dill (1996:6) kan die "hoe" en die "wat" nie los van mekaar staan nie, maar beïnvloed mekaar wedersyds.

Plowright (1999:1) gee in haar *New Romances of the Body: Television and the Somatics of Technology* 'n uiteensetting van Foucault se siening van die verwerwing van kennis (die hoe en die wat van kennis). Volgens Foucault is epistemes periodes van geskiedenis in die lig van 'n spesifieke wêrelddeel of diskoers. Epistemes word gekenmerk deur instellings, dissiplines, kennis, reëls en aktiwiteite wat saamhang met 'n spesifieke siening.

Foucault verwys na die onderskeie, nie-opeenvolgende epistemes as Renaissance, Klassiek en Modern. Hierdie episteme verwys na hoe ons as mens met kennis gedeel het, of soms nog deel en hoe ons in die hier-en-nou met kennis deel.

Binne die Renaissance-episteme sou 'n mens tot kennis kon kom deur eksterne tekens van verskynsels te ontdek. Die ganse bestaan is derhalwe tot 'n sisteem van ideogramme en legendes gereduseer, wat gewag het om deur iemand met insig gelees te word. Sodoende is die verskuilde simboliek wat tydens die

goddelike skeppingsproses tot stand gekom het, ontdek. Kennis is gesien as *divinatio*, die geïnspireerde asem van God (Plowright 1999:1).

Die Klassieke episteme het die begin van die rasonale projek gekenmerk. Beduidende verskuilde sisteme is vervang deur versigtige waarneming en meting as die basis van kennis van die wêreld. Die proses van "taxinomia" of klassifikasie het die verskille tussen dinge beklemtoon. Die klassifikasiesisteme is ondersteun deur *matesis*, 'n universele, wetenskaplike metingsisteme wat op aanvaarde norme berus het. Dit het tot die bestaan van 'n objektiewe, empiriese waarheid gelei, aangesien dit moontlik was om die subjek van ondersoek as 'n diskrete objek met sy eie stel verhoudings van die sisteme te sien. Hierdie tabulering van kennis het 'n onbetrokke waarnemer in die vorm van 'n mens in 'n bevoorregte posisie buite die sisteme vereis (Plowright 1999:1).

In die Moderne episteme word die mens ingesluit volgens 'n soortgelyke taksonomiese beginsel as wat die Klassieke episteme georganiseer het, maar die beginsel word nie op waarneembare eienskappe en kenmerke van dinge gebaseer nie. Die mens is hiervolgens binne die raamwerk van kennis, maar beklee ook 'n posisie as die subjek van diskoers (Plowright 1999:2).

As 'n mens dalk meer "teologies" na Foucault se episteme kyk, sou jy die afleiding kon maak dat die Renaissance die siening gehuldig het dat die werklikheid as't ware 'n boek is wat deur God geskryf is en wat die mens sou kon ontsyfer aan die hand van 'n kode. In die Klassieke era kon die mens kennis verwerf deur natuurlike stelsels en patrone waar te neem. Die Moderne benadering tot kennisverwerwing wil nie die orde of aard van alles na God of die natuur herlei nie, maar na die mens as subjek.

Oor baie eeue heen het kennis oor gestremdes as kulturele objekte en nie as aktiewe skeppers van kultuur of media nie tot stand gekom. Gestremdes kon nie besluit hoe die wêreld hulle moes sien nie en hulle kon nie deel in die skepping van kulturele produkte wat hulle gestremdheid betrek het nie.

Op die hoofblad van 'n internet webblad getiteld "*edge*" *education for disability and gender equity* (2007) word die sienings en verskille ten opsigte van die gestremdes duidelik uitgewys deur die wyses waarop Rembrandt van Rijn (1606-1669) en Goya (1746-1828) gestremdes onderskeidelik uitgebeeld het.

In die etswerk *Peter and John Healing the Cripple at the Gate of the Temple* (1659) deur Rembrandt korreleer die Renaissance en Klassieke Episteme, waar die gestemde in 'n Bybelse narratief wag om deur Petrus en Johannes raakgesien en selfs geëvalueer te word:

"Rembrandt's cripple sits passively, his back to the viewer, perhaps waiting to be healed so that he can then take part in the world around him".

Honderd-en-sestig jaar later maak Francisco de Goya 'n skets van 'n gestremde man in 'n rolstoel getiteld *Beggars Who Get About on Their Own in Bordeaux* (1824-1827):

"Goya's drawing focuses more closely on the disabled individual, a beggar riding in a crude but apparently workable wheelchair. The beggar appears dirty and disheveled, but also actively engaged in the world. Even the work's title emphasizes mobility and independence. Goya's beggar faces the viewer head on. He is portrayed as active, a person in motion".

Die visuele inhoud van die twee kunswerke en die tyd waarin dit gemaak is, vergestalt iets van 'n veranderde siening van gestremdes.

Binne die Moderne Episteme is die uitgangspunt dat die mens die potensiaal het om subjektief te kan bepaal wat die waarheid is. Dit het onhaalbaar geword om te beweer dat kennis objektief geformuleer kan word. Daarenteen word die werklikheid subjektief deur die mens waargeneem en subjektief weergegee in taal soos dit binne 'n postmoderne raamwerk verstaan word.

Foucault se opvatting was dat die betekenis van dinge nie deur magte buite die mens bepaal word nie, maar deur die mens self (Foucault 1993:89).

2.1.2 Die postmoderne diskoers

Kotzé (1995:21) verwys na 'n "postmoderne diskoers" in stede van "postmodernisme", met die aanname dat "ismes" die potensiaal het om absoluut te word. Op semantiese vlak veronderstel 'n "postmoderne diskoers" ruimte en openheid vir gesprek.

Hoewel Foucault nie met 'n postmoderne vorm van mag geïdentifiseer het nie, het hy wel 'n rol gespeel in die vorming van die postmoderne episteme en 'n nuwe historiese era. Foucault is deur baie gesien as 'n vormgewer van postmodernisme, hoewel hy die term "postmodernisme" eksplisiet tydens onderhoude verwerp het (Richards 2006).

In sy boek *The Order of Things* (1973:361) beklemtoon Foucault die verbintenis tussen die moderne en opkomende postmoderne episteme.

Roux (1996:41) haal Henry (1995:42) aan in sy omskrywing van modernisme as 'n sogenaamde objektiewe kennis van die werklikheid en 'n beskouing van kennis as 'n stel waarhede wat op altyd geldende onveranderlike waarhede berus.

Volgens Snyman (soos aangehaal deur Rossouw 1995:63-64) word "moderniteit" of die moderne era gekritiseer vir die effek van onderdrukking wat dit gehad het op alles wat nie deur instrumente gekontroleer kon word nie, asook die effek wat dit op "ander" gehad het. Die "ander" neem baie vorme aan, waaronder swart kulture en gewoontes, nie-rasionaliteit, anti-manlikheid, sosiale waardes op die periferie en marginalisering.

Volgens Habermas (Brueggemann 1993:8-9) is postmodernisme (soos Roux die term gebruik) 'n reaksie teen modernisme. Gevolglik beweeg 'n postmoderne diskoers weg van sekerhede en bevestig kennis eerder as kontekstueel, lokaal en pluralisties (Bruggeman 1993:8-9).

Foucault het die verwantskap tussen kennis en die mag van hierdie kennis bestudeer (Powell 1998:94). Foucault was van mening dat diegene wat bevoorreg is en wat oor mag beskik, taal gebruik om hul sosio-politiese status te versterk. Foucault ag hierdie konsepte van modernisme reduktief en onderdrukkend.

Kuhn (1970) se bydrae tot die wetenskaplike kennis was sy siening van paradigmatverskuiwings. Hierdie verskuiwings vind plaas wanneer 'n spesifieke teorie nie meer antwoorde kan verskaf op bestaande paradigmas nie. 'n Voorbeeld hiervan is onder meer die onderdrukkende mag wat geleë is in die "waarhede" van die modernistiese aanslag (Kotzé et al.2002:9).

Roux (1998:41) wys egter daarop dat hoewel postmodernisme sekere sleutelkonsepte van modernisme verwerp het, dit ook sekere sleutelkonsepte van modernisme behou het.

In die postmoderne filosofiese onderbou van my navorsing het ek die teoretiese insette van veral Glen Ward (1997), Jim Powell (1998) en Stanley Grenz (2005) gebruik.

Ek het vir die eerste keer in 1995 tydens my studies in visuele kunste aan die Universiteit van Suid Afrika met die term postmodern in aanraking gekom. Hierdie begrip het my aangegryp namate ek die bevrydende implikasies en afwesigheid van 'n universele kriteria vir waarheid en die kontekstuele gebondenheid van kennis besef het.

'n Postmoderne benadering beteken verskillende dinge vir verskillende mense op verskillende tye. Dit word egter oor die algemeen aanvaar dat postmodernisme die konsep van rasonele denke, gebaseer op 'n intellektuele fondasie na aanleiding van wetenskaplike metodes, verwerp. Anders gestel, postmodernisme bevraagteken die ideale, die houdings en die waardes van modernisme (Lotter & Thomson 2000).

Grenz (2005) is huiwerig om postmodernisme te definiëer aangesien dit teen die gees van postmodernisme indruis. Grenz onderskei egter tussen die terme postmodernisme, postmoderniteit en postmodern. Volgens hom verwys postmodernisme na 'n intellektuele atmosfeer en kulturele uitdrukkings wat uit 'n dominante kontemporêre gemeenskap ontstaan en die beginsels van moderne denke bevraagteken. Postmoderniteit is die era of tyd waarin ons leef, die hier-en-nou. Postmodern dui op 'n ingesteldheid en die produk daarvan. Vir die doeleindes van hierdie navorsing fokus ek met 'n postmoderne ingesteldheid op die tydvak van die postmoderniteit.

Die chronologiese ontwikkeling van postmodernisme word deur teenstrydige inligting gekenmerk. Die term postmodernisme is die eerste keer in 1934 deur Frederico de Oniz gebruik. Arnold Toynbee het die term in 1939 gebruik met verwysing na die tydperk na die Eerste Wêreldoorlog, wat hy as die einde van modernisme beskryf het. Toynbee het postmodernisme as 'n reaksie teen moderniteit/modernisme omskryf, aangesien dit uit die Renaissance en die Verligting, wat deur fundamentalisme, essensialisme en realisme gekenmerk is, ontwikkel het (Phillips & Olkholm 1995:12). Beide Wêreldoorloë het tot die ontwikkeling van 'n postmoderne era bygedra, maar die postmoderne era het eers na die Tweede Wêreldoorlog momentum gekry (Lotter, Gendon & Thomson 2000:52).

Bertens (1995) beweer egter dat postmodernisme vir die eerste maal in die sewentigerjare as 'n teoretiese dissipline omskryf is. Die term postmodernisme het in die vyftigerjare 'n eenvoudige literêre oorsprong gehad en in die tagtigs

tot 'n globale konsep ontwikkel. In die proses het die konsep van die moderne kultuur vervaag.

Ward (1997:5) beskryf 'n postmoderne benadering met terme soos "open-ended, unfinished en flexibility", in teenstelling met terme soos voltooidheid, duidelikheid, eenheid, eenvormigheid, enersheid, homogeniteit, totaliteit, geheel, stabiliteit, veiligheid, kontrole, gelykheid, kern, antwoorde, 'n meestersverhaal en waarheid wat die moderne benadering kenmerk (Weiss & Wesley 2003). Hierdie eienskappe van modernisme veronderstel 'n korrektheid van optrede waaraan die gestremde baie moeilik indien wel kan voldoen.

2.1.3 Poststrukturalisme

Poststrukturalisme word dikwels as sinoniem vir die postmoderne gebruik (Delanty 2000:98).

Volgens Weedon (1987:21) is taal 'n gemene deler in die ontleding van sosiale organisasie. Soos alle teorie maak poststrukturalisme ook sekere aannames aangaande taal, subjektiwiteit, kennis en waarheid (Weedon 1987:22). Volgens Ferdinand de Saussure (Ward 1997:82) skep taal ons sosiale realiteite. Taal is die "plek" waar werklike en moontlike vorms van sosiale organisasie en die moontlike sosiale en politieke implikasies daarvan gedefiniëer en betwis word.

Taal is nie die uitdrukking van individualiteit, nie maar skep 'n individu se subjektiwiteit in sosiaal-spesifieke terme. Subjektiwiteit is eie aan poststrukturalisme en word gebruik in verwysing na die bewuste en onbewuste gedagtes en emosies van die individu met verhouding tot die res van die wêreld (Weedon 1987:32).

Volgens Carey en Russel (2003:79) daag poststrukturalisme die aanname uit dat identiteit 'n vaste, gevestigde, statiese konsep is. Poststrukturaliste vaar uit teen die gevormde konsep van die self en verklaar dat identiteit nie 'n gevestigde konsep is nie, maar kontekstueel en verhoudingsgebonde is. Met

ander woorde, daar is die moontlikheid dat die self kan verander aangesien identiteit dinamies is en voortdurend in verandering is. Identiteit bestaan uit veelvuldige verhale, soos ook in die geval van die gestremde.

2.1.4 Sosiale konstruksie en dekonstruksie

Sosiale konstruksie en dekonstruksie is twee epistemologiese sleutelkonsepte binne my navorsing wat in die postmoderne gesetel is.

In terme van sosiale konstruksie is my denkprosesse grootliks deur die werk van Kenneth Gergen (1985, 1991), Vivienne Burr (1995, 2004), Kotzé en Kotzé (1997), Gergen en McNamee (1992), Anderson (1997), Anderson en Goolishian (1988) en Monk et al (1996 & 1997) gevorm.

Die waarde van sosiale konstruksie vir die gestremde is geleë in die skep en herskep van kennis, betekenis en realiteit rakende gestremdheid. Sodoende word die potensiaal van die gestremde ontsluit en 'n eng, beperkende beskouing deur 'n multi-dimensionele, bevrydende een vervang.

Aannames oor die aard van werklikheid word deur die sosiale konstruksioniste bevraagteken. Sosiale konstruksie berus op die filosofiese aanname dat daar veelvoudige weergawes van die wêreld is en dat tekste oop is vir veelvoudige wyse van verstaan (Strydom 2005:28).

Net soos die konsep postmodern en die spesifieke era daarvan, is dit moeilik om 'n spesifieke omskrywing aan sosiale konstruksie te heg. Sosiale konstruksie het aanvanklik vanuit die sosiale sielkunde en antropologie ontwikkel (Roux 1996:6). Volgens Burr (2004:10) het postmodernisme (die term wat sy gebruik) as 'n intellektuele beweging 'n invloed op die sosiale wetenskappe en ook die kulturele agtergrond waarteen sosiale konstruksie gevorm word. Sosiale konstruksie word tans egter meer met die sosiale wetenskappe geassosiëer.

In terme van my navorsing let ek veral op die rol van taal, diskoerse en identiteit in sosiale konstruksie. Hierdie aspekte is van belang synde dit die vertrekpunt verskaf vanwaar die dominante beperkende beskouinge van die gestremde bevraagteken kan word.

2.1.4.1 Taal en identiteit binne die sosiale konstruksie diskoers

Verstaan en kennis is die resultaat van 'n aktiewe proses van sosiale optrede van mense in verhoudings en vind deur middel van taal plaas. Volgens Anderson en Goolishian (1988:375) skep die mens deur middel van dialoog betekenis in 'n spesifieke sosiale konteks, met kennis en die kenner interafhanklik van mekaar.

Burr (1995:6) beskou kennis op metaforiese wyse as die dans tussen konteks, kultuur, taal, ondervinding en verstaan en beskou taal as 'n belangrike vormer van kennis. In die konteks van my kunsateljee vind ek aanklank by Gergen (1985:270) se siening dat kennis nie iets is wat deur middel van denke geprosesseer word nie, maar iets wat mense saam doen.

So byvoorbeeld kan daar gekyk word na hoe "goeie kuns" geskep word. Beteken dit dat goeie kuns beoordeel word na aanleiding van die sukses van byvoorbeeld een skildery teenoor 'n ander, of kan die mens self besluit wat goeie kuns is en hoe dit geskep moet word?

Die woord "estetika" wat die Oxford Dictionary of Art (Chilvers, Osborne & Farr 1994:6) omskryf as "die filosofie van die teorie van smaak" of "die persepsie van die mooi in natuur en kuns", speel nog steeds 'n groot rol in denke ten opsigte van kuns. 'n Dominante diskoers aangaande wat "goeie kuns" is, is hier ter sprake.

Gergen en McNamee (1992:26) is van mening dat mense hul leefwyse in sosiaal-gestruktureerde verhalende realiteite ervaar, wat betekenis aan hul lewe gee en ondervindinge organiseer. Betekenis en die verstaan daarvan word dus

deur mense in gesprek met mekaar geskep, waartydens ook nuwe betekenis geskep kan word.

Veith (1994:144-146) is van mening dat die mens sy identiteit nie soseer in haar/homself of in haar/sy familie, gemeenskap of nasie vind nie, maar in die groepe waaraan sy/hy behoort. Gergen (1991:28) wys daarop dat menslike bestaan nie in isolasie geskied nie en mense vind gevolglik nie hul bestaan los van mekaar nie. Dit is dan tydens interaksie in onderlinge verhoudinge waar ondervindinge en menings, asook nuwe idees en waardes, geskep word.

Ek probeer die proses vasvang waarvolgens die gestremde se gemarginaliseerde posisie tot stand gekom het. Ek kan nie anders as om gestremdheid met 'n misterie en geheimhouding te verbind nie, soos blyk uit die volgende aanhalings uit die boek *Zip Zip My Brain Harts* wat onlangs in Suid-Afrika gepubliseer is: "There is a tendency for disability in South Africa to be a secret", "disability is also often hidden away", "disability is seen as a shame or a disgrace" en "something to hide away, a source of stigma" (Mc Dougall, Swartz & Van der Merwe 2006:7). Bes moontlik lê die oorsprong van die gestremdes se gemarginaliseerde status in die onkunde van die publiek vanweë bogenoemde geheimhouding en stigma. So wys Buckland, 'n fotograaf en self 'n ouer van 'n gestremde kind, daarop dat "there is more than one way of seeing him" (McDougall, Swartz & Van der Merwe 2006:10).

Weens die veelvuldige verhoudings waaraan 'n mens blootgestel word, is hierdie identiteit, waardes en wyses van leef nie rigied nie maar deurlopend in 'n proses van aanpassing en/of verandering. Niehaus (2001:26) omskryf hierdie proses as "relating to others slowly transforms our identities, the more others there are, the more we are transformed". Sodra 'n gestremde persoon se verwysingsraamwerk deur onderlinge interaksie vanaf "uitgesluit en verwerp" na "ingesluit en aanvaar" verander, word die impak van marginalisering verminder of herskep.

So byvoorbeeld het my kontak met mense oor die jare heen algaande my identiteit getransformeer. Hess (2006) skryf in die voorwoord van haar verhandeling "it has not been possible to return in the same shape and size". Net so het my "shape and size" oor die jare vanaf 'n verpleegsuster tot 'n kunstenaar en ma van vier kinders verander – wie weet tot watter veranderinge in my identiteit my kontak met die deelnemers en hul naasbestaendes tydens my proses van navorsing gaan lei?

Die konsep selfbeeld bestaan uit al die idees, persepsies en gevoelens oor wie 'n persoon is. Volgens Kidd (2002:7) beteken identiteit om in staat te wees om uit te werk wie jy as mens is. Ons identiteit is in verhouding met wat ons oor onself dink as mens, hoe ons dink oor ander mense om ons en wat ons dink ander van ons dink. 'n Selfbeeld word vanuit daaglikse belewenisse opgebou en deurlopend in die lig van nuwe ervaring aangepas of hersien. Volgens Burr (2004:124) is "our identity never fixed but always in a process, always open to change".

Die verandering waarna Burr verwys kom tot stand sodra dominante diskoerse as teenstrydig ervaar word en nuwe posisies onderhandel word (Monk et al 1997:37). In die geval van gestremdes beteken dit hoop op 'n alternatiewe, bevrydende identiteit.

Gestremde persone bevind hulle in 'n situasie waar heersende diskoerse hul identiteit in hoofsaaklik negatiewe, beperkende terme bepaal. Die heersende diskoers rondom gestremdheid beklemtoon juis waartoe hulle nie in staat is nie, ten koste van hulle relatiewe vermoëns.

In hierdie navorsing skaar ek my by die sosiale konstruksioniste wat 'n kritiese houding inneem ten opsigte van algemeen aanvaarde kennis en agterdogtig is oor aannames oor die aard van die wêreld. Een so 'n aanname sou wees die unieke status wat 'n sogenaamde gekwalifiseerde kunstenaar in die samelewing het. Volgens 'n sosiale konstruksie diskoers (sien Kotzé in hoofstuk

een 4.2.2) bepaal die kunstgemeenskap waarin ek myself bevind dat 'n kunstmaker 'n formele kwalifikasie moet hê en/of aan 'n sekere tegniese standaard moet voldoen om toegang te hê tot kunsuitstallings in internasionaal- of nasionaal-geakkrediteerde kunstgalerye. In die proses van hierdie navorsingsprojek soek ek na alternatiewe waardes, anders as die heersende akademiese en tegniese standaarde, waarvolgens iemand wat kunst maak erkenning en toegang tot 'n kunstgalery kan kry.

Die bykomstige of verruimde identiteit wat sodoende vir die gestremde persoon 'n moontlikheid word, is een van bevryding. Die Mexikaanse kunstenaar Frida Kahlo, wie se veelvuldige gestremdheid deur die kwaliteit van haar kunstwerk oorskadu is, dien as voorbeeld (Ketterman 1992:92). Kunstenaars soos Henri Toulouse-Lautrec (Milner 1992:175) en Vincent van Gogh (Bronkhorst 1991:122) is eweneens meer bekend vir hul kunstwerke as hul onderskeie gestremdheid.

2.1.4.2 Dekonstruksie

Die konsep dekonstruksie hou verband met vervaging van enkelvoudige kernkonsepte en 'n ingesteldheid om te "unpack, undo but not destroy".

Nietemin fokus dekonstruksie nie net op enkelvoudige betekenis en kernkonsepte nie, maar is ook op soek na verskuilde aannames (Ward 1997:97). Dekonstruksie poog om die middelpunt of kern wat konseptuele pare onderskei te verwyder en gelyke status aan beide konsepte toe te ken. Die konseptuele paar een/ander impliseer dan nie langer 'n hiërargie waarin die een gemarginaliseer is nie, maar word omruilbaar as een/ander of ander/een gesien waar beide helftes van die paar gelyke status het (Powell 1998:104).

"Gestremd/nie-gestremd" sou binne die raamwerk van hierdie navorsing as konseptuele paar as voorbeeld kon dien. Aan die een kant is daar "normaal" en "high art" en aan die ander kant "abnormaal" en "low art". Die een deel van die paar sou as sentraal en die ander as gemarginaliseer gesien kan word. Dis

juis hierdie hierargie wat dekonstruksie wil bevraagteken, nie deur dit om te draai nie, maar deur die twee pare in 'n voortdurende kreatiewe spel te plaas. In hierdie spel word gelyke status aan die konseptuele paar gestremd/nie-gestremd toegeken, wat eersgenoemde van sy tradisionele gemarginaliseerde status ontnem.

Dekonstruksie open immers nuwe moontlikhede, soos om 'n nuwe persepsie te vorm van konsepte wat jare lank op een bepaalde manier verstaan is, om 'n "herlees" van 'n geaykte verstaansmetode voor te stel. Benewens 'n alternatiewe siening van gestremdheid en gesanksioneerde kuns kom 'n alternatiewe siening van metodologie en teologie ook ter sprake.

2.2 Metodologie

Onder metodologie sou 'n mens kon verstaan die tegnieke wat gebruik word om navorsing te doen. In hierdie gedeelte verwys ek spesifiek na my navorsingsontwerp, wat geleë is in die kwalitatiewe en narratiewe metodologiese wyse en 'n gevallestudie as metodes om inligting te versamel.

2.3 Navorsingsontwerp.

Merriam (1998:6) maak onderskeid tussen kwantitatiewe en kwalitatiewe navorsing. In kwantitatiewe navorsing word al die verskillende dele van 'n verskynsel uitmekaar gehaal en ondersoek, terwyl kwalitatiewe navorsing eerder die werking van al die verskillende komponente as 'n geheel ondersoek.

Strauss en Corbin (1990) beskryf kwalitatiewe navorsing as "any kind of research that produces findings not arrived at by means of quantification" Mouton (2001:39). Bogdan en Biklen (1992) omskryf die inligting verkry uit kwalitatiewe navorsing as "soft, that is rich in description of people, places, conversations and not easily handled by statistical procedures" (Mouton 2001:39).

Die ontwerp van hierdie navorsing val onder die breë raamwerk van kwalitatiewe navorsing. Volgens Rubin en Rubin (1995:341) presenteer die waarheid in kwalitatiewe navorsing nie enkelvoudig nie, maar in lae of veelvoudige interpretasies. Volgens Leedy en Ormrod (2001:154) ontwikkel teorieë in kwalitatiewe navorsing uit die data wat bestudeer is. Kwalitatiewe navorsing is dus vir my die aangewese keuse vir die studie, aangesien hierdie data verkry word uit mense se verhale wat ontdek en aangehoor word. So word betekenis geskep uit die onderskeie moontlikhede van elke verhaal namate die proses van navorsing ontwikkel.

In hierdie ondersoek verteenwoordig 'n groep deelnemers wat kuns maak die mense wat in interaksie is met mekaar. Hierdie deelnemers verteenwoordig verskillende wêreldes, onder meer die wêreld van die persoon met toereikende verstandelike vermoëns sowel as deelnemers met verstandelike beperking. Kwalitatiewe navorsers is geïnteresseerd in die verstaan van betekenis wat mense skep wanneer hulle in interaksie is met mekaar. Dit is egter nie 'n poging om te voorspel wat gaan gebeur nie, maar eerder om die natuur en omstandighede van die konteks te verstaan (Merriam 1998:6).

Kwalitatiewe navorsing skep ruimte vir die deelnemers om hul stem te laat hoor en komplekse omvangryke gevoelens, kennis en idees in die vorm verhale vanuit hul persoonlike ervaring te vertel.

Volgens Schwandt (Kotzé et al 2002:29) het navorsers 'n verantwoordelikheid om verhale te gebruik in hul pogings om hulself en ander te verstaan. Die etiese aspek van navorsing word beklemtoon wanneer die proses eerder saam as oor mense geskied.

Met hierdie navorsing is ruimte vir die gestremdes gelaat om ook hulle onderskeie bestaan in die vorm van 'n narratief te deel. Die deelnemers het nie net kuns gedoen nie, maar het ook gepraat en vertel en gedeel en sodoende hul stemme laat hoor. Volgens Kotzé en ander (2002:29) skep verhale ruimte

vir 'n verantwoordelike, geberedeneerde interaksie wat oop en buigbaar is. Hierdie beredenering word gekenmerk deur spesifieke verhoudinge tussen mense wat gefokus is op "attachment and connection rather than separation and dialogue".

Merriam (1998:27) beklemtoon ook die belang van 'n analise van hierdie enkele eenheid of gebonde sisteem soos in die geval van 'n gevallestudie wat vir hierdie navorsing gebruik word. Volgens Louw (2001:25) word gevallestudies nie gekies omdat dit die beste voorbeelde bied nie, maar omdat dit beskikbaar is. Dit word ook nie aangebied met die oog op veralgemeende opmerkings wat oral en altyd só sal geld nie, maar as 'n spesifieke kyk op 'n spesifieke snit van die werklikheid. Die fokus en waarde van 'n gevallestudie as navorsing lê eerder in die proses as in die resultate, eerder in die konteks as in die veranderlikes en eerder in ontdekking as in 'n bevestiging.

Die term gevallestudie is egter potensiëel 'n ongelukkige woordkeuse, aangesien dit impliseer dat die deelnemers aan die proses van kunsmaak tot blote gevalle gereduseer word wat passief by die proses betrokke is. Die konstruksie benadering wat tydens hierdie navorsing gevolg word (soos verderaan bespreek) ondervang egter hierdie negatiewe konnotasie.

2.4 Teologiese begroning

Sedert my kinderjare was ek bewus van my omgee vir mense, wat grootliks die gevolg was van die teologiese verwysingsraamwerk waarbinne my opvoeding geskied het. Sekere kenmerke van die Evangeliese teologie het die agtergrond van my eie godsdienstige oortuiging verder ingevul, waaronder my persoonlike ervaringe met Jesus Christus en die belang daarvan dat ek dié ervaringe met andere moes en kon deel. My respek vir mense het oor die algemeen vanuit hierdie teologiese verwysingsraamwerk ontwikkel, alhoewel ek tog later ook die beperkende eienskappe daarvan ervaar het. 'n Voorbeeld hiervan en ook sterk gesetel in hierdie navorsing, is onder meer dat sekere Bybelverse wat gestremdheid met sondes - selfs die van ons voorvaders - verbind. So beskou

Levitikus 21:18-20 fisieke gestemdheid met 'n distorsie van dit wat onheilig en onrein is (Eiesland 2002).

Een van die belangrikste kenmerke van die konfessionele benadering is dat die Bybel blindelings gevolg word. Maimela en König (König 1998:11) omskryf die term "sola scriptura", wat beteken dat die Bybel die enigste norm vir die Christelike doktrine en lewe is.

Ek betrek ook die kontekstuele benaderings tot teologie by hierdie navorsing, waaronder feministiese teologie, die bevrydingsteologie van die gestremde en eko-teologie. Ek gebruik hoofsaaklik Maimela en König (1998) se insette rakende die kontekstuele teologie, dié van Denise Ackermann en Riet Bons-Storm (1998) rakende feministiese teologie, die insette van die gestremde Nancy Eiesland (1995) rakende inklusiewe praktyke en 'n teologie vir die gestremde en die beskouinge van Sally McFague (2001) en Ian McCullum (2005) oor eko-teologie.

Ek maak gebruik van 'n diskursiewe benadering om die verskillende eienskappe van 'n kontekstuele benadering binne praktiese teologie uit te pluus. In belang van die gestremdes, veral ten opsigte van hulle posisie in die samelewing oor die algemeen, het ek ook aanvullend die deelnemende- en die narratiewe benadering tot navorsing gevolg.

Die kontekstuele benadering in die teologie is grootliks gebaseer op die sieninge van Burger (1995), Heitink (1999) en Kotzé en Kotzé (2001). Ek gebruik hul insette as verwysingsraamwerk vir 'n epistemologie ten opsigte van die deelnemende- en narratiewe benadering van Michael White en David Epston (1990).

As uitvloeisel van praktiese teologie vorm pastorale sorg 'n basis vir inklusiewe praktyke, vanwaar die ontwikkeling van 'n toekomsvisie vir die gestremde

tydens hierdie navorsing geskep word. Ek omskryf die konsep van pastorale sorg na aanleiding van Roux et al (2003:136) en Lartey (2003:30).

2.4.1 Teologiese afbakening

Volgens Heyns en Pieterse (1990:3) het teologie met God te make, met die term afgelei van die twee Griekse woorde "theos" (God) en "logos". So gesien sou teologie objektiewe kennis van God kon beteken en al wat die mens moet doen is om God te "ontsyfer".

In 'n postmoderne konteks kan God nie deur eksakte begrippe gegrond op akademiese beskouinge en dogma begrens word nie (Herholdt 1998:221). Teologie word derhalwe menslike nadenke oor God, menslike nadenke wat lokaal, tentatief en tydgebonde is.

Springstead (1998:50) beskryf teologie as spiritueel, aangesien dit aktief deel is van die verbetering van die toestand van die gees. Ek vind egter aanklank by Heyns en Pieterse (1990:4) se beskouing dat teologie daar is vir die verkondiging van die evangelie en om mense te help.

2.4.2 Kontekstuele teologie

Die kontekstuele teologieë is by uitstek dié benadering tot teologie wat die omstandighede en toekomsvisie van die gestremdes opvang en aanspreek. Kontekstuele teologieë verteenwoordig 'n epistemologiese breuk met tradisionele teologieë (Bosch 1991:423). Die waarde van kontekstuele teologie vir die gestremde is geleë in die mate waartoe dit evolusionêre- sowel as revolusionêre uitdagings op sosio-ekonomiese vlakke rig (sien Kotzé & Kotzé 2001:4). Kontekstuele teologie verwerp egter nie noodwendig tradisie nie, maar stel eerder belang in die rou belewenisse en ondervindinge van mense (Yuzon 1994).

Die term kontekstualisering is volgens Bosch (1991:420) die eerste maal in die 1970's deur die Theological Education Fund gebruik. Volgens Yuzon (1994) is kontekstuele teologie 'n sambreelterm vir 'n verskeidende teologieë, waaronder swart teologie, feministiese teologie, die Minjung-teologie (Korea), Dalit-teologie (Indië), die teologie van "struggle" (Philippyne) en die Latyns-Amerikaanse bevrydingsteologie. Hierdie teologieë het almal uit spesifieke historiese realiteite ontwikkel. Schleiermacher wys verder daarop dat alle teologieë beïnvloed, indien nie bepaal is nie, deur die konteks waarin dit ontwikkel is (Bosch 1991:422).

Feministiese teologie

Die eerste feministiese bewegings word reeds in die tydperk 1790-1860 aangetref (Bullock, Trombly & Lawrie 1999:314). Hierdie bewegings was daarop ingestel om veranderinge te weeg te bring rondom die sosiale omstandighede van die vrou, wat onder andere gelyke regte met mans ingesluit het.

Volgens Keane (Maimela en König 1998:122) het feminisme oorspronklik op die kwaliteite van die vrou op veral die sosiale vlak gefokus en later ook op die bevryding van haar status as "'n tweede klas burger". Een van die hoofdoelwitte van feminisme was om die wanbalans wat as gevolg van patriargie en manlike oorheersing ten koste van die vrou ontstaan het, deur 'n alternatiewe wyse van kyk na die vermoëns van vroue uit te skakel. Hierdie alternatiewe wyse van kyk het nie ten doel gehad om die wêreld te vervroulik of te anti-man nie, maar eerder om die vrou meer menslik en regverdig te sien (Keane 1998:122).

2.4.2.1 Teologie vir die vrou

Die feministiese teologie as uitvloeisel van feminisme het in die negentiende eeu ontstaan in 'n poging om die spore van die vrou se minderwaardige bestaan uit te wis (Bullock et al. 1999:314). Ek vind persoonlik aanklank by die waardes van hierdie proses, wat Ackermann en Bons-Storm (1998:87) omskryf as geregtigheid, liefde, vryheid, gelykheid, heelheid ("wholeness") en vrede nie net vir vroue nie, maar vir alle mense op aarde.

Marie-Henry Keane in Maimela en König (1998:123) sowel as Bullock en ander (1999:317) wys op die geleidelike ontwikkeling van veelvuldige strome in die feministiese teologie. Die feministiese teologieë is gevolglik nie 'n homogene groep nie, maar verteenwoordig eerder 'n verskeidenheid van stemme en verskillende benaderings (De Gruchy & Villa-Vicencio 1999:199).

De Gruchy en Villa-Vicencio (1999:202) beaam Ackermann se siening dat feministiese teologie voortdurende pogings is om die mens van onderdrukkende strukture te bevry wat haar/hom van volle menswees weerhou. Dit is juis hierdie diverse lewensgewende kenmerke van die feministiese teologie wat aanvullend tot die bevrydingsteologie van die gestremde meewerk deur op hul regte ten doel.

2.4.2.2 Bevrydingsteologieë

Om meer lig te werp op die teologie van die gestremde wat later volg, is dit nodig om eers op die agtergrond en kenmerke van die bevrydingsteologieë te let.

Volgens Bullock en ander (1999:479) het die bevrydingsteologieë in die laat twintigste eeu ontstaan, met die bevryding van die armes en gemarginaliseerdes op sosiale, politieke en ekonomiese vlak as fokus.

2.4.2.3 Die bevrydingsteologie vir die gestremde

Ackermann (Ackermann & Bons-Storm 1998:87) wys daarop dat "we are our bodies". Sy beskryf as volg hoe ons liggame in die apartheidsera ons bestaan in die samelewing bepaal het:

no black bodies in this queue, no black bodies in this bed, no black bodies in this ambulance, no white bodies in shacks, no white bodies in drought stricken homelands, no white bodies in broken down classrooms.

Soos hierbo bepaal ons liggame wie ons is, of ons bevoordeel of gemarginaliseerd is, verder lig werp op die gestremdes se bestaan in die samelewing. Ons liggame word die landskap van 'n stryd om vryheid, vir 'n regmatige deel in die land se voordele. Ons, wat die gestremdes insluit, is deeglik bewus van ons fisiese self wat ons persepsies van die sosiale- en fisiese wêreld waarin ons onself bevind bepaal en andersom.

Die gestremde Nancy Eiesland hou in 1994 'n bevrydingsteologie vir die gestremde voor (Ackermann & Bons-Storm 1998:103). Die ontstaan van hierdie teologie val saam met die denke van Bosch (1991:427), wat die ontwikkeling van 'n plaaslike of "local" teologie bo dié van 'n eksklusiewe dominante teologie voorstaan.

Eiesland gebruik Dorothee Sölle as voorbeeld in haar boek *Suffering* (1975) om ons te herinner aan die intense lyding van gestremdes wat die geleentheid misgun word om hulle belewenisse te verbaliseer. Sodoende word die gestremdes se negatiewe omstandighede versteek, geïgnoreer of sommer net gelate aanvaar eerder as om daaraan erkenning te gee en te openbaar. Volgens Eiesland moet die lyding van die gestremdes geverbaliseer en onderling gedeel word (Ackermann & Bons-Storm 1998:104). Dit is eers wanneer die "onderdrukte gestremde stilte" gebreek en pyn in sosiale konteks geplaas word dat daar iets aan die gestremde se omstandighede gedoen kan word. Eiesland (Ackermann & Bons-Storm 1998:104) wys verder daarop dat "it is moving from silence to speech for the oppressed that heals, that makes new life and growth possible".

Die behoefte aan 'n eiesoortige teologie beklemtoon die gemarginaliseerde status van die gestremde. Volgens Eiesland (Ackermann & Bons-Storm 1998:123) het praktiese teologie implikasies op die sosiale konteks van gestremde vroue. Dit word bewerkstellig deur die Bybel te herlees en met 'n anderse ingesteldheid na sekere verse te kyk, om sodoende grense te verskuif

en 'n waaghalsige verbeelding rakende die vermoëns van die gestremde te vestig. Vanuit my verwysingsraamwerk is hierdie benadering nie net op gestremde vroue nie, maar op alle gestremdes van toepassing.

Die waarde van 'n bevrydingsteologie vir die gestremde is vir my geleë in die mate waartoe dit die beperkinge van die Skrif op die lewe van die gestremde aanspreek. Eiesland (1995) se ervaring van haar eie gestremdheid is dat dit oor die algemeen as 'n straf, 'n toets vir die gestremde se geloof, die gevolg van die sondes van die vaders op die kinders en/of as 'n aksie van God beskou word. Hierdie beskouinge beklemtoon die stukkende menswees en onvolledigheid van die gestremde, asook die behoefte van diegene aan genesing of om (weer) heel te wees (Ackermann & Bons-Storm 1998:90).

Aangesien bevrydingsteologie vir die gestremde uiteraard spesifiek op die posisie van die gestremde gerig is, dra dit 'n element van uitsluiting wat nie versoenbaar is met die inklusiewe benadering van hierdie navorsing nie.

2.4.2.4 Eko-teologie

Volgens Martien Brinkman in Maimela en König (1998:203) is die mensdom sowel as die aarde deel van God se skepping en volgens Kotzé en Kotzé (2001:8) is ons almal vanweë ons ekologiese posisionering met mekaar verbind. Die menslike lewe word gesien as deel van die heelal met 'n noue band tussen die twee konsepte. Om die aarde te respekteer is dieselfde as om lewe te respekteer. Volgens McFague (2001: 33) propageer eko-teologie liefde vir nie net die natuur nie, maar vir die heelal met alles wat dit omvat.

Volgens McCullum (2005:13) moet die mens 'n ekologiese intelligensie teenoor die diverse natuur openbaar. Ek vergelyk eko-teologie met dié van 'n saadjie wat geplant word. Net soos 'n plantjie het die mens ook die regte teëlaarde nodig om te ontkiem en tot volle potensiaal te ontwikkel. Eko-teologiese respek vir die omgewing dra binne die parameters van hierdie navorsing die implikasie dat die regte teëlaarde geskep moet word vir enige vorm van lewe oor die

algemeen en vir die gestremde persoon spesifiek. 'n Eko-teologiese benadering word dus voorgehou as 'n bevrydingsteologie tot voordeel van die gestremde as gemarginaliseerde in die samelewing. (McFague 2001:33).

2.5 Diskursiewe benadering

Ek beseft dat bogenoemde teologieë hul eie beperkinge het. Vanweë die konnotasies wat feministiese teologie inhou spreek dit hoofsaaklik die posisie van vroue aan, terwyl die bevrydingsteologie vir die gestremde die omstandighede van gestremdes oor die algemeen en gestremde vroue spesifiek aanspreek wat strydig is met die inklusiewe benadering van hierdie navorsing.

'n Postmoderne teologie vir hierdie studie hou verband met die postmoderne tydperk waarin ons nou leef. 'n Sterk poging word in die postmoderne konteks aangewend om die waarde van menslike gevoelens te herstel en betekenis op veelvuldige vlakke van realiteit te herwin (Herholdt in Maimela & König 1998:216 & 218). Verhale van mense is nou relatief en beweeg weg van die absolute waarheid as die enigste antwoord. Persoonlike belewenisse soos geloof word in 'n postmoderne teologiese konteks in die vorm van verhale weergegee Herholdt (in Maimela & König 1998:225).

Postmoderne denke betrek 'n verskeidenheid dissiplines, waaronder filosofie, godsdiens, kulturele studies, aardrykskunde, kunsgeskiedenis, die teater, musiek, skilder, beeldhou, argitektuur, letterkunde politiek en teologie. (Herholdt in Maimela & König 1998:215) beskryf postmodernisme as 'n nuwe wyse van die doen van wetenskap. Waar modernisme, wetenskap, waarheid en outonomie hand aan hand geloop het, volg postmodernisme 'n teenoorgestelde benadering.

Postmoderne denke is toeganklik vir nie-konseptuele wyses van weet. Sommige postmoderne denkers reken selfs dat daar eksplisiete ruimte vir intuïsie en mistieke wyses van weet in teologiese metodologie moet wees.

Hierdie siening gee aanleiding tot 'n epistemologie wat persoonlike ervaring as deel van kennis sien en nie langer die klem op dogma plaas om die aard en aktiwiteite van God in rasonale terme te verduidelik nie. 'n Meer poëtiese benadering word eerder gevolg, waar dit wat heilig is verbeeld kan word. Postmoderne denke bied geen universele kriteria vir waarheid nie en waarheid is relatief, aangesien kennis altyd konteksgebonde is. Die postmoderne diskoers aanvaar dat daar eerder veelvuldige sieninge van gebeurtenisse is, dat daar geen definitiewes is nie en dat elke verhaal die wyse reflekteer waarop mense hulle lewens organiseer en verstaan (Jennings & Graham 1996:168-169).

Die doelstelling van postmoderne teologie is nie om 'n rasonale of eksakte beskrywing van God voor te lê nie, maar eerder om te dui op die samehang tussen die mens se belewenis van God en haar/sy fisiese en morele belewenis van die wêreld. 'n Postmoderne teologie hou nie 'n vaste versameling van teologiese waarhede voor wat van geslag tot geslag oorgedra moet word nie, maar beklemtoon eerder die verantwoordelikheid van elke geslag om die konsep van betekenis vir hulself te ontdek.

2.5.1 Praktiese teologie

Van Wyk (1995:88) wys daarop dat "up to the present time, no real agreement has been reached on what practical theology actually is" en stel dit dat "I will resist the temptation of offering "a recipe in three easy steps" (1995:89). Volgens Cambell (2000:84) moet praktiese teologie 'n agenda van 'n politiese bewustheid en teologies dapper wees.

Tog beskou Wolfaardt (Van Wyk 1995:91) praktiese teologie as handeling wat die mens in geloof doen, die gedeelte van teologie wat op praxis fokus (1995:93). "Praxis" is volgens Bullock en ander (1999:680) die Griekse term vir doen en volgens Schleiermacher, die vader van praktiese teologie (Heyns & Pieterse 1990:9), het praktiese teologie met ware aksie te make.

Vir Bons-Storm (Ackermann & Bons-Storm 1998:17) is praktiese teologie "about people in various conditions: women, men, poor, rich, old, young, white, black, lesbian, homosexual, heterosexual, disabled, and not disabled". Praktiese teologie roep gelowige mense wêreldwyd op om tot die hernuwing van lewe op persoonlike- en gemeenskaplike vlak by te dra. Die lewe is vol hartseer en gebrokenheid wat nie geïgnoreer kan word nie, wat 'n aktiewe verbeelding vir die skep van 'n nuwe aarde vereis. Dit vereis geloof, hoop en liefde, met die klem op hoop wat die moed gee om lief te hê, om oop te wees teenoor ander en hulle te vertroetel sonder om bang te wees (sien Ackermann & Bons-Storm 1998:15).

Die kontekstuele benadering tot praktiese teologie vorm die basis waarop inklusiewe praktyke in my kunsateljee bewerkstellig kon word, tesame met die deelnemende benadering as 'n praktiese benadering tot teologie (Kotzé en Kotzé 301-S/501:65) en die narratiewe benadering van White en Epston (1990:25).

2.5.2 Kontekstuele benadering in praktiese teologie

Hoewel Burger en Heitink verskeie benaderings tot praktiese teologie geformuleer het, verkies ek dié deur Burger (Van Wyk 1995:88) wat spesifiek op die Suid-Afrikaanse konteks fokus. 'n Soortgelyke politiek-kritiese benadering is in 1993 deur Heitink omskryf (1999:174).

Die hoofdoel van die kontekstuele benadering fokus nie op die akademiese aspekte van teologie nie, maar werk met die bevrydende belange van die gemarginaliseerde. Die verkryging van kennis is nie so van belang soos veranderinge in die lewens van die onderdrukte nie.

Die toepassing van die kenmerke van die kontekstuele benadering van praktiese teologie op die lewensomstandighede van die gestremdes behels volgens Burger die volgende:

- 'n Deeglike ondersoek na wat vir die gestremdes van belang is. Die stem van die gestremdes waarin hul behoeftes en wense uitgespreek word moet dus na die oppervlak gebring word.
- Hierdie ondersoek strek veel verder as net 'n sieninge vanuit 'n religieuse en kerklike situasie, aangesien die moontlikheid bestaan dat die behoeftes en wense van die gestremdes nie met dogmatiese voorskrifte sal ooreenstem nie.
- So 'n ondersoek kan op die herkonstruksie van die gemeenskap en sosiale veranderinge uitloop, wat 'n proses impliseer waarvolgens die gemeenskap met ander oë na die gestremdes kyk.
- Die voorstel dat die Skrif nie selektief gebruik en fundamentalisies toegepas moet word nie, wat die gedeeltes in die Skrif wat verdoemende gevolge vir die gestremde inhou neutraliseer.
- Die gemeenskap moet verantwoordelikheid aanvaar vir alle mense, insluitende die gestremdes.
- Hierdie geweldige taak is nie net die verantwoordelikheid van opgeleide teoloë (predikante en pastore) nie, maar ook die werk van die gemeenskap van gelowiges. 'n Aktiewe, praktiese belang by die wel en weë van die gestremdes is dus 'n vereiste vir almal in die gemeenskap.

2.5.3 Die polities-kritiese benadering van Heitink

Heitink se polities-kritiese stroom toon sterk ooreenkomste met bogenoemde kontekstuele benadering van praktiese teologie. Ek vind aanklank by die volgende omskrywing van praktiese teologie deur Kassel (Heitink 1999:175):

[D]esigning a liberating praxis through a process of seeing (observation, experience, analysis), judging (evaluation according to established criteria), and acting (development and execution of projects), in a constant reciprocity according to a new relation of theory and praxis.

2.5.4 Deelnemende benadering

'n Sterk poging word in die postmoderne konteks aangewend om die waarde van menslike gevoelens te herstel en betekenis op veelvuldige vlakke van realiteit te herwin (Herholdt in Maimela & König 1998:216 & 218). Verhale van mense is nou relatief en beweeg weg van die absolute waarheid as die enigste antwoord. Persoonlike belewenisse, waaronder geloofsoortuiginge, word in 'n postmoderne teologiese konteks in die vorm van verhale weergegee (Herholdt in Maimela & König 1998:225).

Ek vind aanklank by die deelnemende benadering tot praktiese teologie van Kotzé en Kotzé (2001). Dit vind aansluiting by Springstead (1998:50) se genoemde beskouing dat teologie spiritueel is, synde dit aktief deel is van die verbetering van die toestand van die gees. Sodoende word die deelnemende benadering tot praktiese teologie 'n wyse van "doing spirituality" wanneer pastorale sorg en berading gedoen word (PCM301-S/501 s.j.:46).

Tydens die deelnemende benadering is die terapeut in 'n posisie van "not to care for but to care with people" (Kotzé en Kotzé 2001:7). Die terapeut staan nie neutraal nie, maar onderhandel op 'n eties-deelnemende wyse mét mense in nood. Heersende diskoerse wat onderdruk word uitgedaag en die behoeftes van die kliënt(e) vorm deel van die proses van verbetering van die toestand van haar/sy gees.

2.5.5 Narratiewe praktyke

Bogenoemde deelnemende benadering tot praktiese teologie word aangevul deur die narratiewe benadering van White en Epston (2001:28), wat volgens

Angus en McLeod (2004:137) sterk in die sosiale konstruksie diskoers (wat verderaan bespreek word) gevestig is. Die narratiewe benadering beklemtoon 'n deelnemende proses met vrye en gelyke kommunikasie tussen die betrokkenes waarin unieke verhale van die kliënt 'n belangrike rol speel. In 'n narratiewe konteks funksioneer die toehoorder nie vanuit 'n magsoosisies waar kennis reeds gevestig is nie, maar wel vanuit 'n nederige, nuuskierige, "not-knowing" posisie wat bevorderlik is vir 'n gesamentlike proses van luister, ervaar, soek en ontdek van unieke uitkomst.

2.5.6 Die deelnemende benadering, narratiewe praktyke en kunsmaak

Die deelnemende benadering tot praktiese teologie volgens Kotzé en Kotzé (2001:7), die narratiewe benadering en 'n inklusiewe benadering tot die proses van kunsmaak verskaf vir my kollektief 'n konteks waar die gestremde alternatiewe lewegewende verhale kan ontwikkel.

2.5.7 Pastorale sorg

As navorser is ek deel van hierdie onderlinge emosionele atmosfeer waar ons vir mekaar omgee (sien De Jongh van Arkel 2003:44). My rol in hierdie verband was om 'n konteks in die ateljee te skep waar my teenwoordigheid, woorde en aktiwiteite kanale vir die praktiese uitleef van liefde, ondersteuning en hulp geskep het. Na aanleiding van Lartey (2003:25) was ek tydens die proses van kunsmaak ingestel op die sugte en kreune van die mens in spanning, bewus van hul nie-verbale gedrag en die emosionele inhoud van hul reaksies.

Volgens de Jongh van Arkel (2003:37) word die funksies van pastorale sorg leiding, versoening, genesing en ondersteuning (soos deur Clebsch en Jaeckle saamgevat) omskryf. Clinebell het die aspek van vertroeteling bygevoeg en Lartey (2003:20) het bevryding en bemagtiging as verdere funksies van pastorale sorg geïdentifiseer.

2.5.8 Inklusiewe praktyke

'n Atmosfeer waar die funksies van pastorale sorg uitgeleef word skep ruimte vir die regverdige benadering en behandeling van die gestremde. Eiesland (1995) sien regverdigheid as inklusiewe praktyke, wat daarop neerkom dat die grense tussen mense wat deur instansies en verhoudinge opgerig is verwyder moet word.

Inklusiewe praktyke vereis dat sosiale veranderinge moet plaasvind om die gestremde deelnemers aan die proses van kunsmaak te akkommodeer. Ons as sogenaamde "normales" kan onself byvoorbeeld meer blootstel aan omstandighede waar gestremdes hulself bevind. Hoe meer ons aan gestremdes blootgestel word, hoe meer sal ons leer om hul behoeftes te verstaan. Hierdie inklusiwiteit word vanuit 'n kontekstuele benadering tot praktiese teologie benader, terwyl die onderskeie funksies van pastorale sorg fasiliterend aangewend word.

Inklusiwiteit beteken vir my die teenpool van diskriminasie, wat deur die Grondwet van Suid-Afrika verbied word. In die mate waartoe regverdigheid vereis dat die aansprake van alle betrokkenes na behore oorweeg word (Haslam 1992:424), kan die konsep van insluiting as 'n regverdige praktyk beskou word. Volgens Eiesland (2002) skep regverdigheid ruimte vir die gestremdes om 'n integrale deel van die gemeenskap te word, dat daar na hulle stemme geluister en hul ondervindinge waardig geag word. Regverdigheid geskied wanneer mense na mekaar luister en die aansprake op regverdigheid van alle mense in die alledaagse lewe (aan)gehoor word.

Die konsep van inklusiwiteit vind in die Suid-Afrikaanse konteks inslag op die terrein van onderwys- en opleiding. Afgevaardigdes van 92 lande het in Junie 1994 die World Conference on Special Needs Education bygewoon. Tydens hierdie konferensie is 'n *Framework for Action* aanvaar met die grondbeginsel dat algemene skole alle kinders ongeag hulle fisiese, intellektuele, sosiale, emosionele, linguïstiese of ander stand behoort te akkommodeer. Hierdie

beoogde onderwysstelsel is inklusiewe onderwys genoem (sien Jacobs 2005:10).

In Suid-Afrika was daar histories twee benaderings tot onderwys en opleiding: Die hoofstroombenadering het die sogenaamde normale leerling geakkommodeer, terwyl gestremde leerlinge op spesiale onderrig aangewese was. Die Departement van Onderwys en Opleiding is egter nou tot die konsep van inklusiewe onderrig verbind, wat gelyke beregtiging vir alle leerlinge in ooreenstemming met die Grondwet van Suid-Afrika inhou. So bevat die Verslag van die Nasionale Kommissie vir Spesiale Behoeftes in Onderwys en Opleiding en die Nasionale Komitee vir Onderwyssteun (Departement van Onderwys, 1997) die aanbeveling dat die onderwys- en opleidingstelsel onderwys vir almal moet aanmoedig en die ontwikkeling van inklusiewe en ondersteunende leersentrums moet ondersteun. Hierdie sentrums sal alle leerlinge daartoe in staat stel om aktief aan die proses van onderwys deel te neem, sodat hulle hul potensiaal kan ontwikkel en op gelyke vlak in die samelewing kan funksioneer. Hierdie klem op inklusiwiteit word beskou as 'n proses waartydens die behoeftes van alle leerlinge aangespreek word en uitsluiting deur algemene deelname aan onderrig en kulturele- en gemeenskapsaktiwiteite teengewerk word (Burger 15 Mei 2006).

Jacobs (2005:2) verwys egter na die volgende leerversperrings binne die opvoedkundige stelsel wat die effektiewe implimentering van 'n beleid van insluiting (inclusion) teëwerk: Onveilige skoolomgewings en ontoeganklike geboue; 'n tekort aan ondersteuningsdienste, wette en beleide wat alle leerders bevoordeel; leerversperrings tuis wat aspekte soos onbetrokke ouers en die kultuur, finansiële posisie en samestelling van die gesin insluit; leerversperrings in die opvoeder waaronder negatiewe houdings, stereotiperings en onvoldoende opleiding; leerversperrings in die kurrikulum soos byvoorbeeld die inhoud en taal van onderrig en klaskamerorganisasie, onderrigmetodes en assesseringstegnieke.

Die konsep van insluiting (inclusion) is as vertrekpunt vir hierdie navorsing gebruik met inageming van bostaande leerversperrings oor die algemeen. Die spesifieke tekortkominge wat tydens hierdie navorsing in hierdie verband na vore getree het word in paragraaf 5.2 genoem.

2.6. Samevatting

As 'n samevatting van die teologiese epistemologie gebruik ek elemente van die Bybelse en Evangeliese teologie as vertrekpunt om my respek vir die mens te grond. Die onderskeie kontekstuele teologieë soos die feministiese, bevrydingsteologie van die gestremde en eko-teologie bied 'n breër raamwerk waarbinne die omstandighede en behoeftes van die gestremde geakkommodeer kan word. Ek vind verder aanklank by sekere benaderings in die praktiese teologie wat fokus op opregte hulp vir die mensdom, maar veral vir die gemarginaliseerde. Onder hierdie benaderings tel die deelnemende- en narratiewe benaderings, met Heitink se eiesoortige variasie van praktiese teologie wat gemaklik met bogenoemde benaderings vergelyk. Voorts word die onderskeie funksies van pastorale sorg toegepas om inklusiewe praktyke in my kunsateljee tot voordeel van die gestremde se beperkende omstandighede te bewerkstelling.

HOOFSTUK DRIE

PASTORALE SORG EN BYKOMSTIGE ELEMENTE TER VERSTERKING VAN 'N POSTMODERNE NARRATIEF VAN KUNSMAAK

Care is what makes the human being human. If we do not care, we lose our humanity.

Patton 1993:17

Hierdie hoofstuk sluit aan by sleutelkonsepte van die navorsing, naamlik pastorale werk, die narratiewe van gestremdes in 'n kunsmaakkonteks en die identiteit van gestremdes. Bykomstige konsepte wat aangeraak word is onder meer gestremdheid, hoop en waaghalsige verbeelding .

3.1 Pastorale werk

Louw (1998:21) wys daarop dat die term pastorale sorg nie 'n ware Bybelse konsep is nie, maar ontleen is aan die antieke Griekse tradisie. Met verloop van tyd het die term 'n verskeidenheid van nuanses ontwikkel.

In *Caring for All* gee De Jongh van Arkel (2003:xi) 'n hiërargiese voorstelling in die vorm van 'n piramide van die verskillende vlakke waarop pastorale werk funksioneer. De Jongh van Arkel (2003:x) onderskei verder tussen vier vlakke van pastorale sorg, naamlik die wedersydse versorging van mekaar deur gemeentelede, wat die mees basiese vlak van sorg is; pastorale sorg, wat die opbou van mense deur dialoog ten doel het; pastorale berading, wat meer gestruktureerd en intensief as die voorafgaande is en waar 'n versoek om hulp deur 'n kontrak of ooreenkoms en spesifieke afsprake geformaliseer word en laastens pastorale terapie, wat die mees gespesialiseerde vorm van sorg is met 'n meer intensiewe en gestruktureerde aard as die voorafgaande.

Volgens Stone (De Jongh van Arkel 2003:44) is dit belangrik om die reeds genoemde onderskeie funksies van pastorale sorg te integreer (om bes

moontlik die potensiële impak daarvan te verhoog). Vir die doel van hierdie studie fokus ek eerstens op die leiding en ondersteuning en verder ook op bevryding en bemagtiging.

In terme van De Jongh van Arkel se genoemde vier vlakke van pastorale sorg lê die behoefte van die gestremde in 'n kreatiewe konteks vir my hoofsaaklik op die vlak van pastorale sorg, wat die opbou van die betrokkenes deur middel van dialoog ten doel het. In hierdie verband vind ek veral aanklank by woorde soos "encourage", "cheer up", "admonish", "support" en "prepare for a goal" soos deur Firet (1986:76-82) gebruik om pastorale werk mee te beskryf.

3.2 Pastorale sorg: 'n Postmoderne narratief van inklusiewe praktyke in 'n kunsateljee.

Ek bevind myself die afgelope twintig jaar as kunstenaar in 'n konteks van kunsmaak in my kunsateljee. Ek kan myself egter nie losmaak van my voorafgaande ervarings met gestremdes as verpleegsuster in 'n psigiatrisiese hospitaal nie. Ek glo dat hierdie twee verwysingsraamwerke kollektief daartoe bygedra het om die hipotese te vorm waarop hierdie navorsing gebaseer is.

'n Verdere invloed op my denke is die kunswerkplaas in die ongebruikte Zandbergse skool in Harelbeke naby Brugge, Vlaandere, wat reeds in 1981 begin is. Die kunswerkplaas is deel van 'n sambreelorganisasie genaamd Feniks en is 'n sosiaal-artistieke sentrum waar 'n groep mense, wat gestremdes en nie-gestremdes insluit, saam kreatief werk. Die mate waartoe die betrokke kunstenaars aangemoedig en gelei word om hul eiesoortige kunstalente te ontdek en te ontwikkel het 'n groot indruk op my gemaak (Timperman 2005).

Bogenoemde inklusiewe konteks is die ideale konteks om die funksies van pastorale sorg prakties aan die betrokkenes oor te dra. Vir my beteken die "communal-contextual" waarna Patton (1993:27) verwys dat alle mense deel van die gemeenskap is. In die genoemde konteks van kunsmaak kry gestremde

deelnemers die geleentheid om as deel van 'n inklusiewe groep 'n gemeenskaplike doelstelling na te streef.

3.3 Ontwikkeling van 'n bykomstige identiteit binne 'n pastorale sorg konteks.

Volgens Jacobs (2004:227) het veral diegene wat "anders" is (en in hierdie geval dan gestremde persone) 'n "sense of belonging" nodig "to strengthen personal and collective identity". Aangesien gestremde persone se omstandighede hulle dikwels van voldoende sosiale interaksie weerhou, verskaf 'n inklusiewe benadering tot 'n proses van kunsmaak vir hulle die ideale geleentheid om aan hulle "sense of belonging" uiting te gee. Sodoende kry die gestremde deelnemers die geleentheid om hul eie persoonlike identiteit uit brei en 'n kollektiewe identiteit te ontwikkel.

Volgens Bons-Storm (1989:23) is die mens 'n "verhaal" wat deur verskeie lewenservaringe bepaal word. Ons verstaan begrippe deur middel van stories wat ons bestaan vorm en deur sosiale diskoerse opgevang is. 'n Diskoers kan inhoudelik positief of negatief wees, met laasgenoemde wat die mens as slagoffer laat. So byvoorbeeld beklemtoon diskoerse die negatiewe aspekte van gestremdheid ten koste van die positiewe, wat die gestremde gemarginaliseerd laat. Vanuit hierdie verwysingsraamwerk is die moontlikheid van 'n kunsuitstalling deur gestremdes dus hoogs onwaarskynlik, gegewe die klem op gestremdes se onvermoë om dinge oor die algemeen te doen.

In die verband gebruik ek graag 'n aanhaling op Feniks se webwerf (www.vzwwith.org) onder die opskrif *Cross the borders, tear down the fences*:

Tegelijk is geen mens so eng en bekrompen als wie vast plakt aan zijn eigen identiteit. Het is niet goed te worden vastgeprikt op een eigen identiteit, het is nog slechter er door anderen op te worden vastgespijkerd.

Paul Cruyberghs 2003

Gestremdes se dominante verhaal is (soos ons almal s'n) nie 'n volledige verhaal nie. Met die volgehoue ondersteuning wat pastorale sorg in 'n kreatiewe inklusiewe konteks bied, kry die gestremde deelnemers die geleentheid om hul dominante, oorwegend negatiewe verhaal uitbrei en te verryk. Sodoende word die klem in die dominante verhaal van die betrokke gestremdes stelselmatig vanaf die negatiewe, beperkende "kan nie" na 'n meer positiewe, bevrydende klem op "kan" verskuif.

3.4 Gestremdes in 'n kreatiewe konteks

Volgens Jennings (1975:1) beskou Jung kreatiwiteit, waarop kunsmaak berus, as 'n basiese instinktiewe behoefte van die mens. Kunsmaak, net so natuurlik vir die gees as asemhaal vir die liggaam, lei tot visuele ervarings en ontdekkings. Gettings (1965:11) beskou alle mense as kunstenaars wat mag deelneem aan die soeke na persoonlike uitdrukking, wat hy eweneens as 'n basiese behoefte van die mens voorhou. 'n Konteks van kreatief wees en kunsmaak kan dus die sosiale arena wees waar die mens sy denke en emosies aan ander kommunikeer.

Die vertrekpunt dat die mens na die beeld van God, die Skepper, geskape is, beteken dat die mens sowel die vaardigheid as die begeerte ontvang het om dinge te skep (Klassen 1998). Kuns is 'n universele taal en reeds duisende jare gelede het die mens sy verhale vertel deur afbeeldings in grotte te teken. Deur die eeue vertel kunstenaars hul geskiedenis onder meer deur middel van sketse, skilderye, argitektuur en beeldhouwerke en deel so hul emosies en ondervindinge met 'n sketslyn of die kleur van 'n kwashaal.

Mense wat kuns maak word deur 'n onsigbare, maar tog herkenbare bloedband verbind en gestremde kunstenaars behoort tot hierdie groep

Diskoerse rondom kuns en kunsmaak dra egter ook beperkinge, wat as volg op die webblad van Feniks uiteengesit word

Een van die tipiese konvensies waar we vandag meer dan ooit mee word geconfronteer is die bepaling van kunst. Die vraag hoe we kunst definieer en dien ooreenkomstig met kunstwerke omgaan is nie alleen één van die 'hot topics' van die filosofiese esthetica; ook buite die teoretiese konteks van die akademiese bedryf om, word ons gereeld geconfronteer met die vraag naar wat ons as kunst of wat ons as kunstwerk moet beskou.

Cruysberghs (2003)

Binnens sekere modernistiese omskrywings van kunst lê beperkinge wat die gestremde kan skaad, soos dat kunst aan spesifieke vereistes moet voldoen. Sulke vereistes is byvoorbeeld kennis van perspektief, begrip van vorm en verhoudings en kennis van hoe verkleure vermeng word om spesifieke tonaliteite te verkry. 'n Postmoderne beskouing van kunst en kunstmaak verskuif egter hierdie bepalinge. Kunst impliseer evolusie en mutasie, hetsy binne- of buite die erkende kulturele veld en is voortdurend op soek na metodes om kunstmaak onder veral die gemarginaliseerdes te vestig. Die pastorale onderbou van hierdie navorsing ondersteun die geleentheid wat vir gestremde deelnemers spesifiek tydens hierdie navorsing geskep word.

Volgens Snyman (soos aangehaal deur Rossouw 1995:63-64) word "moderniteit" of die moderne era gekritiseer vir die effek van onderdrukking wat dit gehad het op alles wat nie deur instrumente gekontroleer kon word nie, asook die effek wat dit op "ander" gehad het. Die "ander" neem baie vorme aan, waaronder swart kulture en gewoontes, nie-rasionaliteit, anti-manlikheid, perifêre sosiale waardes en gemarginaliseerdheid. Snyman beweer dat die "ander" na die voorgrond gebring kan word deur middel van 'n artistieke ingrype, wat kan dien as 'n agent vir alternatiewe vorme van rasionaliteit. Hiervolgens moet modernistiese kunst ontslae raak van estetiese beperkinge en 'n proses fasiliteer waar betekenis vir al die mense van die wêreld geskep kan word.

'n Postmoderne benadering van kuns skep ruimte vir die gestremde as kunstenaar, synde dit die verskillende prosesse van kunsmaak sowel as die beoordeling daarvan losmaak van die eng, beperkende voorskrifte wat die modernistiese omskrywing van kuns gekenmerk het.

Ward (1997:5) gebruik woorde soos "open-ended, unfinished" en "flexibility" om 'n postmoderne benadering tot kunsmaak te beskryf. Daarenteen beklemtoon modernistiese neigings aspekte soos voltooidheid, duidelikheid, eenheid, eenvormigheid, enersheid, homogeniteit, totaliteit, geheel, stabiliteit, veiligheid, kontrole, gelykheid, kern, antwoorde, 'n meestersverhaal en waarheid (Weiss & Wesley 2003). Hierdie eienskappe van modernisme stel gestremde deelnemers wat kuns maak bloot aan vereistes waaraan hulle baie moeilik indien wel kan voldoen. 'n Postmoderne benadering tot kunsmaak bied meer ruimte vir die ontwikkeling van die gestremde se vermoë, met kenmerkende eienskappe soos dubbelsinnigheid, diversiteit, gedeeltelikheid, fragmente, kans, risiko, uniekheid en vrae (Weiss & Wesley 2003). Die grense tussen absolute reg en verkeerd vervaag en skep die moontlikheid en ruimte vir die insluiting van die gestremdes.

'n Postmoderne benadering tot kunsmaak verwys na "die spel van kunsmaak" en dra kenmerke van speelsheid ("jouissance") en anargie – 'n beskrywing wat sinspeel op die konsep van Art Brut soos hieronder besreek word. 'n Gebrek aan beplanning en vorm, ver verwyderd van die formele, rigiede benadering van modernisme, asook fragmentasie, wat in modernistiese terme as ongewens en foutief beskou is, kenmerk postmoderne kunsmaak. Powell (1998:18) wys daarop dat sommige postmoderne kunswerke geskep word deur die mors of gooi van verf op 'n oppervlak wat "per ongeluk" of "toevallig" plaasvind, soos wat die Amerikaanse kunstenaar Jackson Pollock (1912-1956) tussen 1947 tot 1950 tydens sy energieke "drip paintings"-fase geskep het (Bailey 2001:183). Pollock het dik lae verf spontaan in "elegant loops" uitgegooi, gedrup en gespat en ook stukkies glas, klippies en draad gebruik om tekstuur op 'n massiewe skilderdoek wat op die vloer oopgespan was te vorm.

Die postmoderne ikoon David Byrne (2005) se postmoderne aanslag van "stop making sense" word dus bevrydend in 'n konteks van kunsmaak vir die gestremdes, aangesien die gestremde in die afwesigheid van 'n sogenaamde regte manier van kunsmaak nie deurlopend met haar/sy relatiewe onvermoë om kuns te maak gekonfronteer word nie.

Ek beywer my daarvoor dat alle deelnemers aan 'n proses van kunsmaak in my ateljee die vrymoedigheid het om ongeag die voorskrifte van 'n formele modernistiese kunsmaakprosedure hulle eie oordeel te gebruik en uiting te gee aan hulle skeppende behoeftes. Hulle kry die geleentheid om 'n visuele taal binne 'n gemeenskaplike kunsmaakkonteks neer te lê, te ondersoek, te ontwikkel, uit te brei of te verander. Gestremde deelnemers spesifiek sou bes moontlik nie hierdie ontdekkingstog kon onderneem indien ek in my benadering uitsluitlik op die formele aspekte van kunsmaak gekonsentreer het nie.

Fol (2003:5) beweer dat kuns nie die verskil tussen patalogie en normaliteit ken nie. Jean Dubuffet (1901-1985), 'n gerespekteerde Franse kunstenaar in eie reg en volgens Fol die skepper van die konsep Art Brut, het 'n indrukwekkende versameling van kunswerke van mense in psigiatrisie instansies en gevangnisse, bejaardes en eensames besit. Volgens Dubuffet (Fol 2003:5) was Art Brut of "rou kuns" oorspronklik die teenpool van kulturele kuns wat deur norms en reëls van 'n spesifieke kultuur begrens is en waaraan hy 'n hekel gehad het. Dubuffet se siening van kunsmaak het bygedra tot my belangstelling in die maak van "rou kuns" deur gestremdes. Dubuffet se omskrywing van "rou kuns" pas die gestremde deelnemer se beperkte vaardighede soos 'n handskoen, aangesien dit 'n andersoortige konteks vir verdere ontwikkeling, weg van formele reëls en regulasies, skep.

Dubuffet (The Art Book 1996:140), het hom daarvoor beywer om die greep van tradisie op kuns te breek. Dubuffet het die onbekende ondersoek in sy poging om die spontaniteit van die menslike hand wat merke maak in voorgeslagte te

(her)ontdek. Dubuffet se kunsversameling is dikwels met die werk van psigotiese kunstmakers, kinders en onopgeleide kunstenaars geassosieer.

Dubuffet (The Art Book 1996:140) het geglo dat daar meer waarheid in die onbederfde kuns van die geestelik versteurde persoon en die amateur-kunstenaar is as in die werke van 'n opgeleide kunstenaar. Volgens Dubuffet se benadering kan die formeel/teoretiese aspekte van kunsmaak, waaronder kunsgeskiedenis, kennis van die anatomie, die vermoë om te skets, estetika en die teorie van kleur en ontwerp op die agtergrond geskuif word – aspekte van kunsmaak wat dikwels bo die kognitiewe vermoë van 'n gestremde persoon is. Vanuit hierdie verwysingsraamwerk kan deelnemers hulself onbevange uitleef met die verskillende kunsmediums wat in my kunsateljee beskikbaar is en sodoende ruimte skep vir nuwe ontdekkings en bereikbare doelwitte.

In sy verwysing na Gergen se boek *Profetic Pastoral Practice* (1991) wys Strydom (2005:27) daarop dat dit 'n profetiese taak is om betrokke te raak en verbonde te wees by die bevordering van die welstand van die gemeenskap. Om dit te kan doen is dit nodig om leiding en ondersteuning aan mense te verleen.

Clebsch en Jaeckle (1983:45-50) omskryf leiding as 'n helpaksie waar mense gehelp word om besluite te neem. Hierdie besluite is op sterk oortuigings gebaseer en stel die mens in staat om tot onafhanklikheid te groei. Ware leiding is eduktief, wat beteken dat dit 'n persoon stimuleer om 'n inherente sin vir rigting en besluitnemingsvaardighede te ontwikkel (Mitchell 1990:486).

Bemagtiging is 'n belangrike element wat beide die individu en die gemeenskap betrek. Die *American Heritage Dictionary of the English Language* (2003) omskryf "empowerment" as die uitbreiding van die vermoë van individue of groepe om keuses te maak wat gewenste gevolge inhou. Met die nodige leiding kan gestremdes hulself mettertyd bemagtig en bevry. Op die webwerf van Feniks (vzwwith.org) word die stelling gemaak dat mense met verstandelike

bepanking heel dikwels "kultuurarm" is en daarom ook ondersteuning vir persoonlike ontwikkeling nodig het. Leiding en ondersteuning aan gestremdes in 'n kreatiewe konteks impliseer dat hulle tydens 'n proses van kunsmak gehelp word om aan hulle eie vermoëns te glo, waarde daaraan te heg en verder daarop te ontwikkel.

3.5 Kunsuitstallings

Hierdie navorsing het gekulmineer in 'n kunsuitstalling waaraan al die deelnemers aan die proses van kunsmak deelgeneem het. My inspirasie vir hierdie inklusiewe kunsuitstalling het onstaan na aanleiding van die uitstallings deur die kunswerkplaas in Vlaandere, wat as volg op hul webwerf gemotiveer is:

Daarom moeten artiesten met een verstandelijke handicap niet alleen regelmatig hun huis uit, maar ook hun werkplaats. Niet alleen voor hun psychische gezondheid, maar ook opdat hun werk zou schitteren en af en toe ook afgaan in de confrontatie met ander werk. Dan pleit ik voor een zo sterk mogelijke integratie van hun werk in het 'gewone' professionele circuit. Dat circuit is hard en nogal eenkennig. Een intrusie van werk van mensen met een verstandelijke beperking in deze wereld is daarom avontuurlijk voor beide partijen

Cruysberghs (2003)

Hierdie inklusiewe kunsuitstallings is in 2002 deur 'n uitstalling getiteld *Kantekening* van vzw Wit.h in Brugge onder die kuratorskap van Carine Fol, direkteur van *Art en Marge*, voorafgegaan. 'n Dertigtal gestremde- en nie-gestremde kunstenaars is genooi om vir 'n jaar saam aan 'n spesifieke tema te werk, wat tot uitstallings soos *Corpus 05* en *Ventilatie met Gezicht in de oude ziekensalen van Jan Beerblock (1739-1806)* gelei het (Vermeersch 2003).

Hierdie groep in Vlaandere streef daarna om in alle opsigte selfonderhoudend te wees en publiseer gereeld hul eie temablad. Die groep beskik selfs oor verskeie onafhanklike artoteke in Vlaandere genaamd *Kunst creëert ontmoeting*

waar die kunswerke van die groep gehuur en omgeruil kan word. Volgens die kunstenaar Jan van der Merwe (2005), wat reeds etlike kere vir tye saam met die groep in Brugge gewerk het, strek hierdie groep gestremdes se strewe na selfonderhoud so ver dat hulle ook 'n boerdery bedryf en produkte vir 'n inkomste verbou.

Soos reeds genoem het Lartey (2003:20) bevryding en bemagtiging as funksies van pastorale sorg geïdentifiseer. Die wyse waarop die groep kunstenaars in Vlaandere funksioneer was vir my 'n aansporing om aan 'n groep gestremdes die geleentheid te bied waardeur hulle hulself kan bemagtig en bevry. Die realiteit waarmee 'n gestremde gekonfronteer word is nie staties nie. Deur middel van pastorale sorg het ek dus probeer om na aanleiding van die Vlaandere model 'n konteks van kunsmaak te skep om by te dra tot 'n ander, meer positiewe toekomsverwagting vir die betrokke groep gestremde deelnemers.

Marie Kelly is verbonde aan die School of Art Design and Media aan die Nanyang Technological University in Singapoer waar sy kunsklasse vir gestremdes aanbied. Sy ondersoek die rol van kuns in die gemeenskap, asook die unieke rol van kreatiwiteit in die proses van selfbemagtiging. Volgens Kelly (2006) kan kuns veranderinge in die identiteit van die individu teweegbring. Mettertyd kan harde werk daartoe lei dat die identiteit van 'n gestremde in dié van 'n kunstenaar verander, wat 'n verandering op die gestremde se ingesteldheid op 'n fisieke, geestelike en emosionele vlak enersyds en die lewe oor die algemeen andersyds impliseer. Niehaus (2001:26) wys verder daarop dat "identities, values, opinions and life-styles are all formed within and during human interactions". Vanuit my persoonlike verwysingsraamwerk verwys ek nie net na die proses van kunsmaak op sigself nie, maar ook na die gesamentlike konstruksie tussen gestremdes, nie-gestremdes en myself wat tydens die proses van kunsmaak plaasgevind het.

3.6 Pastorale narratiewe (kuns)terapie

Soos vroeër genoem volg pastorale sorg 'n inklusiewe benadering wat die onderskeie funksies vir aksie integreer (De Jongh van Arkel 2003:x). Die klem tydens die kunsmaaksessies het egter nie op pastorale berading en pastorale terapie geval nie, hoewel elemente van beide tog na vore gekom het.

Hierdie ondersoek beklemtoon hoofsaaklik die terapeutiese waarde van 'n inklusiewe benadering tot 'n proses an kunsmaak en spesifiek die bydrae wat dit kan lewer tot 'n meer omvattende identiteit vir die gestremde deelnemers. Die kombinasie van 'n kreatiewe konteks en narratiewe beginsels het 'n uitstekende geleentheid vir die gestremde deelnemers gebied om hul stemme en alternatiewe lewensverhale te ontdek. In die proses het ek dus die vlak van pastorale terapie soos deur De Jongh van Arkel (2003:xi) omskryf betree.

'n Akademiese benadering soos hierdie beklemtoon maklik die dieperliggende waarde van kuns ten koste van die basiese waarde daarvan. Malchiodi (1998:1) verwys enersyds na kunsmaak as bloot 'n stokperdjie wat vir die deelnemer die geleentheid bied om die kreatiewe proses te geniet, wat stres verlig en plesier en geluk kan bring. Hierdie meer basiese waardes van kunsmaak het aansluiting gevind by die gestremde deelnemers se behoefte aan sosialisering wat ook tydens die kunsmaaksessies opgevang is.

Malchiodi (1998:xiv) wys egter andersyds ook daarop dat kuns mense toelaat om uiting te gee aan hul gevoelens, om van sterk emosies (wat hy nie omskryf nie) ontslae te raak en om emosionele trauma te verwerk. Sterk emosies kan volgens Lucia Capacchione (1998:2) in nege verskillende families verdeel word, naamlik "happy, sad, angry, afraid, playful, loving, confused, depressed and peaceful". Die inhoudelike van hierdie emosies is beide positief en negatief. Volgens Malchiodi (1998:xiv) het die proses van kunsmaak ook die potensiaal om heling te bewerkstellig en die kwaliteit van lewe te verbeter, terwyl kunsmaak 'n kragtige vorm van kommunikasie is. Sodoende word nie net die

fisieke gesondheid van diegene wat kunsmaak bevorder nie, maar ook die geestesgesondheid.

Müller en Van Niekerk (2005) beskou kunsgebeure as terapie en verwys na Adamson (1990) wat baanbrekerswerk in dié verband gedoen het. Adamson se standpunt is dat die rol van kuns nie net metodiek en tegniek is nie, maar op sigself genesend meewerk. Hy beklemtoon die proses van kunsmaak as die proses van genesing, met die kuns wat "gebeur" as die werklike terapie.

Landgardten (1981:3) omskryf kunstherapie as 'n proses waar kunsmateriaal gebruik word en die deelnemer op nie-verbale vlak uiting gee aan emosies. Volgens Dalley (1987:50) word kunsmediums gebruik om verdedigingsmeganismes af te breek, terwyl die daaropvolgende emosies dan gefasiliteer word. Die verhouding tussen die terapeut en die deelnemer word hier beklemtoon, eerder as die etiese aspekte van die proses van kunsmaak.

Maree (1997:40) wys daarop dat die onderbewuste deur middel van metafore, simbole en beelde kommunikeer, wat die wyse is waarop die gestremde deelnemers spesifiek hul onderskeie verhale vertel. Volgens Brinker (1987:27) word lyne, vorme en kleur met bewustelike intensionaliteit gebruik, met 'n enkele lyn dus die simbool of metafoor vir taal. Die intensionaliteit van die skepper van die lyn is nie van belang nie, maar eerder sy/haar bestaan wat daardeur beklemtoon word. Ricoeur (1991:130) wys verder daarop dat metafore en simbole spraak kleur, wat bes moontlik nog meer van toepassing is op die relatiewe onvermoë tot effektiewe kommunikasie van die gestremde deelnemers.

Kuns beskik oor die vermoë om dit wat in die onderbewuste lê na die oppervlak te bring (Fahy 2006). Sodoende het die gestremde deelnemers die geleentheid gekry tydens die proses van kunsmaak om nie net kunsvaardighede aan te leer nie, maar ook om bewustelik of onbewustelik uiting te gee aan die verhale van of fragmente uit hul lewens.

Hoewel hierdie terapeutiese waarde van kunsmaak nie die fokus van my navorsing was nie, noem ek dit spesifiek aangesien ek deurlopend van die impak daarvan op die beleweniswêreld van die gestremde deelnemers bewus was.

Volgens White en Epston (2001:28) is narratiewe terapie gegrond op die gesamentlike doen van terapie, met vrye en gelyke kommunikasie tussen terapeut en kliënt. Hierdie benadering is in ooreenstemming met die deenemende benadering in praktiese teologie soos deur Kotzé en Kotzé (2001:7) omskryf. Hoewel ek tydens hierdie navorsing die proses van kunsmaak terapeuties benader het, was dit egter nie so omvattend soos tydens 'n narratiewe benadering tot probleemhantering nie.

'n Narratief bestaan uit 'n aantal eenhede wat so gerangskik is dat dit 'n bepaalde betekenis vorm (Ricoeur 1981:156). 'n Narratief kan die basis vorm waarop 'n nuwe, hoopvolle toekoms gebou kan word namate eenhede binne die geheel ge(her)rangskik word. Volgens Laas (2004:225) kan 'n verskuiwing van 'n eenheid groot implikasies tot gevolg hê. Tydens 'n proses van kunsmaak is dit vir 'n gestremde deelnemer moontlik om die eenhede van haar/sy gestremdheid so te herrangskik dat dit 'n nuwe verhaal van hoop op 'n beter toekoms skep.

In die proses het ek deurlopend die narratiewe konsepte van "a not knowing position" en "the client is the expert" gebruik om die gestremde deelnemers se eie, unieke benadering tot die proses van kunsmaak saam met hulle te ontdek. Sodoende het ek my eie akademiese kennis van die beginsels van kunsmaak vir 'n waaghalsige ontdekkingstog saam met die gestremde deelnemers verruil.

3.7 Waaghalsige verbeelding

Verbeelding het iets te make met die onmoontlike en is onlosmaaklik aan kunsmaak verbind. Volgens Laas (2004:133) behels die misterie van

verbeelding 'n menslike ervaring waarvoor ons nie genoegsame en duidelike woorde het nie. Verbeelding laat ons sprakeloos. Volgens Laas (2004:34) is verbeelding 'n verskynsel waarin mense die vermoë het om beelde in hulle gedagtes na vore te roep van iets wat hulle eens beleef of gesien het, asook van dinge wat hulle nog nooit gesien het nie. Verbeelding het 'n groot voorliefde vir metafore, beelde en simbole. Waar anders as in die kunste is verbeelding so aktief?

Dit is vir my asof die konsep van 'n waaghalsige verbeelding dubbel gelaai is: Verbeelding is op sigself reeds iets wat buite die grense van "normaal" geskied en waaghalsigheid verbreed hierdie visie nog verder.

Laas (2004:126) bring voorts verbeelding en droom in verband met mekaar. Hy stel drome gelyk aan ideale, iets waarvoor 'n mens wens. Hy verwys verder na drome as dinge uit ons verlede, of denkbeeldige toekomstige voorstellings (2004:231). Bester en Müller (2000:5) wys verder daarop dat verbeelding en hoop nie van mekaar geskei word nie. Verbeelding word deur hoop voortgedryf, terwyl verbeelding bepaalde moontlikhede binne die menslike verstaanproses bied. So word hoop binne 'n geherinterpreteerde werklikheid uitgeleef.

3.8 Gestremdheid

Sedert die agtiende eeu het die gemeenskap en wetenskap hulself die reg toegeëien om die verskille tussen "normaal" en "abnormaal" te definieër, 'n definisie wat voortdurend deur die eeue verander het (Shumway 1992:32).

In sy boek getiteld *The Body for Beginners* (1997:91) verwys Cavallaro na Michel Foucault se siening dat die menslike liggaam sentraal is tot die sosiale wetenskappe se pogings om die verskille tussen normaal en abnormaal te definieër. Omdat ons nie 'n idee het van wat abnormaal is nie, is dit nodig om die tekens van abnormaliteit uit te sonder en deeglik te ondersoek (1997:91).

Foucault het veral belang gestel in "the definition of the insane body", wat oor die jare heen problematies was. Hy het bogenoemde wyse van kyk na die abnormale met die konsep van mag verbind en daarop gewys dat "power always relies on the eye". Die observeerder se posisie of mag is dus deur sy spesifieke wyse van kyk na die sogenaamde abnormale bevestig. Waar 'n toeskouer een of ander gebeurtenis of verskynsel waarneem, geskied dit vanuit 'n subjektiewe verwysingsraamwerk. 'n Observeerder se waarneming van haar/sy omgewing geskied egter volgens spesifieke reëls en regulasies wat deur kulturele faktore binne 'n spesifieke gemeenskap bepaal word.

In die pre-moderne gemeenskappe was mag opsigtelik in die koninklikes, kerk en staat gesetel. Mag het egter in die moderne tyd abstrak, verskuil in diskoerse en daarom onsigbaar geword (Cavallaro 1997:94). Hierdie diskoerse is magsisteme van uitsluiting en kategorisering wat deur die gemeenskap bepaal word en waaraan ons almal deelneem. Hierdie magsisteme herinner ons daaraan hoe ons moet kyk en hoe ons na ander mense en objekte moet kyk. So konstrueer gemeenskappe self wat "criminal, mad en ill" is, maar verseker terselfdertyd ook in die proses hul eie normale status en geestesgesondheid (Ward 1997:130).

Foucault identifiseer "the gaze" as 'n vorm van mag wat gelyk gestel word aan die oog en die manier van kyk:

When we gaze at somebody or something, we are not simply looking, the gaze probes and masters, it penetrates the body and bounds it as a passive object, the gaze objectifies the body – when we gaze at things our aim is to control them.

(Cavallaro 1997:115).

Op dieselfde wyse as bostaande word gestremdes na aanleiding van "the gaze" as 'n passiewe objek geobjektiveer en gekontroleer, 'n proses wat tot die gemarginaliseerde status van die gestremde lei. In die mate waartoe "gestremdheid" as 'n sosiaal-gekonstrueerde fenomeen beskou word

(Integrated National Disability Strategy 1997:11), gee dit aanleiding tot die diskoers wat klem plaas op die relatiewe onvermoë van die gestremde om effektief op enige vlak, hetsy kognitief, fisiek, emosioneel of interaksioneel te funksioneer. Die term "gestremdheid" en die gepaardgaande diskriminasie ten opsigte van die gestremde se vlak van funksionering oor die algemeen kan dan beskou word as 'n vingerwysing na die samelewing wat nie die diversiteit van menslike vermoëns en behoeftes erken en daarin voorsien nie (Els 2004:15).

Ek het aanvanklik aanklank gevind by die konsep "verstandelike beperking" om die status van die gestremde deelnemers aan die proses van kunsmaak mee te omskryf. Die individuele deelnemers verskil egter onderling van mekaar ten opsigte van meer as bloot die verstandelike, wat die gebruik van die een-dimensionele term "verstandelike beperking" vir my minder aanvaarbaar gemaak het. Gestremdheid is egter die term wat in die Grondwet van Suid Afrika (Wet 108 van 1996) gebruik word as gronde vir nie-diskriminerende praktyke, terwyl dieselfde term ook in die Wet op Gelyke Beregtiging gebruik word (Wet 55 van 1998).

Vir die doeleindes van hierdie navorsing hou ek dus by die gebruik van die politiek-korrekte terme "gestremdheid" en "gestremdes". Sodoende tref ek in die teks wat volg onderskeid tussen deelnemers met 'n kognitiewe-, fisiese- of emosionele beperking en "nie-gestremde" deelnemers wat voldoende toegerus is om effektief in die samelewing in- en aan te pas.

Binne die raamwerk van hierdie navorsing beskou ek 'n deelnemer wat gestremd is as iemand met onoorkombare leerprobleme oor die algemeen as gevolg van 'n genetiese afwyking, siekte of trauma wat daartoe lei dat dié persoon nie in hoofstroomonderwys ingesluit word/is nie, spesiale onderrig vereis en dus gemarginaliseer is. Batha (2003:22) kategoriseer gestremdheid in terme van taal (beide ekspressief en reseptief), fisiek, intellek, gehoor, visie, geestesgesondheid en outisme.

Hierdie navorsingsprojek het ten doel om 'n veilige konteks te skep vir deelnemers wat volgens bogenoemde omskrywing in een-of-ander opsig gestremd is, waarin hulle inklusief saam met nie-gestremde deelnemers kan kunsmaak.

3.9 Hoop

Hope is an activity of imagination which we seek to transcend the boundaries of the present to go beyond the given, outwards and towards, in search of something more, something better, than the given affords us.

Bauckhum en Hart (1999:52)

Hoop ontstaan by drome, sosiale drome en is 'n toestand van menswees buite ons bereik waarna ons streef. Hoop is toekomsgerig op eendag, 'n alternatiewe of bykomstige realiteit wat inhoudelik positief is, 'n verwagting, 'n kans op vervulling. Hoop kom uit die hart van die mens wat deur begeerte vorentoe gedryf word na 'n volmaakte realiteit wat haar/hom voordurend ontwyk. Bauckhum en Hart (1999:52) omskryf hierdie drome as "something more, something better, something worthwhile, to be discovered or encountered".

Hoop is vir alle mense beskore, in teenstelling met byvoorbeeld die antieke tye toe hoop deur die faraos gemonopoliseer is (Desroche 1997:9-10). Die teenoorgestelde van hoop is wanhoop of hopeloosheid en is die blokkering en verstopping van hoop (Smith & Dreyer 2003:167). Verlies aan hoop beteken verlies aan spirituele energie, 'n gebrek aan doelgerigte aktiwiteit en 'n staat van apatie (White 1996:9). Die titel van hierdie verhandeling, *Wanneer hoop groei in 'n waaghalsige verbeelding*, dui daarop dat hoop 'n brug vir die gestremde deelnemers vorm tussen wat was, wat is en wat moontlik kan wees.

Volgens White (1996:10) is hoop 'n energiegewende emosie en verwyderd van apatie. White (1996:10) bring hoop en energie in verband met 'n "social hope" en 'n "fuller realization of democratic values". Volgens hierdie beskouing kan hoop gesien word as 'n voller wyse van leef en 'n geleentheid vir elkeen om na

die beste van sy haar/sy vermoë te funksioneer. Om aan hierdie verwagting te voldoen, vereis egter gerigte optrede om aan die inhoudelike van die droom te voldoen. White (1996:12) is van mening dat drome wat deur doelgerigte optrede ondersteun word selfs 'n demokrasie kan vestig, waarvan ons eie land sekerlik 'n sprekende voorbeeld is.

In hierdie verband wys Albie Sachs daarop dat die boek *Zip Zip My Brain Harts* (McDougall et al 2006:vii) 'n uitvloeisel is van die demokrasie vir die gestremde. Die boek fokus op kwessies aangaande gestremdheid, insluitend die behoeftes van gestremdes en families en hul menseregte wat hul ontsê word (McDougall et al 2006:ix).

Hope is not rooted in an airbrushing of difficulty out of the picture, but in an imagining of the future which envisages ways of flourishing in spite of genuine dangers and threats.

Bauckham & Hart 1999:52

Hoop word gesoek tussen die negatiewe van die verlede en die positiewe van die toekoms (Smith & Dreyer 2003:167). Die verlede kan nie uitgewis word nie en is as sulks die boustene in die heropstel van 'n nuwe toekomsverhaal, anders as die huidige.

Verbeelding is 'n noodsaaklike voorvereiste vir 'n toekomsvisie. Walter Brueggemann, 'n Amerikaanse Ou Testamentikus, verwys na 'n profetiese verbeelding wat nodig is om 'n bewustheid en 'n persepsie te voed, te vertroetel en na vore te roep wat anders is as die dominante diskoerse om te dien as energiebron vir diegene wat verlang na 'n beter toekoms (Van Zyl & Müller 2002:356).

Brueggemann beklemtoon ook die onderlinge verband tussen die verlede, hede en toekoms ter bevestiging van die mens se sekuriteit. Probleemdeurdrenkte verhale uit die verlede het egter die potensiaal om die huidige situasies te vererger. Daarom is dit nodig om verhale uit die verlede in terme van nuwe

verbindings te rekonstrueer om sodoende hoop in 'n toekomsverhaal te vestig. Hierdie toekomsverhale is volgens Laas (2004:169) "open-ended and can be imaginatively carried in many different directions depending on the need and circumstance".

Volgens Laas (2004:132) is taal 'n medium van kommunikasie waarin verhale gevorm word. Hoewel verhale deur middel van taal vertel word, wys Laas daarop dat verbeelding geen sin vir 'n taal van sy eie het nie (2004:132). Gevolglik kan terapeute wat stories tydens terapie aanhoor nie direk na die konsep van verbeelding verwys nie, maar dit doen deur die gebruik van metafore en simbole. Die gebruik van simbole en metafore figureer juis baie sterk in 'n onbevange kreatiewe konteks van kunsmaak, met die implisiete vooruitsig om hoop in 'n nuwe toekomsverhaal te vestig. Tydens die proses van kunsmaak het die gestremde deelnemers die geleentheid gekry om hul verhaal van wanhoop uit die verlede en hede in terme van nuwe verbindings te herkonstrueer en 'n nuwe toekomsvisie deur simbole en metafore te vestig.

Vandag is more se verlede. Gestremdes kan ook in die verlede kyk. Na dese kan gestremdes terugkyk na gister toe hulle hulself onbevange kon vergryp aan kunsmateriaal, hulle stem kon afdruk, 'n uitstalling van hul eie werke kon bywoon en kon droom op 'n môre wat beloftes van 'n meer bevredigende lewe ingehou het.

3.10 Deelnemers

Deur die jare, toe ek pottebakkerij en kuns as 'n stokperdjie en later ook as 'n sakeonderneming bedryf het, het ek met talle mense en fasette van die lewe in aanraking gekom. Mense wat ek graag wil uitsonder is spesifiek diegene wat die laaste twee jaar of wat hul lewensomstandighede en menswees met my in my kunsateljee gedeel en daartoe bygedra het dat ek hierdie navorsingsprojek aangepak het.

Inklusiewe praktyke is 'n konsep wat spesifiek tydens hierdie navorsing beklemton word. Dit is dan juis hierdie inklusiewe praktyke wat my huiwerig maak om die deelnemers in terme van hul gestremdheid al dan nie voor te stel, wat sal indruis teen die grein van die navorsing.

Om iemand wat uitgesluit is, soos byvoorbeeld 'n gestremde, in 'n spesifieke konteks in te sluit, impliseer egter ongelukkig 'n vooraf identifikasie of eksklusiewe uitwys wat die aanvanklike redes of gronde vir uitsluiting juis beklemtoon.

Sommige deelnemers tydens die navorsing het gestremdhede waarvan sommige nie opvallend is nie, maar nogtans sodanig is dat dit hul ontoereikend laat om aan die eise van die samelewing oor die algemeen te voldoen en gemarginaliseerd laat. Ander deelnemers is opsigtelik so gestremd dat kontak met hulle sommige mense ongemaklik kan laat voel. Sommige van die nie-gestremde deelnemers het sekerlik ook hul eie beperkinge, maar geen daarvan is so opsigtelik dat dit hulle gemarginaliseerd laat nie.

Die groep nie-gestremde deelnemers het by die kunsklas aangesluit na aanleiding van 'n advertensie waarmee ek gereeld my kunsklasse adverteer, terwyl die gestremde deelnemers onderskeidelik deur 'n kliniese sielkundige, 'n skool vir gestremde kinders en kennisse verwys is. As navorser het ek my eie oordeel gebruik oor watter deelnemers tot die navorsingsproses toegelaat is.

Aanvanklik was ek van voorneme om nie ag te slaan op die formele diagnose waarmee die gestremde deelnemers "gemerk" is nie, aangesien ek myself as navorser nie wou blind staar teen die implisiete beperkinge daarvan nie.

Vanweë my verbintenis met verpleegkunde kon ek myself egter nie objektief en sonder voorafopgestelde idees in hierdie konteks begewe nie. Ek het ook mettertyd besef dat dit dalk makliker is om iemand van uit 'n ingeligte posisie te help as om onkundig tydens die proses rond te tas.

In hierdie spesifieke navorsing het ek die doen en late van 'n gestremde- en nie-gestremde deelnemer in my kunstateljee gelyk gestel. Ek was egter deurlopend deeglik daarvan bewus dat gelyksoortige prestasies 'n veel groter inspanning van die gestremde deelnemers geverg het.

Om die nodige begrip vir die proses te bewerkstellig, verwys ek waar nodig na die diagnose van sommige deelnemers. Oorkoepelend het die verskillende diagnoses van die gestremde deelnemers onder andere Down Sindroom, Rubinstein Tabey se siekte, doofheid, leergestremdheid, disleksie, breinbeserings as gevolg van 'n motorongeluk, epilepsie, veelvuldige geboortebeserings, veelvuldige kongenitale afwykings as gevolg van rubella by die moeder tydens swangerskap en hemiplegie.

Ek probeer ook om op so 'n manier na spesifieke gestremde deelnemers te verwys dat hul gestremdheid nie hul toekomsvisie oorheers nie.

Dave (12 jaar) is 'n Engelssprekende Chinese seun wat al vir vier jaar 'n student in my kunstaeljee is. Sy ouers het net voor sy geboorte na Suid-Afrika geëmigreer en heg steeds baie waarde aan Chinese gewoontes en tradisies.

Christine (12 jaar) is 'n uitsonderlike stil en afsydige Engelssprekende kind wat al vir ongeveer drie jaar lank getrou kunsklasse bywoon.

Jenna (9 jaar) het 'n woelige geaardheid. Sy is entoesiasies, impulsief en haastig in haar kunsmaak sodat sy met die drie katte en twee honde wat ook deel is van die kunstateljee kan gaan speel. Alhoewel sy haastig werk, is haar werk kleurvol, verbeeldingryk en vars.

Nastatia (15 jaar) is stil, besadig, verstandig en hulpvaardig en maak kuns omdat sy daarvan hou.

Calvin (12 jaar) is 'n trotse, ernstige jong seun. Hy benader kuns as 'n wetenskap, wil weet hoekom, ondersoek gereeld nuwe moontlikhede en bring ook sy eie voorstelle na die ateljee wat ander deelnemers inspireer.

Tamika (9 jaar) geniet haar kunsklasse die afgelope ses maande, weet altyd presies wat sy wil doen en voltooi haar selfopgelegde projekte ywerig en entoesiasties.

Jana (16 jaar) is vir twee jaar gereeld elke Vrydagmiddag in die klas. Sy hou baie van die proses van kunsmaak, maar verkies dit om op haar eie te werk. Kunsmaak is vir haar 'n uitlaatklep wat sy as 'n private aangeleentheid beskou. Sy is egter altyd baie hulpvaardig tydens die sessies.

Charlotte (18 jaar) kom gereeld klas toe. Sy het 'n passie vir die rol van fyn rolletjies klei en om deel te neem aan projekte. Sy voltooi met gerief en gemak al haar kunswerke en hou daarvan om fotograaf te tydens die sessies te speel. Charlotte sorg ook dat almal tydens die kunsmaaksessies iets lekkers kry om te eet of te drink.

Gerhard (18 jaar) kom gereeld klas toe. Hy hou nie regtig daarvan om te deel in groepprojekte nie, maar voltooi sy selfopgelegde projekte met 'n besitlikheid, trots en ywer.

Janneman (15 jaar) kom nie op 'n gereelde basis klas toe nie, omdat hy ook baie daarvan hou om by sy vriende te kuier. Hy het egter 'n stillewe met olieverf geskilder waarop hy baie trots is.

Thea (17 jaar) is uitsonderlik stil. Sy werk entoesiasties aan haar projekte, maar kom net klas toe wanneer dit vir haar ouers geleë is. Thea kan met passie fyn lyntjies in die klei kerf en daarmee aanhou totdat die projek voltooi is.

Kyla (17 jaar) is vriendelik en vrolik met 'n sin vir humor. Sy hou van die samesyn in die ateljee, gesels, maak grappies en terg gereeld iemand.

Stella (12 jaar) is 'n deelnemer wat op aandrang van haar vriendin nou ook klas toe kom. Sy is redelik stil, maar doen met gerief mee aan die kunsmaakproses.

Christie (18 jaar) het redelik onlangs begin deel in die kunsmaakproses op aandrang van haar tweelingsussie wat deel is van die groep. Sy hou van die samesyn in die ateljee en gesels graag met almal. Christie verkies om op die pottbakkerswiel te werk en beskou dit as 'n uitdaging.

Cindy (18 jaar) kom redelik ongereeld klas toe weens vervoerprobleme, maar ook omdat sy daarvan hou om op Vrydae saam met vriende te kuier. Sy geniet die kunsmaak, maar kuier ook graag so tussen-in.

Barry (13 jaar) hou baie van die kunsmaakproses. Hy het in die verlede gereeld klas toe gekom, maar sy ma het intussen verhuis wat bywoning vir hom moeilik maak. Barry het met die nodige motivering inspirerende kuns gelewer.

Vanessa (12 jaar) het eers onlangs begin klas bywoon. Sy is 'n stil, teruggetrokke en ernstige kind wat van kunsmaak hou en haar projekte met toewyding en trots voltooi.

Colette (24 jaar) het vandat sy begin het nog nie een kunsklas gemis nie. Sy werk ywerig aan haar eie interessante idees en laat haar nie deur onsuksesvolle pogings onderkry nie. Sy hou veral van kleiwerk en neem dikwels klei saam om by die huis te gaan werk.

Jacques (27 jaar) kom gereeld klas toe. Hy werk onverpoosd aan sy eie idees en laat hom nie van stryk bring deur ander se insette nie. Hy hou veral van skilder met olieverf en gebruik sy vingers in stede van kwasse om te verf.

Jacques verf skilderwerke wat volgens hom nie suksesvol is nie oor-en-oor op diesefde doek totdat hy tevrede is.

Maryna (52) is al 20 jaar met kuns doenig, sy het kunsmaak lief en is totaal gefassineer deur die proses. Maryna sien baie uit na Vrydagmiddae se kunsklasse, want sy het baie om by almal te leer. Sy weet dat kunsmaak, soos musiek, 'n internasionale taal is wat baie mense verstaan, maar daar is nie woorde om dit mee te beskryf of te omskryf nie. Maryna ervaar kunsmaak meer as net die somtotaal van al haar sintuie.

Vanuit bogenoemde omskrywings is dit duidelik dat die groep uiteenlopend is, veral ten opsigte van ouderdom. Tog het die groep gesorg vir 'n ryke verskeidenheid gebeure en ervarings waarby almal op een of nader wyse, in 'n mindere of meerdere mate, gebaat het.

HOOFSTUK VIER

PASTORALE SORG EN INKLUSIEWE PRAKTYKE IN 'N POSTMODERNE NARRATIEF VAN KUNSMAAK EN HOOP.

Die konsep van kwantitatiewe navorsing het my aan my dae as verpleegsuster herinner, toe die oorgee van 'n verslag die primêre fokus tydens die omruiling van skofte was. Hierdie verslag het presisie-notas bevat wat kort en kragtig elke pasiënt se diagnose en behandeling in terme van kerninsidente, temperatuur en volumes omskryf het. Elke druppel, elke milliliter en elke graad celcius is noukeurig gemeet en aangeteken. Die koue, kliniese observasie van elke mens in die vorm van 'n pasiënt of "geval" was aan die orde van die dag.

Bostaande vind vir my aansluiting by Mouton (2001:37) se omskrywing van kwantitatief as synde te make met hoeveelhede, die gebruik van groot voorbeelde, gestruktureerde instrumente om mee te meet en die statistiese analise van data. Kwalitatiewe navorsing, die benadering waaraan ek voorkeur gee in hierdie navorsing, gaan daarenteen nie oor die meting van verskysels nie, maar eerder om die voller betekenis van 'n fenomeen te verstaan (Mouton 2001:55). Data verkry vanuit kwalitatiewe navorsing is nog steeds op skerp, presiese waarneming gebaseer, maar inhoudelik "soft, that is rich in description of people, places, conversations and not easily handled by statistical procedures" (Mouton 2001: 39).

Hierdie hoofstuk bevat 'n oorsig van die "informele sosiale netwerk" (Rubin & Rubin 1995:68) van insidente en kwessies wat werklik tydens die proses van navorsing plaasgevind het. Die data in hierdie studie is verkry uit die informele gesprekke met en verhale van 'n diverse groep mense in 'n kunsateljee, met kreatiwiteit en kunsmaak as 'n gemeenskaplike deler.

Die volgende "verhaalbronne", soos Els (2004:16) daarna verwys, was nie meestersverhale nie, maar veelvoudige waarhede wat bestaan uit vermengings van die deelnemers se verhale en hul ouers se weergawes daarvan. Die verhaalbronne is ook nie losstaande van my eie menswees nie, wat deurlopend met dié van die ouers vermeng en verweef is.

Vrydagmiddae

Dit is die tyd wanneer daar nie huiswerk gedoen word nie en wanneer daar nie buitemuurse aktiwiteite is nie. Dit is die tyd om saam met jou vriende te ontspan. Die deelnemers was dus in konflik omdat hulle moes kies tussen kunsmaak en saam met vriende wees.

As deel van my pottebakkersonderneming het ek in 2002 'n kuns/pottebakkersklas vir jong mense op Vrydagmiddae begin aanbied. Dave, Christine en Jenna was van die begin aanwesig en Nastasia, Calvin, Tamika en Stellar het mettertyd bygekom.

In die helfte van 2004 het ek die idee begin ontwikkel om gestremde deelnemers in ooreenstemming met Johan Timperman se benadering (sien hoofstuk een in die agtergrondsgeskiedenis) te betrek. Ek het hierdie idee met bogenoemde deelnemers gedeel, wat my almal grootoog aangestaar het. Hulle was egter baie opgewonde oor die vooruitsig van 'n kunsuitstalling, wat hulle aanvanklike onsekerheid oor die idee van 'n inklusiewe kunsklas saam met gestremde deelnemers vinnig op die agtergrond geskuif het. Ek bespreek die etiese implikasies verbonde hieraan later in hierdie hoofstuk.

Charlotte, die dogter van 'n kennis, was die eerste gestremde deelnemer wat in die begin van 2005 by die proses van kunsmaak aangesluit het. Aangesien die situasie vir Charlotte vreemd was, het sy 'n vriendin saamgebring en so het Thea ook by die klas opgedaag. Charlotte en Thea het 'n gemeenskaplike vriend, Gerhard, wat later ook deel van die groep geword het en nog later het Janneman ook aangesluit. Al hierdie kinders was afkomstig uit die onmiddelijke

omgewing van my kunsateljee. Ek het ek 'n skool vir gestremde leerlinge in die omgewing gekontak met 'n uitnodiging aan twee kinders wat graag wou kunsmaak om by die groep aan te sluit. So het Barry en Cindy deel geword van die groep en later het Vanessa ook bygekom. Kyla en Kristie het mettertyd gevolg en Jacques en Colette het by die volwasse groep op 'n Dinsdagoggend aangesluit.

Ek het tydens my voorbereiding vir elke klas spesiaal daaraan aandag gegee om al die moontlike kunsmateriaal op so 'n wyse uit te pak dat dit as 'n uitnodiging kon dien: Olieverf in al die kleure onder die son, 'n verskeidenheid kwasse, baie klei, pottebakkerswiele en toerusting soos groot oppervlaktes vir beeldhouwerk, emmers water, voorskote, handdoeke, handerूम, 'n TV-skerm en verversings.

Navorsingsverslag: Temas

Mouton (2001:54) wys daarop dat "the most common treatment given to qualitative data is to structure them in themes or categories".

Die verskillende temas tydens my navorsing soos hieronder uiteengesit volg op my verstaan en interpretasies van die titel van die navorsing, my navorsingsvrae en -doelwitte en my ontdekking van bykomstige verrassende elemente tydens die proses van kunsmaak saam met die deelnemers.

Die onderskeie temas word in geen spesifieke volgorde aangebied nie, hoofsaaklik omdat van die temas, veral pastorale sorg en 'n inklusiewe benadering, oorvleuel.

Die temas van die navorsingsverslag word as volg verpak:

- Pastorale sorg wat oorkoepelend 'n veilige konteks geskep het waarbinne ek as navorser groter insig verkry het in die gestremde se posisie in die samelewing.

- Die inklusiewe benadering tot 'n proses van kunsmaak wat ek gevolg het, wat aan die gestremde deelnemers spesifiek die geleentheid gebied het om in 'n bykomstige sosiale ruimte hul identiteit as gestremdes te verruim.
- 'n Postmoderne narratief van kunsmaak deur gestremde deelnemers wat aan hulle die ruimte gebied om waaghalsige kanse te neem. Hier fokus ek veral op die konteks van kunsmaak, die kunswerke en die kunsuitstalling deur die betrokke groep deelnemers.
- Hoop en verbeelding wat aan die gestremde deelnemers 'n toekomsvisie bied en hulle daarmee saam bemagtig en bevry
- Onbeplande, onvoorsiene, verrassende elemente wat tydens die proses van navorsing opgeduik het.
- Samevattend reflekteer ek vanuit 'n etiese posisie op bogenoemde temas.

4.1 Pastorale werk

4.1.1 Gemeenskaplike sorg (mutual care) met sosialisering as bonus in 'n kreatiewe kunsmaakkonteks

Die gestremde deelnemers se behoefte aan sosialisering was prominent tydens hierdie navorsingsproses. Tydens navrae deur ouers oor kunsklasse vir gestremde kinders het die oorgrote meerderheid van hulle meer in die sosiale aspekte as die inhoudelike van die klasse belanggestel.

Hierdie behoefte aan sosialisering het die konteks geskep vir die toepassing van die mees basiese vlak van pastorale sorg, naamlik "mutual care" (De Jongh van

Arkel 2000:x). Wedersydse omgee was opmerklik in die "netwerk van vriendskappe" (De Jongh van Arkel 2000:27) tydens die kunsmaaksessies.

Ek vind veral raakpunte met die emosionele vlakke van ondersteuning en gepaardgaande fasette soos liefde, intimiteit, kameraadskap, aanvaarding, voorbeelde en bystand van gemeenskaplike sorg waarna De Jongh van Arkel (2000:20) verwys.

Tydens Vrydagmiddae se klasse het twee of drie deelnemers elke halfuur vir 'n een uur sessie opgedaag. Spesifieke klastye is geroteer sodat al die studente mekaar kon leer ken. Sodra die eerste paar deelnemers aan die werk gesit is, het die volgende paar opgedaag en dieselfde proses is met hulle gevolg. Onder hierdie omstandighede het die algemene gevoel van omgee geleidelik en spontaan onder die verskillende deelnemers ontwikkel, selfs ook in die genoemde volwasse groep by wie twee gestremde deelnemers aangesluit het. So byvoorbeeld het Susan vir Colette onder haar vlerk geneem en vir haar bykomstige prosesse in kleikuns gewys wat sy later by die huis kon gaan uittoets.

Ek het persoonlik ook by die atmosfeer van "mutual care" gebaat, met Nastasia wie se teenswoordigheid in die klas my baie rustig laat voel het. Sy het ten spyte van haar 15-jarige ouderdom 'n volwassenheid en rustigheid wat sy uitstraal waarmee sy my onbewustelik ondersteun het. Die enkele kere dat sy nie 'n klas kon bywoon nie, kon ek behoorlik die benoudheid in my keel voel opstoot.

Kyla kon vanweë veelvuldige kongenitale gestremdhede nie self kunsmaak nie, maar wou baie graag in die kunsmaakproses deel. In die praktyk het dit behels dat Kyla 'n passiewe kunsmaker was, deurdat sy in baie moeilik hoorbare en verstaanbare terme vir ons as mede-deelnemers verduidelik het wat sy gedoen wou hê.

Kyla en Kristie is besig met tuisskool, wat hulle afgesonderd van ander jong mense laat. Die omstandighede in die kunsklas het vir hulle die ideale konteks geskep waarin hulle informeel met ander kinders kon sosialiseer.

Jacques is na sy motorongeluk so gestremd gelaat dat hy die meeste van sy eertydse vriende verloor het. Hy het in die klas vir volwassenes die geleentheid gekry om weer met mense te gesels en nuwe vriendskapsbande te bou. Jacques het veral daarvan gehou dat hy die enigste man in die klas was.

Colette was ook deel van die klas vir volwassenes en sy en Jacques het tot so 'n mate by mekaar aanklank gevind dat hulle selfs op 'n keer na klas gaan koffie drink het. Colette is self gestremd, maar is weens persoonlike redes nie by die navorsing betrek nie.

Hoewel Charlotte, Thea en Gerhard in dieselfde skool is en dikwels na skool kuier, was die kunsklas vir hulle 'n verlengstuk van hulle vriendskap.

Cindy het sommer maklik haar vriendin wat 'n naweek by haar kuier saamgebring klas toe en Jenna en Tamika, albei agt jaar oud, se nuwe vriendskap het hulle dikwels eerder buite wou laat speel as om kuns te maak. Christine het die klasse geniet, maar het die behoefte gehad dat haar vriendin Stellar die tyd saam met haar moet deel wat sy dan ook soms gedoen het.

In bostaande voorbeelde het die gemeenskaplike sorg – met die kenmerkende elemente van ondersteuning, liefde, intmiteit, kameraadskap en aanvaarding – waarna De Jongh van Arkel (2003:20) verwys, sigbaar geword.

4.1.2 Pastorale sorg

In Living Colour omskryf Lartey (2003:10) die kwaliteite van pastorale sorg as die hulpaksies van iemand wat omgee deur middel van verbale en nie-verbale, direkte of indirekte, letterlike of simboliese metodes van kommunikasie met voorkoming, verligting of fasilitering vir mense wat probleme het.

Alle mense het pastorale sorg nodig. In hierdie geval het pastorale sorg beslag gekry in 'n groepkonteks waar heling deur middel van volgehoue leiding en bystand bewerkstellig is en met verloop van tyd kon oorgaan in 'n bemagtiging wat bevry. Dit is onder hierdie omstandighede en in hierdie atmosfeer dat die groep deelnemers aan die proses van kunsmaak met die nodige onderlinge ondersteuning veilig kon voel om te groei en te ontwikkel.

4.1.2.1 Genesing

"[A]s human persons, we find ourselves broken and bruised in many ways" (Lartey 2003:25), met 'n behoefte aan fisieke, emosionele, sielkundige en geestelike restourasie. Jacques was op 19-jarige ouderdom in 'n motorongeluk betrokke wat hom permanent op alle vlakke van sy funksionering gestremd gelaat het.

Die term "genesing" veronderstel seker dat ons terugkry wat ons verloor het. Daar is geen manier waarop Jacques weer sy vermoëns kan herwin nie, maar in die kunsmaakkonteks het hy weer iemand gekry om mee te gesels, waar almal hom met sy gestremdheid as mens aanvaar het. Genesing beteken vir Jacques dat hy in die proses van kunsmaak weer van sy menswaardigheid kon herwin.

Volgens Roux et al (sj:136) verwys die genesende funksie van pastorale sorg na die positiewe resultate wat pastorale aksies op die gesondheid en welsyn oor die algemeen van mense kan hê. Hierdie tipe genesing betrek nie net die fisieke of geestelike vlakke van die mens nie, maar "concerns the wholeness of the person in everyday life". Genesing in terme van pastorale sorg vra dus vir 'n "integration at a higher spiritual level".

Barry ('n leerling in 'n skool vir leergestremde kinders) het op 'n keer met trots kom vertel dat hy in sy hele lewe nog nooit so 'n goeie rapport van die skool af

gebring het nie. Hy was so bly dat hy vir die res van die kunsklas nie regtig iets kon verrig nie. Barry se nuwe insigte aangaande sy eie waarde het nie primêr in die kunsmaakkonteks ontstaan nie, maar hy het verkies om sy prestasie met die ander deelnemers in die kunsklas te deel wat dit saam met hom kon geniet.

4.1.2.2 Volgehoue bystand

Die kunsmaaksessies het vir my die geleentheid gebied om 'n vertrouensverhouding met die gestremde deelnemers op te bou en hulle te ondersteun waar en wanneer dit nodig was. Hierdie ondersteuning en bystand was veral van waarde vir deelnemers met probleemdeurdrenkte omstandighede met geen vooruitsig op verandering nie.

Ek het nie reg en verkeerd tydens die proses van kunsmaak beklemtoon nie. Ek het aangehou om 'n deelnemer in haar/sy kunsmaakpogings te ondersteun en ten beste voorstelle gemaak totdat sy/hy tevrede was met die projek. Ek het myself daarvan weerhou om 'n deelnemer se kunswerk te maak of te voltooi en hulle eerder toegelaat om op 'n nie-verbale wyse hul innerlike ervarings na die oppervlak te bring.

Cindy word in haar lewe oor die algemeen deurlopend aan kritiek blootgestel, maar sy het geweet dat sy nie bang hoef te wees om sogenaamde foute tydens die kunsklasse te maak nie. Sy het selfs probeer reël dat sy nie haar plek weens die skoolvakansie moes verloor nie en het planne beraam om die klasse ten spyte van logistieke probleme by te woon.

As deel van groepwerk het ek gewone gelamineerde binnenshuise deure met 'n wit basisverf voorberei. Dit was bedoel om 'n ontdekkingstog met kleur te wees en al die deelnemers kon hierop teken en verf, enige iets, in enige kleur, net wat hulle wou. Die erg-gestremde Kyla het daarop aangedring dat haar teddiebeer op 'n deur geskilder moes word. Saam-saam het ek en sy 'n stukkie houtskool en 'n kwas vasgehou totdat die gedaante van die teddiebeer tussen die ander kwashale op die deur verskyn het.

Kyla en haar omstandighede het my geen ander keuse gelaat as om iets van "being with the other" (sj:137) te ervaar nie.

4.1.2.3 Leiding

Volgens Roux et al (sj:138) beteken leiding in 'n pastorale konteks om op so 'n wyse te help dat mense daartoe in staat sal wees om te ontwikkel en onafhanklike besluite te neem.

Lartey (2003:27) waarsku egter teen die moontlikheid van leiding met 'n paternalistiese ondertoon. Roux et al (sj:140) verwys na eduktiewe leiding "which tries to stimulate people's inherent direction". Ek moes die deelnemers tydens die kunsklasse dus sodanig ondersteun en bystaan dat hulle genoegsame vertroue in hulself kon ontwikkel.

Deelnemers is nooit gedwing om die kunsmaaksessies gereeld by te woon nie, maar het self na aanleiding van hul persoonlike behoeftes en omstandighede daarvoor besluit.

Die meeste van die deelnemers het vooraf laat weet indien hulle nie die klas kon bywoon nie en 'n heel aanvaarbare rede daarvoor gegee. Hierdie redes het gewissel van 'n skoolkampnaweek, sosiale verpligtinge soos partytjies, vervoerprobleme en siektes. Op aandrang van die deelnemers wat klasse gemis het, is alternatiewe reëlings getref om die verlore klasse op te vang.

Strydom (2005:13) en Muller (1999:70) wys daarop dat die proses van kunsmaak as 'n terapeutiese proses die deelnemers en terapeut kans gee om te dink en te volg, te deel in tyd sodat die kliënt se verhaal kan ontvou en ontplooi. Al wat die deelnemers tydens die navorsing nodig gehad het, was die geleentheid en kunsmateriaal.

Deelnemers kon self besluit wat hulle wou doen en kon my selfs vooraf kontak om te verseker dat ek die nodige kunsmateriaal vir hulle gereed sal hê. Hulle het egter mettertyd geleer wat beskikbaar is en waar hulle in die ateljee daarvoor kon gaan soek. Wanneer 'n deelnemer nie kon besluit nie, het ek voorstelle gemaak en van die ander deelnemers se aktiwiteite was dikwels so aansteeklik dat almal gou met die een of ander projek aan die gang was. Tamika het op 'n keer die klas ingestorm en uitgeroep "I know exactly what I am going to do today" en dadelik begin om krale in te ryg vir 'n halssnoer vir haar ouma. Gerhard het hakskeen ingeslaan en besluit dat hy sy eie deur wou verf, niemand mag hom gehelp het nie. En so het hy klas-vir-klas hard gewerk aan sy deur totdat dit gereed was vir die uitstalling. Volgens Payne en Payne (2004:101) is "everyone entitled to respect in the sense of to pay attention to, to observe carefully". In Gerhard se geval sou dit ook beteken "to listen carefully" om sodoende sy behoeftes op te vang en daaraan te reageer.

Gerhard het besitreg van sy en kunswerk geëis en sodoende sy eie lewensverhaal aangevul en geherskryf. Volgens Monk et al (1997:41) werk alle mense deurlopend daaraan om om sin van hulle lewens te maak. Daar is gevolglik nie van my verwag om dit as navorser / berader / terapeut / groepleier vir die deelnemers spesifiek te doen nie.

Die vooruitsig van 'n kunsuitstalling het al die deelnemers gaande gehad. Hoewel ek soms 'n opmerking soos "hierdie werk moet jy mooi oppas vir die uitstalling" gemaak het, het ek die besluit oor watter kunswerke uitgestal moes word aan die deelnemers self oorgelaat.

Terwyl Charlotte reg gestaan het met die kamera is al die werke in die ateljee op die tafel uitgepak. Dit was moeilik om keuses te maak. Elkeen het die geleentheid gehad om self (of met behulp van 'n vriend / vriendin) vyf werke vir die uitstalling te kies.

Senekal (2005:47) gebruik die terme "herder" en "herderskap" wanneer hy pastoraal teologies na leiding verwys. Vir hierdie studie sien ek myself nie as herder van die groep nie. Ek sien myself eerder vanuit 'n situasie waar ek gereeld van posisie verander het na gelang van die omstandighede. As ek herder sou wees, sou dit in pastoraal-teologiese terme seer sekerlik merendeels vanuit 'n "being with" posisie te midde van die groep wees.

Senekal (2005:47) verwys ook na die konsepte van vermaning, teregwysing en konfrontasie as elemente van leiding. Alles tydens die sessies was nie altyd net lekker en maklik nie en dit was met tye vir my nodig om streng op te tree.

Jenna het byvoorbeeld nie daarvan gehou om 'n projek te voltooi voordat sy kon aangaan na 'n volgende een nie. Barry het gereeld uit die klas geglip sonder om op te ruim en Thea het dit gehaat om skoon te maak nadat sy op die pottebakkerswiel gewerk het. Die somtyds lawaaierige klasse was vir Christine, 'n baie stil kind, soms te veel.

Ek het tot 'n mate beheer probeer toepas. Hoewel deelnemers die keuse gehad het om te doen wat hulle wou, was die voorwaarde dat 'n projek eers voltooi moes word voordat 'n ander een aangepak kon word. Indien 'n deelnemer nie aan hierdie voorwaarde kon of wou voldoen nie, het ons die spesifieke onvoltooide projek eers vir 'n rukkie eenkant gesit totdat ons weer kans gesien het om dit te voltooi.

Met 'n postmoderne benadering tot kunsmaak het ek (dalk onbewustelik) tot 'n mate ook die grense tussen reg en verkeerd, moet en moenie, verskuif. Ten einde die proses vir almal so gemaklik en gerieflik as moontlik te laat verloop, was ek heel dikwels genoodsaak om my ongemak en teleurstelling te wys wanneer die grense van modernisme en postmodernisme teen mekaar geskuur het. So moes ek op 'n keer baie streng ingryp toe een van die meer ouer en verantwoordelike deelnemers die meubels in die ateljee met olieverf getakel het.

4.1.2.4 Versoening

Versoening vind plaas wanneer verskillende partye wat vervreemd is van mekaar byeen gebring word (Lartey 2003:28). Die funksie van pastorale sorg lê in die aktiewe en kreatiewe soeke vir betekenis om mense op so 'n manier saam te bind dat hulle met respek teenoor mekaar optree, afgesien van die verskille wat daar tussen hulle mag bestaan.

Gerkin (De Jongh van Arkel 2003:37) verwys na 'n konstante bewustheid van die Joods-Christelike verhaal tydens pastorale sorg om mense te help om hul Christelike identiteit te herontdek en daarvolgens te leef. Tog was 'n eksklusiewe bewustheid en fokus op die Christelike verhaal problematies binne die konteks van my kunsateljee, aangesien my groep ook nie-Christene ingesluit het. Ek moes gevolglik ook die interkulturele of multikulturele aspekte van pastorale sorg (Lartey 2003:12) in aanmerking neem. In hierdie verband wys Lartey (2003:28) juis daarop dat pastorale versorgers die sensitiwiteit vir verskillende kulture, geloof en persoonlikheid nodig het wat versoening vereis.

Strydom (2005:104) verwys na die buigzaamheid en verdraagsaamheid teenoor verskille onder groepe. Sy beklemtoon 'n bewustheid vir die prosesse in 'n groep, kreatiewe denke, entoesiasme asook 'n openheid teenoor nuwe idees en ontwikkelings.

Die behoefte aan 'n wye, kulturele bewustheid in die konteks van my kunsklas het duidelik na vore gekom toe ek tydens 'n klas saam met die kinders aan kersgeskenke gewerk het. Die 12-jarige Dave, van Oosterse afkoms, is gewoonlik spontaan en entoesiaties in die klas maar was dié dag opvallend eenkant en stil. Op my navraag oor sy gedrag was sy opmerking: "Ons is nie Christene nie; ons herdenk nie Kersfees nie". My onsensitiwiteit het vir Dave in dié spesifieke konteks gemarginaliseer, tot so 'n mate dat hy nie eers in terme van 'n kunswerk sy stem kon laat hoor nie.

Bogenoemde gebeurtenis het my bewus gemaak van 'n dominante diskoers dat almal in die wêreld Kersfees vier. In die toekoms sal ek as begeleier in die kunsklas meer bedag moet wees op soortgelyke situasies. As alternatief kon ek vir Dave die geleentheid gegee het om vir die res van die groep te vertel oor hoe spesiale dae binne die Chinese kultuur benader word. Sodoende kon ek 'n geleentheid geskep het waarin die betrokke kulture van mekaar kon leer en wedersydse respek kon ontwikkel.

Volgens Lartey (2003:28) bring versoening twee partye wat vervreemd van mekaar was op 'n harmonieuse wyse byeen. Dit kan van individue, klein groepies tot groot nasies wees. 'n Harmonieuse konteks behels nie eenvormigheid nie, maar wel respek vir mekaar se verskille.

Versoening het ook op die mees primêre vlak plaasgevind toe Gerhard, Charlotte en Thea by die skool met mekaar baklei het. Die kunsmaakkonteks het egter 'n geleidende atmosfeer geskep waarbinne hul humeure bedaar het en hulle weer kon vriende wees.

Versoening in die konteks volg nie noodwendig op die gepaardgaande voorafgaande konflik nie. Vanuit 'n groter konteks kyk ek na versoening waar gestremde en nie-gestremde deelnemers op 'n harmonieuse vlak byeen gebring is, mekaar se wyse van doen ervaar het en van mekaar kon leer.

Jana, my 16-jarige dogter, was aanvanklik onseker en ongemaklik om te kom help tydens die kunsmaaksessies aangesien sy nie geweet het hoe om teenoor gestremdes op te tree nie. Sy het mettertyd meer gemaklik gevoel en kon met gemak van hulp wees tydens die sessies.

Die ouers van Tamika en Calvin het gereken dat dit goed sal wees dat hul kinders in aanraking kom met gestremdes sodat hulle 'n sensitiwiteit kan aanleer. Dave het op navraag oor hoe hy voel oor die gestremdes in die klas geantwoord: "I don't mind, they just act a little bit different".

Daar was 'n groot verskil in ouderdom tussen die gestremde Gerhard en die nie-gestremde Calvin. Tog het Calvin mettertyd die behoefte uitgespreek dat hy graag Gerhard as sy beste vriend wou hê.

Pastorale sorg betrek ook ander funksies soos bemagtiging en bevryding wat later saam met hoop en 'n waaghalsige verbeelding bespreek sal word.

4.2 Inklusiewe benadering

In die voorafgaande drie hoofstukke word daar op verskeie teologiese benaderings en die deelnemende en narratiewe benadering gefokus wat almal geleidend is vir inklusiewe fokus op gestremdes.

Die soortgelyke doelwitte en gesamentlike toekomsvisie van pastorale sorg en 'n inklusiewe benadering het mekaar wedersyds aangevul. Praktyke van inklusiwiteit is gevestig teen die agtergrond van sosiale veranderinge wat moes plaasvind om die gestremde deelnemers in die proses van kunsmaak te akkommodeer. Hierdie inklusiwiteit is vanuit 'n kontekstuele benadering tot praktiese teologie benader, terwyl al bogenoemde funksies van pastorale sorg fasiliterend aangewend is.

Volgens McDougall en ander (2006:ix) is daar nog steeds 'n geneigdheid om gestremdheid 'n geheim te hou. Families met gestremde lede staan dikwels voor die geweldige uitdaging om diegene liever van die publieke oog weg te hou omdat gestremdheid as 'n "shame, a disgrace" en 'n "source of stigma" gesien word.

In Suid-Afrika word daar voorsiening gemaak vir gestremdes ten opsigte van 'n insluitende eie sosiale struktuur. Gestremdes het hul eie skole, hulle hou kunsuitstallings, hulle het hul eie kore en hulle hou konserte en sportbyeenkomste. Maar die vraag is of dit is waar die gestremdes hulself wil bevind? Op die uithoeke en eenkant, spesiaal net vir gestremdes, vir diegene

wat nie gemaklik en gerieflik in die hoofstroom in- en aanpas nie. 'n Onderwyseres by die Nuwe Hoop Skool noem dit dat van die leerders van dié skool skaam is om te sê dat hulle in 'n spesiale skool is, omdat hulle deur sommige nie-gestremde leerlinge van ander skole gespot word oor hul skool van "No Hope".

Hoewel mense wat gestremd is 'n integrale deel vorm van elke gemeenskap, word hulle maklik gemarginaliseer omdat hulle nie by die oorgrote meerderheid in- en of aanpas nie. Volgens Phytian (1996:136) is hierdie groep mense "disempowered and their interests ignored". As sodanig moet hulle "stemme" gehoor word sodat hulle hul volle potensiaal kan ontwikkel.

Tydens hierdie ondersoek fokus ek op die impak van 'n inklusiewe proses van kunsmaak op die identiteit van deelnemers wat gestremd is en die mate waartoe hul drome, hoop, doelstellinge, waardes en betrokkenheid wat na die oppervlak kom in alternatiewe identiteite kan ontwikkel (White 2001:28).

Vir my het die inklusiewe praktyke, soos geondersteun deur die onderskeie fasette van pastorale sorg, 'n dubbele voordeel gehad in dié sin dat die deelnemers onderling van mekaar kon leer (soos reeds aangeroe in 4.1.2.4). Die groep deelnemers het ook onderling sosiaal verkeer, wat kon bydra tot 'n veranderde selfkonsep van die gestremde deelnemers wat meer positief in 'n alternatiewe narratief na vore kan kom.

Alhoewel sommige deelnemers nie deel van die inklusiewe groep wou wees nie, was daar tog voorbeelde van waar die deelnemers onderling van mekaar geleer het.

So byvoorbeeld het Gerhard se entoesiasme rondom die deur wat hy geverf het vir Charlotte geïnspireer om 'n sorgelyke projek aan te pak en Janneman het besluit om ook te skilder nadat Jacques 'n skildery verkoop het.

Dave het Jacques se vingerverfmetode aangeneem en Colette se idees met pottebakkersklei is deur van die ander deelnemers oorgeneem. Een van die gehoorgestremde deelnemers het gaandeweg vir die res van die groep basiese gebaretaal aangeleer en Jana se aanvanklike onsekerheid rondom interaksie met gestremdheid het nie net in 'n meer spontane houding oorgegaan nie, maar bygedra tot haar belangstelling in sielkunde as 'n moontlike naskoolse studierigting.

Ek is self baie lief vir skilder en die onbeplande, bykans impulsiewe merkmaak van sommige van die deelnemers het verder tot my eie deurlopende proses van ontwikkeling as kunstenaar bygedra.

Jacques se windmakerige optrede tydens die openingsaand van die uitstalling is sprekend van hoe die proses van kunsmaak tot 'n deelnemer se veranderde selfkonsep kan bydrae. Die trots waarmee Gerhard die twee koerantartikels waarby sy foto's verskyn het vir sy familie en vriende by die skool gewys het, is 'n verdere voorbeeld hiervan.

Die skep van 'n ontspanne en onderling gemoedelike atmosfeer was van primêre belang vir die vestiging van 'n inklusiewe benadering tot die proses van kunsmaak. Volgens aanname het hierdie ontspanne atmosfeer gereflekteer in die motivering van die betrokke kinders om die klas te woon, die emosionele atmosfeer in die klas en die onderlinge kommunikasie tussen die verskillende deelnemers.

In die mate waartoe die gestremdes hul potensiaal op die gebied van kunsmaak ontwikkel het, het hulle daarmee saam die geleentheid gekry om hul stemme oor hul eiesoortige omstandighede en behoeftes te laat hoor. In terme van hierdie studie verwys die term "stem" nie net na die verbale nie, maar ook na die nie-verbale/visuele in die vorm van die kunswerke wat die verskillende deelnemers geskep het.

Die kunsuitstalling van al die deelnemers se werk was die logiese afloop van die inklusiewe benadering tot kunsmaak. Die doel van die uitstalling was om die kans te vat, waaghalsig te wees en daarop te hoop dat die kunswerke van die gestremde en nie-gestremde deelnemers as gelykwaardig aanvaar sou word.

Ongeveer agt maande voor die beplande datum het ek by potensieel geskikte lokale begin navrae doen oor 'n uitstalruimte. Ek is nou deeglik daarvan bewus dat my aanvanklike verwagtinge oor-optimisties was.

Dit is nie maklik vir enige persoon om 'n uitstalling in 'n geakkrediteerde nasionale galery te hou nie. Van die galerye in Pretoria waarby ek aangeklop het was die Pretoriase Kunsmuseum in Wesselsstraat, die Kunsveregiging van Pretoria in Mackiestraat, die Tina Skukan-galery in die ooste van Pretoria en die Universiteit van Suid Afrika se galery.

Ons leef tans in 'n postmoderne tyd waar dinge juis anders aangepak en gedoen word. Maar tipies 'n modernistiese benadering en eg tradisievas, totaal verwyderd en teenstrydig met die postmoderne benadering van hierdie navorsing, het ek die visie gehad dat die uitstalling in 'n geakkrediteerde uitstalruimte moes plaasvind. Ek was op soek na 'n regverdigde, inklusiewe bestel vir die deelnemers.

So 'n uitstalruimte moes voldoen aan die vereistes wat ek vir inklusiewe praktyke voorsien het. Die gestremdes word voordurend na die uithoeke gestuur, na spesiale skole vir spesiale opleiding, spesiale plekke waar ander soos hulle is. Aanbevelings om met die kuns na 'n vlooiemark te gaan, het ons nie aangestaan nie.

Die Nasionale Kultuurhistoriese Museum in Visagiestraat was heel bereid om 'n uitstalruimte beskikbaar te stel in die omgewing van Jeugdag op 16 Junie 2007. Die visie van hierdie museum is onder meer om nasionale herdenkingsdae, waaronder Vrouedag en Jeugdag, uit te lig en te beklemtoon.

Die feit dat ander kontemporêre kunstenaars soos Jan van der Merwe en Frikkie Eksteen ook uitstallings in onderskeidelik 1999 en 2000 daar gehou het, was vir my 'n aanduiding van 'n meer inklusiewe benadering deur die betrokke instansie. Ek kon dus waaghalsig wees en die inklusiewe groep deelnemers se werke ook daar uitstal.

Steyn (2004:56) verwys na Bons-Storm (1989:23) wat die mens sien as 'n verhaal en alles wat met hom/haar gebeur as deel van die verhaal en deel van sy ervaring en betekeniswêreld. Laas (2005:34) verlustig hom in die rykdom van duisende verhale waaruit die mens bestaan. Ons almal se lewens word aan die hand van verhale georganiseer. Verhale organiseer ons fantasieë, dagdrome ons onuitgesproke planne, ons herinneringe en so ook ons lief en haat (Laas 2004:231). Steyn (2004:56) verwys na Monk en ander (1996:16) wie van mening is dat enige verhaal wat afwyk van dominante diskoerse wat mense beperk, soos 'n vuur aan die gang gehou moet word.

Tydens bogenoemde uitstalling het die verhale van Jan van der Merwe, Frikkie Eksteen en Pierneef in 'n galery in Pretoria met dié van 'n inklusiewe groep deelnemers aan 'n proses van kunsmaak gekruis. Jacques het so ewe opgemerk dat hy darem nou "lekker windgat" was en vir Christine was die aand (tydens die skooleksamen) baie meer werd as goeie eksamenpunte waarop sy en haar ouers 'n hoë premie plaas. Hierdie uitstalling was volgens my in die woorde van Freedman en Combs (1996:77) 'n "sparkling moment" in die lewensverhale van die deelnemers oor die algemeen en die die gestremdes in die besonder.

In sy openingstoespraak het Jan van der Merwe daarop gewys dat die kunsuitstalling kan dien as aansporing vir die betrokke ouers om hul kinders se kunswerke te waardeer vir wat dit is. Ouers moet hulle kinders aanmoedig en ondersteun om aan te hou kunsmaak en dit selfs oorweeg om 'n portefeulje van hul werk saam te stel.

Van der Merwe het verder daarop gewys dat ons ons denke aangaande metodes van kunsmaak forseer. Ons skilder of teken byvoorbeeld soos ons dink dinge moet lyk. Volgens Van der Merwe kan 'n uitstalling soos hierdie 'n begin wees van 'n proses van transformasie waarvolgens ons, wat die algemene publiek insluit, anders na die kuns van gestremdes kyk. Hy het ook die stelling gemaak dat alle kuns uit 'n sekere kwaliteit van merkmaak bestaan wat met lewenservaring gelaai is. So het die uitstalling dan die lewenservaring van die gestremdes uitgelig en vasgevang, wat in 'n katalogus saamgevat behoort te word sodat dit behoue kan bly.

Volgens sosiale konstruksioniste word die identiteit van alle mense deur wyses van leef en kontak met ander bepaal (Burr 2004:124). Bogenoemde veelvoudige verhoudings waaraan die gestremdes blootgestel is, is onderskrywers van inklusiewe praktyke en werk ook aan die identiteit van die gestremdes. Bykomstige verhale verskaf 'n nuwe faset aan die identiteit van die gestremde wat dit verruim.

Die deelnemers het dit geniet om tydens die kunsuitstalling die middelpunt van belangstelling te wees en was na die opening deurentyd in die omgewing van hulle werk sou iemand iets oor hul werk sou vra.

Dit was ook vir die nie-gestremde deelnemers 'n unieke geleentheid om hul kunswerk uit te stal. Sommige van hulle word wel aan kunsmaak in 'n skoolkonteks blootgestel, maar die kompeterende element maak dit baie moeilik om tot op 'n vlak te vorder waar 'n kunswerk(e) in 'n kunsgallery uitgestal word. Hierdie deelnemers het hul werk met trots aan hul ouers gewys en volgens Christine het sy gevoel asof sy "iemand en iets" is. Vanessa het slegs 'n paar klasse bygewoon, maar haar ouers het met ongeloof en verbasing op haar pottebakkerswerk gereageer.

4.3 Postmoderne narratief van kunsmaak

Ek het kunsmaak met my hele hart lief, van kleins af. Enige merk, enige kol, enige iets wat te make het met kreatief wees. Van kunsnaaldwerk en weef tot kunswerke wat uit sement en klippe gemaak word. Van kleins af het ek na die reën klei uit die spruitwalle gegrawe en klei-osse saam met my oupa gemaak en landskappe in die skoongespoelde sandriwwe gebou. Ek kan my eerste kort, stomp potlood wat ek uit my ouer broer se pennekassie gevat het nog goed onthou.

Die lag het uit my hart gebars toe my oudste kind, nou 28 jaar oud maar toe nog in loopringfase, ons huis se nuutgeverfde mure met pastelle bygedam het. My kind se optrede is 'n voorbeeld van 'n basiese behoefte van die mens wat dikwels onderdruk word. Die mens het oor die algemeen nie die vrymoedigheid of geleentheid om onvoorwaardelik merke te maak nie, terwyl sommige se blootstelling aan kunsmaak onder die streng moderne beperkinge van reg en verkeerd geskied. Des te meer die gestremdes, wat boonop ook in terme van hulle fisieke vermoëns beperk word om spontaan 'n merk te maak.

Kunsmaak was die gemene deler tydens die proses van kunsmaak, asook die poging om 'n bykomstige stem aan gestremdes te verleen. Ek wou die idee van onvoorwaardelike merkmaak in my ateljee uitlig en aanmoedig, aan al die deelnemers die geleentheid gee om hulself onbevange aan die beskikbare merkmakers te vergryp en sodoende hul "stem vas te lê".

Ons het in die ateljee die fundamentele konsepte van kunsmaak vanuit 'n postmoderne konteks verwerp. Dit was nie omdat ons bloot opstandig was nie, maar omdat die meeste van die deelnemers nie aan die fundamentele voorskrifte en vereistes van kunsmaak kon voldoen nie.

Ek het nie volgens 'n voorafopgestelde leerplan gewerk nie, omdat dit die implikasie van vooropgestelde kennis sou dra wat bes moontlik vir veral die gestremde deelnemers beperkend sou wees. Vanuit 'n postmoderne

benadering het ek egter die potensiaal gesien vir die gestremde deelnemers om buite die grense van "weet hoe" in 'n konteks van kunsmaak te funksioneer.

Klasse het aanvanklik een-en-'n half tot twee uur geduur. In hierdie tyd het die klei gespat, hare is teruggegee, neuse is afgegee, verf was oral en op almal en die kamera het geflits – 'n warboel van energieke idees, emosies en samesyn. Die deelnemers het die vrymoedigheid gehad om beurtelings 'n vriend of familielid saam te bring om in die werksaamhede te deel, wat die aanvanklik vreemde konteks minder bedreigend gemaak het.

Dit was met tye soos dié dat ek die helpende hand van Jana en Annezka (my navorsingsassistent) en selfs sommige van die nie-gestremde deelnemers soos Nastatia baie nodig gehad het.

Thea wou 'n koffiebeker vir Steve Hofmeyer maak, Charlotte poedingbakkies vir Kersfees se roomys, Calvin wou leer hoe om met 'n mes te skilder en Nastatia wou 'n beeldhouwerk van haar perd maak. Colette het altyd met 'n nuwe idee klas toe gekom, dit probeer en as dit nie gewerk het nie aangehou totdat sy dit reggekry het. Jacques het elke nuwe skildery met ywer aangepak. Hy het die waarde van lae verf oormekaar ontdek en daarmee volgehou totdat hy tevrede was met die skildery. Wanneer Cindy nie op 'n spesifieke projek kon besluit nie, het Charlotte en Thea se entoesiasme haar aangesteek en sy het met kleiwerk begin. Gerhard het altyd sy eie idees gehad.

Christine het by die klas aangekom met allerhande idees van geskenke wat sy vir haar familie en vriende wou maak. Jenna het gewoonlik gou moeg geraak vir die projek waarmee sy besig was en dan gaan afleiding soek deur met die katte of honde te speel. Janneman, hoewel hy min klas toe gekom het, het dit geniet om op die wiel met klei te werk en het graag geskilder. Vanessa het kleiwerk verkies en binne die konteks van haar eie kultuur beeldjies gemaak. Barry het dit moeilik gevind om met 'n projek te begin en het hom hoofsaaklik besig gehou deur portrette van ander kunstenaars na te skilder. Kyla se pa en ma en

hul huishulp het haar op 'n rystoel die trappe van die ateljee ingedra en sy het altyd haar teddiebeer saamgebring, die een wat sy op die deur laat skilder het. So het die deelnemers van een kunswerk na die ander gevorder en op die uitstalling voorberei.

Hoewel ek vanuit 'n postmoderne benadering nie die estetiese van die eindprodukte tydens hierdie kreatiewe proses beklemtoon het nie, was sommige van die kunswerke tog iets besonder.

Op With.h se webblad skryf Johan Langzaam (2005):

Want kunst, dat is werken. Het is zoeken. Het zijn mensen. Het is organisatie. Het zijn overeenkomsten. Het is onbegrip. Het zijn brieven en telefoongesprekken. Het is tijd. Het is lof. Het is ongelof. Het zijn ontmoetingen. Maar kunst, dat is ook fascinatie, confrontatie

Laas (2004:246) werp meer lig op 'n modernistiese lewensbeskouing en op heersende diskoerse wat dui op die bestaan van 'n enkelvoudige en geslote werklikheid. Vir moderniste is die werklikheid enkelvoudig en stabiel. Hierdie werklikheidsbeskouing hanteer menslike probleme byvoorbeeld op dieselfde wyse as wiskunde – daar bestaan net een regte antwoord. Volgens Laas (2004:246) is dit egter 'n mite dat daar 'n simplistiese swart-of-wit, reg- of-verkeerd onderskeid, 'n oplossing vir elke probleem bestaan.

Janneman is tydens kunsperiodes op skool gedwing om kunswerke met perspektief te doen, 'n opdrag wat heeltemal buite sy bereik is. Na sy ongeluk het Jacques baie gebewe en sy balans is versteur. Tydens die kunsklasse het hy ontdek dat dit baie makliker is om verf met sy voorvinger eerder as met kwasse op 'n doek aan te wend.

Charlotte het in 'n briefie geskryf dat dit vir haar lekker is dat daar nie 'n reg of verkeerd in die kunsklas is nie. 'n Postmoderne skepper is vry om enige

elemente en style in 'n werk te kombineer, selfs op so wyse dat dit teenstrydig of irrelevant is tot die waarskynlike funksie van die objek. Ek vind aanklank by Monk en ander (1997:42) se mening dat ek myself eerder nuuskierig en geïnteresseerd en 'n deelnemer in die vorming van betekenis in die gestremde se lewe moet hou. In 'n postmoderne kunsmaakkonteks het onder andere Jacques die geleentheid en vrymoedigheid gehad om eiesoortige oplossings vir sy probleme te ondersoek.

Bogenoemde konteks het die geleentheid vir deelnemers geskep waarin hulle kreatief kon wees. Hierdie konteks het ook ruimte geskep waar die uitdrukkingsmoontlikhede van die gestremde verbreed kon word. Ek het tydens hierdie interaksie met kuns gepoog om al die stemme van die deelnemers hoorbaar te maak en probeer verseker dat die geskiedenis wat ons deur middel van kuns maak, onself meer aanvaarbaar vir onself en andere maak en dat ons daarop kan voortbou en groei.

Annezka Magalhães (my navorsingsassistent) het die volgende opmerking na afloop van 'n kunsmaaksessie op 20 April 2007 gemaak:

It seems as if the students experience the environment as friendly, unpressured, yet stimulating. I believe they see it as a nurturing place in which something good will always turn up.

4.4 Hoop en verbeelding

Bogenoemde konteks het vir my die veilige konteks geskep waar die deelnemers kon deelneem aan 'n nuwe opwindende vorm van uitdrukking van gevoelens en ervaringe (Strydom 2005:106). Ek het ook die potensiaal gesien vir 'n gestremde om deur kuns haar/sy menswees uit te leef en hoop te vestig.

Hoop en 'n waaghalsige verbeelding is die hooftema van hierdie navorsing. Hoop, soos in die voorafgaande hoofstuk uiteengesit, impliseer 'n

oorkoepelende toekomsgerigtheid vir nie net die deelnemers nie, maar ook vir my as navorser.

4.4.1 Hoop en klein verhale

Volgens Laas (2004:17) is "wetenskap" 'n poging om die werklikheid dieper en meer indringend te leer ken en te verklaar. Laas (2004:17) verwys na 'n ander erkende wetenskaplike wyse van kennisversameling, naamlik dié van "parologie" wat die waarde van "klein verhale" beklemtoon. Laas (2004:17) verwys na die Franse filosoof Jean-Francois Lyotard wat geglo het dat "grand narratives" of "universele en absolute beginsels" gegrond in die wetenskap van reg en verkeerd die potensiaal het om die minderheid te marginaliseer (Powell 1998:33). Ander wyses van werk plaas eerder die klem op "klein verhale" (Laas 2004:17), oftewel plaaslike verhale en "local knowledge" soos in postmoderne terme daarna verwys word.

"Klein verhale" dra daartoe by dat die wat gemarginaliseer is raakgesien word. Laas (2004:17) beklemtoon ook "klein verhale", aangesien dit die geldigheid van 'n navorsingsproses verhoog.

Jacques het tydens die klas hard aan etlike skilderye gewerk met die hoop om dit te verkoop. Kort voor die uitstalling het hy een van sy skilderye vir R600.00 verkoop, met die vooruitsig van nog verkope. Vir Jacques het hoop in die vorm van 'n "klein verhaal" gerealiseer.

Hoop in die vorm van "klein verhale" val vir my saam met die wyse waarop die Impressionistiese kunstenaar Georges Seurat (1859-91) geskilder het. Hy het 'n metode bekend as "pointillism" gebruik met 'n "rigorous dotting system" om kleur aan te wend om op groot skaal skilderye te maak (Clark 1992:159). So het duisende klein verfspatsels saamgesmelt om vorm te gee aan die inhoud van 'n skildery. Kollektief kan al Jacques se klein verhale van hoop dit dalk eendag vir hom moontlik maak om weg te beweeg van sy probleemdeurdrenkte omstandighede na 'n meer bevredigende konteks.

Om Jacques te motiveer en hoop te gee, moedig ek hom steeds deurlopend aan om hard te werk en sy verbeelding te gebruik in die proses van kunsmaak. Verbeelding maak 'n mens oop vir 'n verskeidenheid opsies vanwaar 'n ander werklikheid tot stand kan kom (Laas: 2004:255).

Janneman het ook die vooruitsig dat hy van sy skilderye kan verkoop. Ek verwys dikwels na die lewensverhaal van die Hollandse skilder Vincent van Gogh (1853-1890). Van Gogh, self 'n gestremde met 'n probleemdeurdrenkte lewensverhaal, het in die twee jaar voor sy dood in totaal 420 skilderye gemaak en slegs een daarvan verkoop (Clark 1992:165). Sou Janneman 'n skildery verkoop, vergestalt dit straks die hoop waarna Bauckhum en Hart (1999:52) verwys as afkomstig uit die hart van die mens wat deur begeerte vorentoe gedryf word.

Nie al die gestremde deelnemers het gedeel in die suksesverhaal van Jacques nie, met die oorgrote meerderheid van hulle se positiewe ervarings beperk tot die proses van kunsmaak die uitstalling.

In hierdie studie probeer ek iets beliggaam wat Brueggemann (Van Zyl & Müller 2002:358) omskryf as 'n profeet van hoop wat haar besig hou met 'n toekomsfantasie. Hierdie profeet bekommer haar nie oor die vraag of die visie geïmplimenter kan word nie, want sulke vrae is glad nie eers ter sprake voordat die visie nie eers verbeeld is nie. 'n Poëtiese verbeelding is nodig om dominante diskoerse te konfronteer. So 'n poëtiese verbeelding presenteer volgens Brueggemann in taal en in die vorm van metafore soos die lied, die gedig en poësie. Volgens Brueggemann speel verbeelding 'n belangrike rol in die profesie van 'n verbeelde toekoms. Volgens my kwalifiseer die kunswerke van die gestremde deelnemers ook as 'n metafoor vir die hul poging om 'n nuwe lied "uit die ruïnes van die ou tradisie" te komponeer en om verbeelding en hoop te verwoord (Van Zyl & Müller 2002:367).

Ek was aanvanklik nie net ongemaklik nie maar geskok toe Kyla se ma die moontlikheid voorsien het om haar by die groep in te skakel, gegewe haar graad van gestremdheid. Ek het egter die situasie waaghalsig benader, juis omdat ek in afwagting was vir onverwagte ontdekkings en verrassings.

Kyla is in vele opsigte nie geskik om deel van die navorsingsgroep te wees nie. Toegang tot my ateljee in 'n rolstoel was baie moeilik, om nie eens te praat van die voorafgaande proses om Kyla heen-en-weer te vervoer nie. Afgesien van hierdie uiters moeilike omstandighede wat sy en haar helpers (ouers, familie en vriende) moes deurmaak ten einde haar menswees met ons te deel, was sy elke keer stiptelik in die klas.

Kyla was tydens die sessies nie daartoe in staat om self enige kuns te maak nie. Jana moes byvoorbeeld namens haar krale inryg, maar Kyla het die kleur en die vorm van die krale waarvan sy gehou het uitgewys. Met tye het ek Kyla se hande om klei gevou sodat sy die sensasie daarvan kon ervaar. Ek het haar hande in verskillende kleure verf gedruk en met die nodige ondersteuning en bewegings van haar gewigte het ons veelkleurige lyne en merke op 'n skilderdoek gemaak.

4.4.2 Bevryding en bemagtiging

Bevryding en bemagtiging as twee funksies van pastorale sorg word spesifiek onder die afdeling hoop bespreek omdat dit saamval met die toekomsvisie van die gestremde.

Volgens Timperman (24 Oktober 2005), leier van die span wat die Feniks-projek in die suid-weste van Vlaandere behartig, is kuns nie alleen iets wat mens graag wil doen nie, maar iets wat gedoen moet word omdat dit nie anders kan nie. Kunsmaak is dus 'n noodsaaklikheid, 'n drang, 'n obsessie, 'n ideaal, 'n talent en/of leefwyse wat niks met verstand te make het nie.

Timperman gebruik terme soos integrasie en emansipasie in sy beskrywing van die kunsprojek in Vlaandere. Volgens hom word daarna gestreef om die verstandelik beperkte kunstenaar ernstig op te neem en ook om kwaliteit kuns te skep. In die proses ontwikkel die betrokke kunstenaar en verkry sodoende die respek wat haar/hom toekom.

4.4.2.1 Bevryding

Lartey (2003:32) verwys na die verskeidenheid vlakke waarop iemand in sy/haar omstandighede vasgevang kan wees. Hierdie studie fokus nie net op 'n mens wat in 'n gestremde liggaam vasgevang is nie, maar ook op die mens wat in die samelewing se persepsie van gestremdheid vasgevang is.

Tydens die kreatiewe proses van in my ateljee is ouers net die laaste kwartier van elke sessie toegelaat. Die motivering vir hierdie reëling was om die gestremdes toe te laat om self kreatief te wees, sonder hul ouers se moontlike inmenging in die proses van kunsmaak.

Heel dikwels is ouers so betrokke by hul kinders se deelname aan 'n kunsprojek dat hulle tot hul kind se nadeel oorneem om die sukses daarvan te verseker. Die voltooide kunswerk is dan natuurlik die ouer en nie die kind s'n nie. Sodoende beperk die betrokke ouers hul kinders se vryheid om te skep en weerhou hul van 'n ideale geleentheid om selfvertroue op te bou, wat van primêre belang is vir hul proses van ontwikkeling oor die algemeen.

Ek is bewus daarvan dat dit nie die eerste keer is dat die deelnemers met kunsmateriaal in aanraking gekom het nie, aangesien hulle sekerlik tydens hul voorskoolse- en skoolopleiding aan verskillende mediums van kunsmaak blootgestel is. Ek het die spontane proses van kunsmaak egter deurlopend met verbasing aanskou. Dit was nooit vir my nodig om my kennis op die deelnemers af te druk of om 'n spesifieke tegniek aan hulle te demonstreer of te beklemtoon nie, selfs nie wanneer hulle op 'n pottbakkerswiel gewerk het nie. Dit was asof hulle intuïtief geweet het wat om te doen, hoe die klei hanteer moet word, hoe

verf op 'n skilderdoek aangewend word. Die deelnemers se spontane benadering tot die proses van kunsmaak het my aanvanklike hoop dat die projek deurgevoer kan word in 'n vaste wete gevestig. My geloof in die gestremde se vermoë om postmoderne kuns te skep wat in 'n kunsgallery uitgestal kan word, kan bes moontlik daartoe bydrae dat die gestremdes nie net die nodige selfvertroue in terme van hul kunsmaak oor die algemeen ontwikkel het nie maar ook ten opsigte van hul vermoëns oor die algemeen.

Ons moet deurentyd oop en gereed wees om 'n gestremde toe te laat om haar/sy stempel op 'n betrokke aktiwiteit af te druk. So was dit vir Gerhard in terme van pastorale sorg en leiding bevrydend om toegelaat te word om alleenreg oor sy kunswerke op te eis. Volgens Lartey (2003:32) se idees van bevryding sou ek wou aanvoer dat bevryding vir 'n gestremde geleë is in 'n "intricate and delicate processes of raising awareness about the sources and causes of oppression and domination in society".

In afdeling twee van hierdie hoofstuk verwys ek spesifiek daarna dat die moontlikheid om die deelnemers se kunswerke op 'n vlooiemark te gaan uitstal nie vir my aanvaarbaar was nie. Ek vermoed dat dit hoofsaaklik die heersende dominante diskoerse rakende die estetiese van kuns en kunsmaak was wat kunsgallerye ongeneë gelaat het om die gestremdes se kuns uit te stal.

Die uitstalling van die kunswerke van die groep deelnemers was 'n poging om nie net die ouers, familie en vriende van die gestremde deelnemers nie, maar ook die publiek bewus te maak van die negatiewe implikasies van 'n eendimensionele beskouing van 'n mens. 'n Breër siening van 'n mens laat ruimte daarvoor om die volle omvang van haar/sy menswees te ontdek, wat geleentheid vir verdere ontwikkeling skep.

Volgens Timperman (24 Oktober 2005) berus sy benadering tot kunsmaak op wat hy die "be"-filosofie noem: "Be, belong, become". Die gestremdes is gemarginaliseer weens hulle verstandelike beperking (die "be"), sy/hy kry dan

aanvaarding ("belonging") in die spesifieke groep van mede-gestremdes en nie-gestremdes met 'n spesifieke doel (kunsmaak of wat dit ookal mag wees) en word ("become") dan iemand wat bo haar/sy beperkinge uitstyg. Diegene funksioneer dan ten spyte van hul gestremdheid en nie as gevolg daarvan nie.

4.4.2.2 Bemagtiging

Lartey (2003:31) sien bemagtiging as 'n gemeenskapsprojek. So 'n gemeenskapsprojek sou beteken om saam met gestremdes te werk om 'n gemeenskapsgees te herstel, asook om die gemeenskap se bewustheid van die gestremdes se behoeftes te verskerp. In die proses word gestremdes aangemoedig en ondersteun om hul eie, alternatiewe ekonomiese magsbasis te ontwikkel.

Hierdie navorsing voorsien groter betrokkenheid van die gemeenskap by die kunsvaardighede van die gestremdes. Die uitstalling van die kunswerke in die Nasionale Kunshistoriese Museum kan byvoorbeeld daartoe bydra dat die breë publiek nie gestremdes se kunswerk beskou as bloot die afloop van 'n poging om die betrokkenes kreatief besig te hou nie.

Die beleid van die Nasionale Kultuurhistoriese Museum waar die uitstalling plaasgevind het, maak onder meer daarvoor voorsiening dat die publiek bewus gemaak moet word van die bestaan van spesifieke groepe in Suid-Afrika. Gevolglik word nasionale dae met een-of-ander aksie deur die betrokkenes gevier, soos byvoorbeeld 'n uitstalling van laslap-, naald- en weefwerk op Vrouedag. Ek was baie dankbaar daarvoor dat die kunsuitstalling deur die groep deelnemers aan hierdie navorsing met Jeugdag en nie Gestremdedag saamgeval het nie, wat die inklusiewe benadering van hierdie studie verder beklemtoon het.

In die mate waartoe die groter gemeenskap meer bewus is van hierdie aspekte rondom kunsmaak deur gestremdes, bestaan die moontlikheid dat dit tot groter

begrip vir diegene se vermoëns sal lei wat 'n voorvereiste is vir die gemeenskap se betrokkenheid by die omstandighede van gestremdes.

'n Gemeenskapsprojek behels dat iets vir die gemeenskap deur die gemeenskap gedoen word. Die aanbod deur Deon Herbst, die Besturende Direkteur vir Voortgesette Onderwys by die Universiteit van Pretoria (6 Junie 2007: E-pos:deon.herbst@up.ac.za), dat die uitstalling ook in 'n alternatiewe lokaal by die Universiteit van Pretoria voortgesit kan word toon vir my trekke van 'n gemeenskapsprojek en 'n groter bewustheid vir die vermoëns van gestremdes oor die algemeen en ten opsigte van kunsmaak spesifiek.

Lapa Uitgewers het gereageer op 'n berig in die plaaslike Rekord koerant waarin die uitstalling geadverteer is en hul publisiteitsbeampte, Susan Prinsloo, het dit gaan bywoon. In 'n opvolg epos (e-pos:suzannp@atkv.org.za) het Lapa Uitgewers die moontlikheid voorgehou om by die verdere ontwikkeling van die proses betrokke te raak om sodoende die gemeenskap se betrokkenheid by die gestremdes verder aan te wakker.

Die genoemde kunswerkplaas De Zandberg in Vlaandere as een van vele ontwikkelingsmoontlikhede van die ondersteuningsnetwerk vir gestremdes in Vlaandere is vir my 'n sprekende voorbeeld van hoe 'n gemeenskap bewus gemaak kan word van gestremdes se potensiaal.

Die feesvieringe van die vyf-en-twintigste bestaansjaar van Feniks is deur twintig borge op korporatiewe vlak ondersteun. Hopelik sal hierdie navorsing aanvanklik nie net die gemeenskap oor die algemeen by die verdere ontwikkeling daarvan betrek nie, maar ook in terme van 'n waaghalsige droom iewers verder vorentoe groot Suid-Afrikaanse korporasies van wie sommige reeds by kunsprojekte oor die algemeen betrokke is.

Hoe meer mense bewus is van die latente kunstalent van gestremdes, hoe groter is die kans dat iemand in 'n kunswerk van byvoorbeeld Janneman,

Jacques, Charlotte of Gerhard sal belê en daardeur 'n klein verskuiwing in hul lewe veroorsaak.

4.5 Pastorale narratiewe konsepte

Soos reeds vermeld het emosies spontaan in die proses van kunsmaak saam met my studente na vore gekom. My behoefte om hierdie emosies effektief en eties korrek te hanteer het grootliks daartoe bygedra dat ek vir die meestersgraad in pastorale terapie ingeskryf het.

Volgens Laas (2004:298) het kuns die unieke en uitsonderlike potensiaal om uitdrukking aan die diepste, onuitgesproke dimensie van ons bestaan te gee. Terwyl almal besig was om kuns te skep het sommige van hierdie onuitgesproke dimensies spontaan na vore gekom.

- Cindy het haar lewensverhaal met ons gedeel: Haar ma is oorlede toe sy nog baie klein was. Cindy is op sesjarige ouderdom deur 'n motor gestamp, waarna sy in 'n spesiale skool geplaas is. Sy verlang baie na haar pa want sy sien hom baie min.
- Barry geniet die tye saam met sy ouma wat in Kimberley woon. Sy hou ook van kuns en sy help hom baie daarmee wanneer hy daar gaan kuier.
- Charlotte het vertel dat sy nie babas mag kry nie en dat sy wag vir 'n histerektomie.
- Gerhard het sy hartseer gedeel oor sy ouer suster wat na konflik in die gesin nie meer by hulle woon nie.
- Jacques het vertel hoe hy sy huidige gestremde omstandighede verkies bo sy verlede voor die ongeluk toe hy onder die invloed van dwelms in 'n motorongeluk betrokke was. Hy het ook sy intense bekommernis met die

groep gedeel dat sy ouers nie vir altyd daar sal wees om hom te help wanneer hy sukkel nie.

- Kyla was op 'n dag net stil en wou nie deelneem aan die aktiwiteite nie. Later het haar tweelingsussie verduidelik dat 'n vriend van die familie in 'n motorfietsongeluk betrokke was, dat dit nie goed gaan met hom nie en dat dit die rede vir Kyla se hartseer is.
- Colette het haar vrees vir die twee-weeklikse nierdialise wat sy moes ondergaan met ons gedeel, asook haar haar blydschap toe sy die dag gehoor het dat 'n geskikte kandidaat vir 'n nierskenking gevind is.

Benaderings in narratiewe terapie soos deur White en Epston (1990:28) ontwikkel, het my deurgaans gehelp om deurlopend oop, toeganklik en ontvanklik te wees vir gestremde deelnemers se behoeftes en om dit eties saam met hulle te hanteer soos deur Kotzé en Kotzé (2001:7) omskryf is.

Daarenteen hou Johan Timperman (24 Oktober 2005) nie van die term terapie nie, wat 'n negatiewe konnotasie van siekte of fout inhou. Hy gebruik eerder die term fasilitering, wat dui op onontgunde potensiaal.

Narratiewe konsepte hou egter vir my verband met Timperman se benadering met die gestremdes in Vlaandere. Ek het narratiewe konsepte soos "a not knowing position" en "the client is the expert" toegepas om die gestremde deelnemers se eie, unieke benadering van die proses van kunsmaak saam met hulle te ontdek. Hierdie aspekte was ook later sterk ter sprake tydens afsonderlike sessies om deelnemers te help soek na unieke uitkomstes wat nie deur heersende dominante diskoerse rondom gestremdheid gekenmerk word nie.

Soos reeds genoem was die kunsmaakkonteks in terme van 'n postmoderne narratief van kunsmaak geleidend daarvoor dat die deelnemers spontaan aan

die proses kon deeneem. In die afwesigheid van 'n spesifieke leerplan kon die deelnemers gevolglik hulle eie idees toepas sonder om aan vaste, rigiede vereistes van kunsmaak of spesifieke idees van 'n kunsjuffrou te voldoen.

Alhoewel dit vir Janneman, wat vroeër formeel aan kunsmaak blootgestel was, aanvanklik baie moeilik was om homself los te maak van die dwangmatige klem wat geplaas is op sketse met perspektief, was hierdie postmoderne wyse van kunsmaak vir hom die geleentheid om sy eie "verhaal" in kunsterme te ontdek en te ontwikkel.

Gegewe die ontspanne atmosfeer wat tydens die kunsmaaksessies geheers het, is dit bykans 'n gegewe dat daar 'n vertrouensverhouding tussen my en die deelnemers ontwikkel het. So byvoorbeeld het Gerhard die vrymoedigheid gehad om my met sy negatiewe emosionele belewenis rondom 'n familie-konflik met sy suster te nader. Tydens hierdie sessies kon ek weereens 'n narratiewe "not knowing position" inneem en saam met Gerhard as "the expert" na antwoorde en oplossings vir sy probleem soek.

4.6 Etiese uitkomst tydens die navorsingsproses

As samevatting vir die navorsingsverslag reflekteer ek vanuit 'n etiese bewustheid (soos 1.7.1 tot 1.7.6) op die navorsingsbenadering en navorsingsproses. Die oorspronklike uitnodiging en die ooreenkoms wat ek met die deelnemers gesluit het, het gedien as rigtingaanwysers vir 'n etiese benadering teenoor al die deelnemers tydens die proses van kunsmaak.

'n Etiese benadering impliseer 'n sensitiwiteit vir die aard van 'n mens en haar/sy kulturele omstandighede en is gegrond in die waardes en beginsels van menslike behoeftes en regte. 'n Etiese benadering vereis 'n sensitiwiteit vir ander se verhale deur middel van 'n grondige vertrouensverhouding en wedersydse respek (Payne & Payne 2004:28).

Etiese kwessies tydens hierdie studie het veral betrekking gehad op die proses van kunsmaak. Dit het onder meer deursigtigheid van my vereis, asook kwessies soos kuns as terapie, die hantering van die deelnemers se kunswerke, die neem van foto's, die posisie van die nie-gestremde deelnemers en deelnemers wat dit moeilik gevind het om deel te wees van die inklusiewe navorsingsgroep, die volhoubaarheid en beëindiging van die kunsmaaksessies, verrassings, ongerymdhede en die hantering van deelnemers se hoop op 'n beter toekoms.

4.6.1 Deursigtigheid

Ek het voortdurend tydens die navorsing probeer om 'n benadering van deursigtigheid of oopheid te handhaaf.

Hierdie deursigtige benadering is toegelig met

- 'n uitnodiging tot deelname aan die proses van deelname wat ingeligte toestemming vereis het;
- 'n navorsingsassistent wat gereeld op die proses gereflekteer het;
- gedeeltelike toegang tot die kunsmaakproses vir die betrokke ouers;
- vrye toegang vir die ouers tot die teks van die navorsingstudie en
- refleksie op die uitstalling deur ander kunstenaars en belanghebbendes.

Hierdie oopheid het dit ook vir my moontlik gemaak om alle inligting afkomstig uit die navorsing in 'n "kollektiewe aktiwiteit" (soos Kotzé en ander 2004:28 daarna verwys) te deel, met die doel om veral die magsrol van my as navorser/terapeut te dekonstrueer. In hierdie verband wys Kotzé en ander (2002:30) daarop dat "no one has a privileged position of knowing, be it scientific, religious or any other way – we are in this together".

Ek besef dat dit nie moontlik is om vanuit 'n objektiewe posisie te reflekteer nie. 'n Deelnemende interaktiewe houding vanuit 'n narratiewe ingesteldheid van 'n ware nuuskierigheid, die voortdurende vra van vrae en effektiewe

luistervaardighede het my toegerus om op 'n etiese vlak bewus te wees van die posisie van die deelnemers tydens die studie (Heshusius 1994:15). So 'n deelnemende bewustheid ten opsigte van navorsing gaan nie oor iets of iemand nie, maar eerder om met iets of iemand te wees (Heshusius 1994:15).

In bogenoemde verband verwys ek ook na die volgende terugvoer deur my navorsingsassistent, Annezka Magalhães (11 Mei 2007):

Your work is ethical. You are real and open with these children. You do not try and force ideas on them. You give them a chance to speak with their own voices, giving guidance. I appreciate that you take the time to pay attention to each one whilst allowing them to get on with it.

'n Skriftelike uitnodiging tot deelname is aan die gestremdes gerig, terwyl die betrokke ouers hul toestemming skriftelik bevestig het. Deelnemers kon ook enige tyd hul deelname aan die navorsing staak indien hulle wou. Om te verseker dat die gestremdes self ook hierdie inligting op hul eiesoortige wyse geïnternaliseer het, het beide ek en die ouers die implikasies van die uitnodiging en toestemming met hulle bespreek. Anonimiteit vir die deelnemers is vooraf as opsie voorgehou (Payne & Payne 2004:153), alhoewel geen van die deelnemers of hul ouers daarop aangedring het nie.

Ouers is nie tydens die werksessies toegelaat nie, maar kon tydens die laaste vyftien minute van 'n klas by hulle kinders aansluit. My navorsingsassistent het ook op die onderlinge interaksie tussen ouers/kinders en ouers/navorsers gereflekteer. Toestemming is ook aan die ouers verleen om te eniger tyd die teks van die navorsing te lees soos wat dit stelselmatig ontwikkel het. Indien ek iets spesifiek oor 'n deelnemer geskryf het, het ek eers haar/sy toestemming asook dié van die betrokke ouer verkry.

4.6.2 Kwessies rondom die hantering van die kunswerke

Om deurentyd vertroue en respek te handhaaf het die navorser 'n verantwoordelikheid om sensitief om te gaan met die stories waarmee hy/sy vertrou word (Clandinin & Connelly 1994:423). Vanessa het haar werk as baie privaat beskou en het niks daarvan gehou dat ek daaraan moet vat of effens wysig nie. Net so het Jacques baie ongelukkig geraak wanneer ek veranderinge aan sy skilderwerk voorgestel het, terwyl Gerhard volstrek geweier het dat iemand hom moet help om 'n uitsonderlike groot deur aan beide kante te verf. In hierdie studie ag ek ook die kunswerke van die deelnemers as hul verhale, weliswaar op 'n vlak van metakommunikasie.

Vir my was bogenoemde gedrag van die betrokke deelnemers 'n bevestiging van

- die veilige ruimte waarbinne hul hulself tydens 'n proses van kunsmaak kon uitdruk,
- hul individualiteit en selfvertroue en
- 'n geloof en vertroue in dit wat hulle deur middel van kunsmaak kon vermag.

Vanuit 'n narratiewe verwysingsraamwerk verwys bogenoemde optrede van die betrokke gestremde deelnemers na wat Angus en McLeod (2004:59) beskryf as 'n verandering in die narratief van "restrictive and victimizing to one that opens up possibilities and is empowering".

Laas (2004:18) verwys daarna dat kunsmaak 'n poging is om die onsêbare te deel, dat dit pogings is om uitdrukking aan die essensiele dimensie van ons bestaan te verleen. In etiese terme sou dit juis van pas wees om hierdie onsêbare aspekte onvoorwaardelik te respekteer.

Die onderskeie stemme van die deelnemers is in die verskillende kunswerke opgevang en hoorbaar gemaak. Ek het veral staatgemaak op die aanbevelings van Moon (2000) in my hantering van die deelnemers se kunswerke.

Moon beskryf die kunswerke van gestremdes as "outsider art" (2000:66) wat dikwels rou en primitiewe merke bevat. Na aanleiding van Moon (2000:76) moes ek deurlopend daarop bedag wees om die kunswerke teen eksploitasie, sensasie en misbruik te beskerm, maar ook terselfdertyd bewus wees van die potensiaal van die werke.

4.6.3 Kwessies rondom die neem van digitale foto's

Ek en die deelnemers het gereeld om die beurt tydens die sessies foto's met 'n digitale kamera geneem om die proses en die kunswerke te dokumenteer. Na afloop van elke sessie is die foto's op 'n TV-skerm vertoon vir die deelnemers en hul ouers om te besluit watter foto's behoue moes bly en watter nie.

Hierdie foto's is later in A4-grootte gelamineer en tydens die uitstalling as 'n dokument gebruik wat 'n oorsig van die proses van kunsmaak en die werke wat nie uitgestal is nie verskaf het.

Die foto's dien as verwysing vir die deelnemers om hul te herinner aan 'n goeie tyd in die geskiedenis, 'n tyd toe hulle 'n unieke geleentheid gehad het om aan 'n beter toekoms te bou. Vanuit 'n narratiewe perspektief beteken dit dat die uitstalling vir die deelnemers 'n "unieke uitkoms" (White & Denborough 1998:25) of "sparkling moment" was waarna hulle in die toekoms kan terugverwys. Angus en McLeod (2004:39) omskryf dit as "to stand back from life and to reconceive of that which had already been rendered meaningful".

4.6.4 'n Kunsuitstalling

Tydens die kreatiewe kunsmaaksessies is heelwat kunswerke met verskillende mediums geskep. Net soos al die betrokkenes aan die kunswerke gewerk het, het almal saam gewerk aan die reëlings vir die uitstalling.

Om koste te bespaar het ons strooibiljette gebruik en nie uitnodigingskaartjies na die uitstalling op glanspapier laat druk nie.

Die betrokke ouers het vrywilliglik vir die verversings tydens die openingsgeleentheid gesorg, wat deur ongeveer honderd gaste bygewoon is. Hierdie gaste was deur die bank mense wat ons graag daar sou wou hê, mense met wie ons graag die aand wou deel.

Die doel met die uitstalling was ook om, soos hierbo, 'n "unieke uitkoms" of "sparkling moment" vir die deelnemers se toekomstige verwysing te skep.

Ek was bewus daarvan dat so 'n uitstalling in die Nasionale Kultuurhistoriese Museum baie risiko's gedra het, veral omdat die estetiese aspekte van die werke nie beklemtoon is nie. Ek het my vir alle praktiese doeleindes in 'n klassieke "Catch 22"-situasie bevind: Deur die gestremde deelnemers se kunswerke spesifiek te identifiseer sou ek bes moontlik die simpatie van die toeskouers ontlok, terwyl geen verwysing die toeskouers dalk kon koud laat weens die relatiewe afwesigheid van klem op die estetiese aspekte daarvan.

Getrou aan die inklusiewe visie van hierdie studie is geen onderskeid tydens die uitstalling tussen die werke van gestremdes en nie-gestremdes gemaak nie en die deelnemers se ouderdomme is ook nie vermeld nie. Die uitnodigingpamflet na die uitstalling het bloot na "'n groep jong mense uit Pretoria" verwys.

Inligting verkry uit die reaksie van die publiek ten opsigte van die kunsuitstalling is ook onderworpe aan die "normalizing gaze" volgens Foucault wat vroeër in die teks omskryf is. Foucault se uitdrukking "knowledge is power and power is knowledge" (Powell 1998:94) verbind kennis en mag onskiedbaar en hy wys daarop dat dominante diskoerse die dominante posisies in die samelewing bepaal. Hierdie uitstalling het dit moontlik gemaak om weerstand te bied teen die mag van voorskrifte en dominante diskoerse deur die sosiaal-aanvaarbare wyses van doen uit te daag en nuwe, onbekende ruimtes te verken.

Soos vroeër genoem pas 'n postmoderne benadering tot kunsmaak die vermoëns van die gestremde deelnemer soos 'n handskoen.

'n Verdere risiko van hierdie uitstalling was vir my geleë in die vraag of die breë publiek postmoderne kuns ken en kan en wil waardeer of aanvaar. Dit was belangrik om die gestremdes teen die agtergrond van hierdie risiko's te beskerm.

4.6.5 Kwessies rondom die nie-gestremdes

Met die gestremdes as mede-rolspelers tydens die studie was dit met tye moeilik om die inklusiewe fokus van die studie te behou en nie hul posisie ten koste van die nie-gestremdes te beklemtoon nie.

Ten minste verdien die nie-gestremdes vermelding aangesien hierdie studie nie moontlik sou gewees het sonder hulle nie. Erkenning as konsep verwys na die etiese beginsels van eerlikheid en respek en is net so belangrik vir sielkundige oorlewing soos kos vir fisieke oorlewing (Payne & Payne 2004:102).

Onder die afdeling pastorale sorg vroeër in die teks verwys ek na versoening as een van die funksies van pastorale sorg (Lartey 2003:28). Versoening het 'n visie om diverse kulture byeen te bring, wat in hierdie geval na die sub-kulture van gestremd en nie-gestremd verwys.

Sommige van die nie-gestremde deelnemers het egter besluit om nie by die inklusiewe groep in te skakel nie, aangesien die teenwoordigheid van die gestremdes hulle ongemaklik laat voel het.

As navorser het ek 'n etiese verpligting teenoor die groep, wat die nie-gestremdes insluit deur hulle regte, belange, sensitiwiteit en privaatheid te beskerm (Payne & Payne 2004:68). Gevolglik het ek vir diegene op alternatiewe tye klasse aangebied.

4.7 Ongerymdhede

Volgens Rubin en Rubin (1995:90) is die doel van kwalitatiewe navorsing nie om ongerymdhede uit te skakel nie, maar eerder om te bepaal hoekom die kwessie te voorskyn gekom het.

Ek het egter deurentyd probeer om die betroubaarheid van die navorsing te staaf in dit wat gevind is en nie hoe dinge behoort te wees nie (Payne & Payne 2004:153). Die onderstaande kwessies wat nie strook met die visie van die navorsing is nie noodwendig ongerymdhede nie, maar wel voorvalle wat tydens die navorsingsproses opgemerk is.

Ek was bewus daarvan dat ek somtyds na die onmoontlike in die vaardighede van 'n veelvuldig-gestremde deelnemer gesoek het. So byvoorbeeld sal Cindy en Kyla nooit daartoe in staat wees om hulself onafhanklik in 'n kunskonteks te definiëer nie. Dit is ook moontlik dat ek met tye onbewustelik druk op 'n gestremde deelnemer geplaas en eise aan hulle gestel het waaraan hulle nie kon of wou voldoen nie.

Volgens my het Cindy baat gevind by die sosiale aspekte van die konteks, waar sy informeel saam met vriende kon verkeer. Die was juis kunsmaak per se wat haar gestremdheid nog meer beklemtoon en haar menswees beperk het. Al wou sy graag as deel van en saam met die groep aan die proses deelneem, was dit vir haar baie moeilik indien nie onmoontlik om haar aandag selfs met die nodige aanmoediging en ondersteuning by 'n enkele taak te bepaal.

4.8 Verrassings

Ek het voortdurend probeer om die proses onbegrens en oop te hou en onbeperkte ruimte gelaat vir ontwikkeling. Sodoende kon ek onverwagte ontdekkings maak wat dikwels as 'n verrassing gekom het.

So was dit vir my 'n blye verrassing toe die deelnemers hoofsaaklik "by word of mouth" by die proses betrokke geraak het sonder dat ek enige werwingswerk moes doen.

Die aantal toeskouers by die openingsaand van die uitstalling was vir my ewenseens 'n verrassing, aangesien ek geen buitengewone moeite gedoen het om die uitstalling te bemark nie.

Die uitstalling sou aanvanklik net drie weke duur, maar die museum het verrassend versoek dat dit verleng moes word. Een van die toeskouers het later versoek dat die uitstalling na 'n kunsgalery in die Departement van Voortgesette Opleiding by die Universiteit van Pretoria moet verskuif, 'n versoek waarvoor terloops nog geen finaliteit bereik is nie.

4.9 Hoop

Na afloop van 'n kunsmaaksessie op 20 April 2007 skryf Anneska Magalhães, my navorsingsassistent, die volgende aangaande hoop:

By providing these children with an environment where they can be busy with the creative process - other than what they may experience in every day life – hope is experienced, which is indispensable in life. A variety of art forms is available, which keeps them stimulated. The upcoming art exhibition extends this hope as they are given the opportunity to find acceptance in the world. The sense of pride in who they are and what they have accomplished is evident as they anticipate the event and it will linger long after the exhibition, bringing an awareness of new possibilities. As they grow in discipline [learned through the art medium] and life experience, their understanding of the world and their place in it is enhanced. It affects the way they view the world.

4.9.1 Hoop van die deelnemer

Jacques het deurlopend tydens die proses van kunsmaak die hoop uitgespreek dat iemand sy skilderye moet raaksien en koop, wat toe wel later gebeur het.

Jacques het hierdie geld gebruik om bykomstige kunsmateriaal mee aan te koop.

Bogenoemde sluit vir my aan by Laas (2004:225) se siening van 'n verskuiwing van 'n eenheid wat groot implikasies tot gevolg kan hê. Die skildery wat Jacques verkoop het, die verskuiwing van 'n eenheid, dra die potensiaal vir 'n hervertelde toekoms waarvolgens Jacques kan wegbeweeg van sy vasgeknoopte verhaal.

4.9.2 Hoop van die navorser

Hierdie navorsing omvat nie net die verhale van hoop van die deelnemers nie, ek het as navorser deurlopend my eie weergawes van hoop en wanhoop ervaar. Daarvolgens sou Jacques se verhaal in narratiewe terme 'n "sparkling moment" verteenwoordig en dié van Kyla en Cindy sou deurgaans "problem saturated" wees. So het ek gehoop dat die deelnemers sou klas toe kom, dat hulle sal baat by die kunsmaakproses, dat daar "voete" by die uitstalling sal wees en dat al die gestremdes 'n "unique outcome" sal beleef.

4.10 Etiese aspekte rondom die beëindiging van die navorsingprojek

Dit was vir my 'n verligting nadat die navorsing afgehandel was. Alhoewel dit vooraf algemeen bekend was dat die navorsing na afloop van die kunsuitstalling sou staak, het al die deelnemers opmerklik krielrig geraak namate die dag nadergekom het. Die gestremdes het voortdurend gevra "hoekom hou jy op?" of "wanneer kan ons weer begin"? Ouers het ligweg daarop gesinspeel dat ek hulle "weggooi" en het navaag gedoen oor alternatiewe kunsklasse. My skuldgevoel het in toenemende mate gegroei en ek kon hulle later nie meer in die oë kyk nie.

4.11 Volhoubaarheid van die projek

Hierdie projek staan vir my in skadu van die afloop daarvan: Ek het 'n groep gestremde deelnemers inklusief by 'n proses van kunsmaak betrek en hulle sodoende bewusgemaak van 'n alternatief tot hulle huidige bestaan en

omstandighede. Aangesien ek die projek weens 'n verskeidenheid van redes nie onbepaald kon volhou nie, moes ek dit noodgedwonge staak en die gestremdes van 'n unieke geleentheid ontnem. Ek kan nie anders as om myself af te vra hoe eties dit is om hoop te skep, soos in Jacques se geval met die verkoop van een van sy skilderye en dit dan nie vol te hou nie. In Jacques se geval het hoop wel gerealiseer, maar wat nou verder vorentoe?

Dalk lê die antwoord in my vraag daarin dat verhale nie verklaar of ontleed moet word nie, maar bloot vertel moet word. Hierdie verhale verskaf die boustene waaruit 'n nuwe verlede opgemaak kan word.

HOOFSTUK VYF

REFLEKSIE OP DIE NAVORSINGSPROSES

Afgesien van refleksie op die wetenskaplike begroning van die navorsing lewer ek ook insette ten opsigte van tekortkominge in die navorsingsprojek, aanbevelings, 'n toekomsvisie en vat dan alles saam in 'n refleksie op die uitstalling as die hoogtepunt van die projek.

Na aanleiding van hierdie studie word afleidings gemaak in terme van 'n epistemologiese oriëntering, navorsingsmetodologie en praktiese-teologiese diskoerse wat my navorsing gerig het.

Hoewel die verwagting sou kon wees dat ek teen die einde van hierdie navorsing spesifieke antwoorde op sekere kwessies sal kan verskaf, is dit geensins die geval nie. Die afloop van hierdie navorsing is net 'n aanloop tot verdere ondersoek en as sulks oop vir verdere ontwikkeling.

Tydens hierdie studie het niks gebeur wat die wêreld verander het of gaan verander nie. Daar was egter tye dat ek die gedagte vertroetel het dat ons as groep gesamentlik geskiedenis gemaak het in die leefwêreld van die betrokke gestremde deelnemers, in die mate waarin ons vir kort periodes dié wêreld positief gekleur en met hoop vervul het.

5.1 Refleksie

5.1.1 Refleksie op epistemologiese posisionering

Vanuit 'n epistemologiese konteks reflekteer ek veral op 'n postmoderne diskoers wat poststrukuralisme en sosiale kontstruksie insluit.

5.1.1.1 Postmoderne diskoers

Epistemologie is volgens Denzin en Lincoln (1994:13) die wetenskaplike benadering tot kennis.

My eie belewenis van kunsmaak was voorheen gesetel in 'n normatiewe verwysingsraamwerk. Hiervolgens sou die maak van kuns en die beoordeling daarvan geskied in terme van die "regte of verkeerde" benadering en die "mooi of lelike" estetiese eienskappe daarvan. Tydens die kunsklasse wat in hierdie navorsingsverslag beskryf is, moes ek dikwels by 'n nuweling in die klas hoor: "Ek kan nie eens 'n stokmanneltjie teken nie", of "ek het geen kuns in my nie". Soos telkemale genoem is dit juis hierdie beperkende impak van modernistiese voorskrifte ten opsigte van die lewe oor die algemeen en kunsmaak in besonder wat mense, ook in 'n kunsmaakkonteks, marginaliseer. Hierdie situasie is des te meer op gestremdes met hul beperkte vaardighede van toepassing.

Na aanleiding van Kuhn (1970) se bydrae rakende paradigma verskuiwings is dit ook moontlik om die verskuiwings in denke aangaande kunsmaak te identifiseer.

Volgens Powell (1998:23) omskryf Lyotard die huidige tydvak as "a postmodern condition, a report on knowledge". Ek het vroeër verwys na die status van wetenskap en tegnologie, asook die klem wat geplaas word op wetenskap en taalkonstruksies. Lyotard (in Powell 1998:22) stel dit so:

[S]cience has increasingly investigated language, linguistic theories, communications, cybernetics, informatics, computers, computer languages, information storage, data banks and problems of translation from one computer language to another.

Volgens Lyotard (in Powell 1998:23) kan wetenskaplike kennis nie bestaan as dit nie in rekenaartaal omgesit kan word nie. Nietemin verwys Lyotard egter ook na 'n ander wyse waarop kennis wetenskaplik en geloofwaardig kan bestaan,

naamlik deur "narrative discourse" soos onderskei van "scientific talk" of "scientific discourse".

Hierdie narratiewe diskoerse kom veral na vore waar mense stories onderling tydens sosiale interaksie uitruil. Mense wat hierdie verhale, mites en legendes glo, verleen legitimiteit daaraan "and at the same time, they legitimise the society in which they are told (Powell 1998:24)".

In afdeling 2.1.2 is genoem hoe Ward (1998:5) na 'n postmoderne benadering in terme soos "open-ended, unfinished en flexibility" verwys. Ek het dikwels verstom gestaan oor hoe hierdie elemente in terme van kunsmaak die gestremdes toegelaat het om hul verhale intuïtief deur kunsmaak te kommunikeer en sodoende kennis aangaande hul menswees en omstandighede deur "narrative discourse" te skep.

Hoewel ek 'n postmoderne benadering tot kunsmaak spesifiek nastreef, het ek tog inherent 'n onderliggende behoefte aan vastigheid en beheer oor my omgewing. So was ek dikwels geskok as van die deelnemers groot blertse olie verf uitdruk om mee te verf, of 'n stuk klei uithaal wat heeltemal te groot was vir die projek waarmee hul besig was. Maar ek was terselfdertyd ook nuuskierig om die afloop daarvan te sien en het myself daarvan weerhou om op- of aanmerkings te maak en eerder die ontdekkingsstog saam met hulle geloop. So kon ek waarneem, amper afloer, hoe Gerhard vir 'n uur lank bykans hipnoties vasgevang was deur en in die verskeidenheid kleure wat hy op 'n skilderoppervlak uitgedruk en alleenreg voor opgeëis het.

Gehard het 'n metode gebruik wat diep in sy onderbewussyn ontstaan het. Ek het self aanklank gevind by Gerhard se intuïtiewe benadering van kunsmaak, waarmee ons gesamentlik geloofwaardigheid aan 'n spesifieke benadering verleen het wat ons verder kan ontwikkel en met ander kan deel.

5.1.1.2 Poststrukturalisme

Poststrukturalisme beskou die self en identiteit as vloeibaar, kontekstueel en verhoudingsgebonde (Russel & Carey 2003:79). Die konteks van kunsmaak in die ateljee en die interaktiewe prosesse wat tussen die deelnemers plaasgevind het, het verbaal en in terme van kunsmaak tot die self, identiteit en menswees van die gestremdes bygedra. So kon hulle hulself in die inklusiewe konteks van kunsmaak bloot as mense utoeleef, sonder enige klem op die beperkinge van hul gestremdheid.

5.1.1.3 Sosiale konstruksie

In terme van hierdie navorsing het ek veral gelet op die rol wat taal speel binne die sosiale konstruksie van diskoerse en identiteit.

Die verskillende prosesse van kunsmaak is een van die drakragte van die navorsing. Taal skep ons sosiale realiteite (Ward 1997:82) en in terme van hierdie navorsing word kunsmaak ook as 'n eiesoortige taal beskou. Gerhard en die ander deelnemers kon tydens die proses van kunsmaak hul eie sosiale realiteite skep, selfs al sou dié realiteite in 'n verbeeldingswêreld gesetel wees. Die werke wat hulle tot stand gebring het, het iets van hul leefwêreld in "taal" weergegee.

Bostaande verwysing na Gerhard vind aansluiting by Brueggemann (soos aangehaal deur Laas 2004:244) wat nie tussen werklikheid en fantasie onderskei nie, maar eerder na twee taalwêrelde verwys. Volgens Laas (2004:245) maak Brueggemann ook gebruik van Pruyser se idees aangaande "the play of imagination", wat 'n wêreld voorstel wat nie werklikheid of fantasie is nie, maar wat lewe genereer op 'n "alternative, liberating, generative way". Volgens Brueggemann is Pruyser se boek *The Play of Imagination: Toward a Psychoanalysis of Culture* (1983) gewy aan die oortuiging dat 'n aktiewe verbeeldingslewe beslissend is vir 'n gesonde self of 'n haalbare samelewing.

Bogenoemde beskouing dat werklikheid en fantasie eintlik maar net bestaan uit twee taalwêrelde en dat veelvuldige weergawes van die werklikheid deur sosiale konstruksie geskep word (Strydom 2005:28), help gestremde deelnemers soos Gerhard om deel te wees van 'n groter werklikheid. Mense wat in gesprek met mekaar is skep nuwe betekenis binne die sosiaal-gestruktureerde leefwyses van die samelewing (Gergen & McNamee 1992:26). So het gestremdes en nie-gestremdes in my kunsateljee op verskeie vlakke in gesprek getree en groter betekenis van die lewe gemaak.

Identiteit bestaan uit veelvuldige verhale. Gerhard se ma het vir hom 'n wit oorjas aangeskaf en elke keer as hy die ateljee ingekom het, het hy ten aanhore van almal uitgeroep: "Ek is 'n kunstenaar!" Hierdie proses het gou-gou inslag gevind, met "ek is 'n kunstenaar" die "wagwoord" vir deelnemers vir toelating tot die ateljee.

Die volgende terugvoer deur my navorsingsassistent, Annezka Magalhães (2007) oor die selfbeeld van die gestremde sluit vir my aan by bogenoemde:

This environment cannot but build into the children's self-image. Changing their assumptions about themselves. The environment affords them the opportunity to experience first-hand what they are capable of instead of what other people tell them they are capable of. Bringing a new awareness of themselves. In this setting they discover new strengths/capabilities in themselves through art and play, empowering them to deal with other aspects of their lives, current and future.

As groep het die gestremde en nie-gestremde deelnemers nie net getuies geword van mekaar se veranderde of bykomstige bestaan nie, maar ook bygedra tot die bykomstige identiteit van 'n kunstenaar.

5.1.2 Metodologiese refleksie

Ek het hierdie navoring in terme van kwalitatiewe en deelnemende aksie-navorsing benader, wat my gehelp, of eerder gedwing het om intens deel te wees van die deelnemers se belewenis tydens die proses van kunsmaak.

5.1.2.1 Kwalitatiewe refleksie

Mouton (2001:39) verwys na 'n ryk omskrywing van mense, plekke en gesprekke wat nie maklik in statistiese prosedures omgesit kan word nie. Tydens hierdie navorsing het ek gewerk met abstrakte konsepte soos hoop en verbeelding, wat moeilik in kwantitatiewe terme meetbaar is. Gevolglik was 'n kwalitatiewe benadering vir my die aangewese proses om te volg.

Die proses van kunsmaak was 'n manier waarop die deelnemers hulself op 'n metaforiese vlak aan ander blootgestel het. Die proses van kunsmaak het aan deelnemers die geleentheid gebied om op 'n metaverbale vlak 'n stem te ontwikkel, wat onder meer hoop en verbeelding omvat het.

Volgens Gardener (2004:52) gaan kwalitatiewe navorsing nie net daarvoor om data in te samel nie, maar dit dien ook as 'n sterk aansporing tot onderrig en aksie. Deelnemers het nie net gebaat by die sosiale konteks van saamwees en gesels nie, hulle het tydens die hierdie navorsingsproses die geleentheid gekry om die onontginde vaardighede in hulself te ontdek, dit te vertrou en toe te pas. Die ontdekking van verskillende kunsmaakvaardighede met verskillende mediums soos klei, houtskool en verf het vir die gestremdes die moontlikheid geskep om inklusief aan 'n kunsuitstalling deel te neem en om ook na afloop van die navorsing by enige ander konteks van kunsmaak in te skakel.

Die deelnemers was mede-navorsers aan die proses van navorsing. Heshusius (1994:15) verwys na 'n "participatory consciousness", wat impliseer dat ons onself kan losmaak van objektiewe en subjektiewe kategorieë. Gerhard (soos reeds aangedui) dien as voorbeeld van hoe ek dikwels by die deelnemers kers opgesteek het oor hoe om 'n kunswerk intuïtief te benader en sonder voorafopgestelde idees oor die eindresultaat op die onderbewuste te reageer. Ons was almal aktiewe deelnemers aan hierdie kreatiewe proses en ek en die deelnemers het onderling by mekaar se insette gebaat. Ons was almal saam deel van die navorsing en as sulks mede-navorsers.

Na aanleiding van Kotzé (2002:30) se siening dat "no one has a privileged position of knowing, be it scientific, religious or any other way", was die deelnemers net so betrokke by die reël van die uitstalling as ek. Tydens hierdie proses van ko-konstruksie het die deelnemers ten alle tye die vrymoedigheid gehad om met my leiding te besluit by watter proses van kunsmaak hulle betrokke wou wees, die aard en inhoudelike van die betrokke skepping, watter van die foto's wat deurlopend tydens die proses van kunsmaak geneem is behoue moes bly en watter werke uitgestal moes word.

Die kwalitatiewe benadering tot die navorsing wat ek gevolg het bevestig Kotzé en ander (2004:6) se opmerking dat "knowledge of the other becomes knowing with the other – a participatory process".

5.1.2.2 Selfrefleksie

Volgens Freedman en Combs (1996:284) is refleksie die geheim van postmoderne etiek. Gegewe die benadering van deelnemende aksie wat ek tydens my kwalitatiewe navorsingsproses gevolg het, impliseer die refleksies tydens hierdie hoofstuk ook 'n fokus op my eie aandeel in die proses.

Hierdie selfrefleksie fokus veral op my eie postmoderne benadering van kunsmaak en die konsep van inklusiewe praktyke. My eie wyse van kunsmaak was nog altyd verbind met 'n vrye, individuele vorm van skeep sonder verwysings na iets wat reeds bestaan. Ek vind geen behae daarin om iets met presisie en akkuraatheid na te teken nie, deels ook omdat ek nie kan nie. Ek vind ook die intensiewe werk verbonde aan die realistiese skeep van kuns vervelig.

My persoonlike benadering tot kunsmaak is gevestig in die wyse waarop abstrakte kuns geskep word. Ek is voortdurend op soek na ander/nuwe vorms, die ontdekking van nuwe ruimtes, nuwe vermengings van kleur en is vasgevang in die oneindige variasies.

Vanuit hierdie verwysingsraamwerk het deelnemers die vryheid gehad om olieverf op 'n skilderoppervlak uit te druk en 'n abstrakte kunswerk na gelang van behoefte te skep.

Afgesien daarvan dat hierdie benadering die beperkte vermoëns van veral die gestremde deelnemers gepas het, het ek dit bes moontlik ook onbewustelik aangemoedig vanweë my eie voorkeur vir 'n abstrakte benadering tot die proses van kunsmaak. 'n Abstrakte wyse van kunsmaak was dus 'n kreatiewe ontmoetingsplek en het daartoe bygedra dat ek die gestremdes se kunsmaak en kunswerke kon waardeer. Ons was dus bondgenote tydens die proses van kunsmaak en 'n abstrakte wyse van kunsmaak was die gestremdes se toegangskaartjie tot inklusiewe praktyke in my kunsateljee.

Ek was nie met my navorsing op soek na 'n spesifieke eindresultaat nie, maar het eerder op die proses gefokus. Ek het heel dikwels nie geweet waarheen hierdie navorsing op pad was nie, alhoewel die konsep van inklusiewe praktyke in 'n konteks van kunsmaak vir my 'n spesifieke doelstelling was. Ek was nogtans deurlopend oop vir en bedag op enige verwikkelinge wat die rigting van die navorsingsprojek kon verander.

Die inklusiewe kunsuitstalling het vir my die seël geplaas op die inklusiewe benadering wat ek tydens hierdie navorsing gevolg het. In etiese terme is dit moontlik dat ek my posisie tydens die navorsingsproses misbruik het om hierdie uitstalling ten alle koste te laat plaasvind, maar te oordeel aan die deelnemers se positiewe reaksie was dit nie die geval nie.

Hierdie navorsing was ook vir my 'n bevestiging dat dit feitlik onmoontlik is om net postmodern te dink en te doen, met moderne reste binne die postmoderne diskoers soos Roux (1996:41) dit stel. Hierdie navorsing het gekulmineer in 'n tradisionele kunsuitstalling in 'n galery, met uitnodigings, sprekers, 'n amptelike opening, verwysings, fotograaf, koerantresensies en artikels.

5.1.2.3 Etiese refleksie

Ek vind aanklank by Merriam se siening (1998:214) dat navorsers gaste in die private lewens van die betrokke deelnemers aan 'n navorsingsproses is. Dit het my posisie ten opsigte van die deelnemers vir my uitgeklaar in terme van deurlopend aanvaarbare sosiale gedrag wat aspekte soos goeie maniere en respek ingesluit het.

Anders as die res van die navorsing is 'n etiese wyse van optrede tydens navorsing nie 'n proses van ontdekking en ontwikkeling nie. 'n Etiese wyse van optree het gevolglik deeglike vooraf beplanning vereis, soos in hoofstukke een en vier bespreek is.

Die fokus op inklusiewe praktyke tydens hierdie navorsing het veral die posisie van die gestremde in die samelewing toegelig. Ongelukkig het dit met tye daartoe bygedra dat die behoeftes van die nie-gestremdes op die agtergrond geskuif is. Die ideaal sou sekerlik wees dat die behoeftes van al die betrokkenes tydens 'n inklusiewe proses geakkommodeer word, maar ek het tydens my navorsing besef hoe moeilik haalbaar hierdie doelstelling is juis omdat die betrokkenes so dramatiese in terme van hul basiese vaardighede verskil het.

In my nabetraging van die proses spook my verwysing na "anonimiteit is gewaarborg" in hoofstuk een by my. Strydig met die genoemde konsep van anonimiteit is al die deelnemers se name tydens die uitstalling onder hulle kunswerke aangebring. Soos wat die proses ontwikkel het, het die kollektiewe behoefte ontstaan om aan almal uit te blaker waarmee ons besig was, wat ons bereik het. Die behoefte aan anonimiteit is op die agtergrond geskuif en vervang deur 'n persoonlike trots. Gerhard se positiewe reaksie toe sy naam en foto's in twee verskillende koerante verskyn het, getuig hiervan.

Dit herinner my aan die woorde van, 'n kurator na 'n uitstalling wat deur die Vlaandere -groep gehou is: "Een tentoonstelling, dat is een feest. Een feest ter ere van de kunst en de ontmoeting" (Vermeersch 2003).

5.1.3 Teologiese refleksie

5.1.3.1 Teologie

Verskeie teologieë het as rigtingaanwyser vir hierdie studie gedien. Springstead (1998:50) wys daarop dat die spirituele aard van teologie verantwoordelik is vir 'n verbetering in die toestand van die mens. Teologie is afgesien van die verkondiging van die evangelie ook daar om die mens te help.

Verskeie kontekstuele teologieë het my gehelp om die posisie van die gestremdes teologies beter te verstaan. Antwoorde was vir my geleë in die beter verstaan van die rou belewenisse en ondervindinge van die mens (Yuzon 1994).

Ek het die posisie van die gestremdes in terme van beginsels waaronder vryheid, gelykheid en geregtigheid vir alle mense (Bons-Storm 1998:87) gegrond in feminstiese teologie aangespreek. Ek het ook bevrydingsteologieë soos die bevrydingsteologie van die gestremde van Eiesland (Ackermann & Bons-Storm 1998:104) gebruik om die menswees van die gestremde toe te lig, terwyl 'n verantwoordelikheid ten opsigte van alle lewende wesens vanuit die eko-teologie beklemtoon is (McFague 2001:33).

In teologiese terme vind ek sterk aanklank by Els (2004:107) se verwysing na 'n "samehorigheidsteologie". Volgens Els (2004:107) sou 'n samehorigheidsteologie nie die minderheidsgroepe afsonderlik of uitsonderlik uitwys nie, maar eerder daarop fokus om die gemeenskap so in te rig dat almal se behoeftes ten spyte van onderlinge verskille geakkommodeer word.

So 'n samehorigheidsteologie bind vir my stewige bande met die fokus op inklusiewe praktyke van hierdie navorsing. Els (2004:107) wys dan daarop dat ons nie moet probeer om gestremdes alternatiewelik te akkommodeer nie, maar

dat daar genoeg ruimte geskep moet word om almal te akkommodeer sonder dat toegewings op ontoeganklike oortuigings gemaak word.

5.1.3.2 Prakties teologiese refleksie

Afgesien van die verskillende kontekstuele teologieë, is daar ook binne die vakgebied praktiese teologie spesifieke benaderings wat dit moontlik gemaak het om ruimte te skep vir die insluiting van die gestremdes.

Strydom (2005:16) verwys na Stroup (1981:135) se mening dat individue wat wil deel word van 'n gemeenskap met die algemene verlede en toekoms van daardie gemeenskap moet identifiseer en beide aspekte as deel van hul persoonlike verhaal integreer. Volgens Strydom (2005:16) kan die gemeenskap se narratief nie die konteks vir die interpretasie van persoonlike identiteit word as die betrokke persoon nog nie werklik deel van die gemeenskap vorm nie.

Bons-Storm (1998:141) verwys na praktiese teologie as synde genesend en rekonstruktief. Om by genesing en rekonstruktief uit te kom is 'n pad wat die werkwoord "doen" beklemtoon en met "aksie" te make het (sien Heyns & Pieterse 1990:9), veral met gemarginaliseerdes (Ackermann & Bons-Storm 1998:17) en dus ook gestremdes.

In 'n prakties-teologiese konteks met die klem op "doen" het was daar deurlopend 'n hoë vlak van aktiwiteit in my kunsateljee. Hoofstuk vier werp veral lig op hoe ons almal saam aan die werk gespring het en deur middel van kunswerke 'n toetrede tot 'n groter faset van die samelewing beding het.

Een van die doelstellinge van die uitstalling was om nie die werke van gestremdes eksklusief uit te wys nie. Sterk elemente van inklusiewe praktyke het na vore gekom toe die kuns van gestremdes en nie-gestremdes as werk 'n groep jong mense van Pretoria uitgestal is.

Lartey (2003:25) wys daarop dat "as human persons, we found ourselves broken and bruised in many ways". In praktiese-teologiese terme het die proses van kunsmaak onder andere ook die gebrokenheid van die gestremdes aangespreek en daartoe bygedra dat hulle emosioneel opgehef is.

5.1.3.3 Pastorale sorg en inklusiewe praktyke

Hierdie afdeling verwys veral na een van die navorsingsvrae, naamlik of pastorale sorg kan bydra tot die vestiging van 'n inklusiewe benadering tot 'n proses van kunsmaak.

In sosiale konstruksie terme het die deelnemers betekenis geskep tydens hul proses van kunsmaak. Hulle bestaan was nie los van mekaar nie. As navorser/terapeut/deelnemer was dit vir my nooit nodig om wedersydse respek en omgee tydens die klasse aan te moedig nie, aangesien dit spontaan ontstaan en ontwikkel het. Dit was ook nie moeilik om die verskillende fasette van pastorale sorg wat hand-aan-hand loop met respek en omgee naamlik genesing, volgehoue ondersteuning, leiding, versoening, vertroeteling, bevryding en bemagtiging tydens die sessies te bevorder nie, aangesien dit eweneens spontaan plaasgevind het.

Die sterk onderlinge band tussen die deelnemers wat vanuit die wedersydse respek en omgee ontwikkel het, was geleidend vir die vestiging van inklusiewe praktyke tydens die kunsmaaksessies. Nie net het die gestremdes gebaat by die omgee, respek en insette van die nie-gestremdes nie, maar andersom ook wat die herinterpretasie van die lewensverhale van al die deelnemers moontlik gemaak het.

Jan van der Merwe (6 Junie 2007) het tydens sy openingstoespraak van die uitstalling gesê het "dat die gestremdes met hul unieke wyse van kunsmaak ook hulle lewenservaring met ons gedeel het".

5.2 Tekortkominge en aanbevelings

Die groep het algaande groter geword totdat daar ongeveer twintig deelnemers was. Ek kon nie nee sê vir 'n gestremde wie wou kunsmaak nie, veral nie vir Kyla wie vanweë die graad van haar gestremdheid baie moeilik in die groep geakkommodeer is nie. Dit het daartoe bygedra dat ek in toenemende mate daarvan bewus geword het dat ek nie deurlopend aan die emosionele behoeftes van al die deelnemers kon voldoen nie, selfs al was dit nie die fokus van my navorsing nie. Die nag van 16 Maart 2007, na 'n besige kunsmaaksessie met die deelnemers, het ek die volgende droom gedroom:

van 'n wit eierdoppie tussen die takke en blare
'n beseerde kuiken duifie het gegaap na asem
daar was baie duifies wat swak was
oorweldigend baie
ek het hulle opgetel en vasgehou in my skoot
my arms was vol
en daar was nog
ek kon hulle nie almal vashou nie
my eie liggaamshitte was nie genoeg
om hulle te help om te lewe nie
daar was halfgebroeide eiertjies
ek wou hulle in die lou oond gaan sit
om lewe te kry.

Om my eie- en ander foute tydens die proses van navorsing te identifiseer is op hierdie stadium van akademiese belang. Volgens Rubin en Rubin (1995:90) is dit egter vir moontlike toekomstige verwysing belangrik om te bepaal waarom sekere foute voorgekom het.

Hierdie gevallestudie het ongeveer twintig deelnemers betrek. Ek het egter eers toe die proses reeds gevestig was beseft dat die groep as geheel vir my te groot

was om effektief te hanteer, selfs met die hulp van 'n navorsingsassistent en 'n aantal gewillige hande.

Volgens Mouton (2001:54) sou om die inligting in terme van spesifieke temas te struktureer die aangewese metode wees om data tydens kwalitatiewe navorsing te verwerk wees. Die groot groep waarmee ek gewerk het, het daartoe gelei dat sommige temas bykans oorweldigend na vore getree het. Dit het daartoe gelei dat klein verhale, wat sterk in 'n postmoderne konteks figureer, onbewustelik op die agtergrond geskuif is of nie deurlopend voldoende aandag ontvang het nie. Soos reeds genoem het Cindy met haar beperkte vermoëns hoofsaaklik gebaat by die sosiale aspekte van die kunsmaaksessies. Veel meer tyd en persoonlike aandag was nodig om vir haar die ruimte te skep waarbinne sy optimaal by die proses van kunsmaak spesifiek kon baat, terwyl haar eie klein verhaal een van dié is wat deur die groot temas oorskadu is.

Verder was die groep ook te groot daarvoor om elke deelnemer se uniek bydrae tot die navorsing te uit te lig en te beklemtoon. Sodoende het sommige van die deelnemers die posisie van "silent partners" ingeneem: Hulle was daar om die groter inklusiewe- en sosiale konteks te skep, maar die konteks was te groot om hulle unieke bydrae op te vang. Met die klem wat op die gestremdes se deelname aan die proses geplaas is, is dit ongelukkig grotendeels die nie-gestremde deelnemers wat hierdie rolle van "silent partners" vertolk het. Die potensiële impak van hierdie toedrag van sake op die moontlike relatiewe marginalisering van die nie-gestremdes tydens die proses is vroeër in die teks bespreek.

In hoofstuk drie het ek verwys na al die voordele wat 'n kunsmaakkonteks bied, waaronder die geleentheid om uiting te gee aan sterk emosies (Malchiodi 1998:xiv). Weens die grootte van die groep was dit ongelukkig nie moontlik om Charlotte se verwysing na haar histerektomie op te vang en saam met haar in kunsmaakterme op 'n emosionele vlak te verwerk nie.

Ten spyte van verpleegervaring en voorliefde vir psigiatriese verpleging spesifiek was dit vir my aanvanklik baie moeilik om Kyla se teenwoordigheid in die ateljee te hanteer. Ek vermoed dat dit soveel te meer moeilik was vir ander deelnemers, wie nie die nodige lewenservaring of toepalike verwysingsraamwerk gehad het nie. Met die nodige tyd sou ek baie graag die ander deelnemers se belewenis van hierdie situasie wou opvang en in terme van 'n unieke leergeleentheid wou herdefiniër.

Rubin en Rubin (1995:90) stel voor dat daar nie na oplossings vir spesifieke foute of probleme tydens kwalitatiewe navorsing gesoek moet word nie. In meer modernistiese terme sou ek egter voorstel dat die narratiewe aspekte van die navorsing meer effektief opgevang moet word. Geleenthede moet geskep word om met oorgawe na die uniekheid van elke deelnemer se verhaal, gestremd of nie-gestremd, te luister en hierdie enkelvoudige verhale met lae van verskillende wyses van verstaan te bedek ten einde 'n "rich description" van elkeen se verhaal te verseker.

Teen die agtergrond van die ondervinding wat ek opgedoen het, sou ek hierdie navorsing eerder met twee of drie kleiner groepe wou aanpak. Ek vermoed dat 'n groep uit nie meer as vier- tot ses lede moet bestaan nie, terwyl die moontlikheid van 'n een-tot-een verhouding, d.w.s. een kunstenaar en een gestremde soos in die geval van die Vlaandere-groep, oorweging verdien.

Alhoewel die Vlaandere-groep vir my 'n groot bron van motivering en inspirasie was, was hulle webwerf en beskikbare brosjures nie genoegsame bronne van inligting ter ondersteuning van hierdie navorsingsprojek nie. My persoonlike behoefte is om die groep te besoek en as kunstenaar saam met een van die gestremdes te werk, om sodoende verdere kennis en ondervinding op te doen rakende die konsep van 'n inklusiewe benadering tot die proses van kunsmaak.

5.3. Samevatting: "Hoop en 'n waaghalsige verbeelding"

Alhoewel die titel van hierdie navorsing die konsepte van hoop en verbeelding bevat wat baie moeilik gemeet kan word, gebruik ek dit juis as samevatting van die hele studie. Die rede hiervoor is dat dit sterk aansluiting vind by die kwalitatiewe aard van hierdie navorsing en meting oorbodig is binne die postmoderne epistemologie wat ek gevolg het.

Ek het Laas (2004) se doktrale proefskrif getiteld *Verbeelding as verhaalskeppende aktiwiteit in narratiewe pastorale terapie* baie waardevol gevind as bron om die konsepte van hoop en verbeelding in my eie navorsing toe te lig.

Op die mees basiese vlak van hierdie navorsing presenteer verbeelding in die wete dat ons almal met verbeelding geseënd is en dit daarom vir enigen toeganklik is (Laas 2004:117). Volgens Laas (2004:116) help 'n aktiewe verbeelding ons nie alleen om helder prentjies van ervarings uit die verlede op te roep nie, maar ook om dinge geleë in die toekoms te visualiseer. Laas (2004:107) sien verbeelding as die mag van gedagte wat soek na die skep van 'n nuwe aarde. Verbeelding is die vermoë om gedagtes na vore te roep van iets wat nog nooit gesien is nie (Laas 2004:34) en wat as sulks 'n waaghalsigheid impliseer. So was dit dan vir die gestremdes moontlik om hulself waaghalsig tydens die proses van kunsmaak as kunstenaars te visualiseer.

Volgens Laas (2004:233) is daar dinge wat verbeeldingryke interpersoonlike kontak in ons dag bevorder, wat hy as "die energieërs van verbeelding" beskryf. Hierdie "energieërs van verbeelding" sluit onder andere aspekte soos musiek, foto's, enige kuns en verhale wat tydens interaksie na vore kom in. Om verf in groot blertse op oop oppervlaktes uit te druk en saam met die daaropvolgende proses van kunsmaak tot 'n voltooide produk te beweeg verg 'n waaghalsige verbeelding, 'n proses wat hom telkens tydens hierdie navorsing herhaal het.

Die waaghalsige verbeelding waarmee die gestremdes die proses van kunsmaak aangepak het, het aansteeklik op my ingewerk en mettertyd het die idee van 'n inklusiewe kunsuitstalling by my posgevat.

Bester en Müller (2000:5) wys verder daarop dat hoop en verbeelding nie van mekaar geskei kan word nie. Gesamentlik bied hierdie twee konsepte 'n oorkoepelende toekomsfantasie en toekomsgerigtheid.

Hoop is vir alle mense bestem en kom uit die hart van die mens wat deur begeerte vorentoe gedryf word na 'n volmaakte realiteit wat ons voordurend ontwyk. Hoop is iets wat onbekende elemente dra.

Hoop dra vir my 'n sterk element van waaghalsigheid, om soos die Vlaandere-groep grense oor te steek die onbekende in.

5.4 Toekomsvisie

Die navorsingsgroep is na afloop van die navorsing ontbind en ek het alternatiewe plekke vir die deelnemers gesoek om kuns te maak. Daar het egter intussen geleenthede opgeduik wat die moontlikheid inhou van geleenthede met groter blootstelling vir die deelnemers.

So het die Departement vir Voortgesette Onderwys aan die Universiteit Pretoria 'n uitnodiging aan die groep gerig om die bestaande uitstalling in die voorportaal van die departement se gebou voort te sit.

Lapa-uitgewers in Pretoria ondersoek die moontlikheid om 'n katalogus van die uitstalling te publiseer, terwyl ek ook die moontlikheid ondersoek om die projek as 'n NSO te registreer om die nodige fondse vir die voortsetting daarvan te genereer.

Ek beplan ook om wanneer die tyd dit toelaat een-tot-een sessies met Cindy te skeduleer om die probleme wat sy tydens die kunsmaaksessies ge verbaliseer het terapeuties aan te spreek.

5.5 Slotopmerking

Om die slotgedeelte van 'n lang studie soos hierdie te skryf het my bang gemaak. 'n Slot impliseer tog die einde, wat hierdie studie allermens is. Hoop en verbeelding is tog toekomsgerig, wat die vermoede (hoop?) by my laat ontstaan het dat hierdie navorsing maar net die begin is.....

BRONNELYS

Ackermann, D M & Bons-Storm (eds) 1998. *Liberating Faith Practices Feminist Practical Theologies in Context*. Leeuven Peters uitgeweriy. Universiteit van Pretoria: Pretoria.

Ackermann, D M 1996. Critical Theory, Communicative Actions and Liberating Praxis. Views of a Feminist Practical Theologian. *Journal of Theology for South Africa* 94 21-36.

Adamson, E. 1990. *Art as healing*. 2nd ed. London: Conventure.

Anderson, H 1997. *Conversation, Language and Possibilities A Postmodern Approach to Therapy*. New York: Basic Books.

Anderson, H D & Goolishian H A 1988. Human systems as linguistic systems Evolving ideas about the implications for theory and practice. *Family Process* 27, 371-393.

Anderson, H D & Goolishian, H A 1992. The client is the Expert a Not-knowing approach to therapy in Mc Namee, S & Gergen, K J (eds) *Therapy as Social Construction*. London: Sage.

Angus, L E & McLeod, J (eds) 2004. *The handbook of Narrative and Psychotherapy. Practice, theory and research*. London: Sage publicatoins.

Bailey, K D 1982. *Methods of Social Research*. London: Collier Macmillian Publishers.

Bailey, S 2001. *Essential history of American art*. China: Parragon.

- Ballard, P H. 1995 Methodology of Practical theology. *Theology* (782):112-127.
- Bassey, M. 1999. *Case study research in educational settings*. Buckingham: Open University.
- Batha, K 2003. Using letters in school counselling. *The International Journal of Narrative Therapy and Community Work* no 1, 19-23.
- Bauckham, R Hart, T Sykes, S (ed) 1999 *Hope against hope. Christian eschatology in contemporary context*. London: Darton, Longman & Todd.
- Beeld* 30 Mei 2006. Onderwys in Mpumalanga, p 10.
- Berg, B 1994 .Qualitative research methods for the social sciences. In Denzin, N K (eds) 1994. *Handbook of Qualitative research* London: Sage Publications.
- Berg, B 2004. *Qualitative research methods for the social sciences*. USA: Pearson Inc.
- Bertens, H 1995. *The Idea of the Postmodern A History*. New York: Routledge
- Bester, A & Müller, J 2000. Hoop en verbeelding. *Practical theology in S.A.* 15(2), 1-19. Pretoria: Universiteit van Pretoria.
- Bogdan, R C & Biklen, S K 1992. *Qualitative research for education: an introductory to theory and methods*. Boston: Allyn & Bacon.
- Bons-Storm, R 1989. *Hoe gaat het met jou? Pastoraat als komen tot verstaan*. Kampen: Kok.

Bons-Storm, R 1998. Dominant practical theology and feminist perspective in Meyer-Wilmes, H Troch, L & Bons-Storm, R (eds) *Feminist perspective in pastoral theology*. Leuven: Peeters.

Bosch, D J 1991. Transforming mission. Paradigm shifts in theology of mission. *American society of missiology*. Series 16, 420-450. New York: Orbis Books.

Brinker, H 1987. *Zen in the art of painting*. New York: Arkana Routledge and Kegan.

Brinkman, M 1998. Postmodern theology, in Maimela, S & König, A (eds) *Initiation into theology*, 215-228. Pretoria: Van Schaik.

Bronkhorst, H 1991. *Vincent van Gogh*. London: Weidenfeld and Nicholson.

Brueggemann, W 1993. *The Bible and postmodern imagination. Texts under negotiation*. London: SCM Press Ltd.

Bauckham, R Hart, T Sykes, S (ed) 1999. *Hope against hope*. Christian eschatology in contemporary context. London: Darton, Longman & Todd.

Bullock, A Trombley, S & Lawrie, A 1999. *The new Fontana dictionary of modern thought*. London: Hapers Collins Publishers.

Burger 15 Mei 2006, *Inklusiewe Onderwys* [Aanlyn], Beskikbaar: http://www.kzneducation.gov.za/manuals/tesm/manuals/a_manual_10/AfrikaansManuals10-Chapter8.pdf. [Verkry 15 Mei. 2006].

Burr, V 1995. *An introduction to Social Construction*. London: Routledge.

Burr, V 2004. *Social Constructionism*. 2nd London: Routledge.

Byrne, D 2005. *Postmodernism and art*. [Aanlyn]. Beskikbaar: <http://www.freeencyclopedia.co.za/poPostmodernism.html>. [Verkry 9 Januarie 2005].

Cambell, A 2000. The nature of Practical Theology. In Woodward, J & Pattison, S. (eds.) *The Blackwell reader in Pastoral and Practical Theology*. Massachusetts: Blackwell Publishers. 77-87.

Cappachionne, L 1988. *Living with Feeling. The art of emotional expression*. Johannesburg: Rider.

Carey, M & Russel, S 2003. Outsider-witness practices: Some answers to commonly asked questions. *The International Journal of Narrative therapy on community work*. No.1, 3 -16.

Case, C & Dalley, T 1999. *The handbook of Art Therapy*. Philadelphia: Brunner-Routledge.

Cavalaro, D 1997. *The body. For beginners*. New York: Writers and Readers Publishing, Inc.

Chilvers, I Osborne, H & D, Farr. 1994. *Oxford Dictionary of art s v "aesthetics"*.

CGM 102-M [2000] *First steps to practical theology* Unisa studie gids. Pretoria: Universiteit van Suid Afrika.

Clandinin, D J & Connelly, F M 1994. Narrative and story in practice and research, in Schön D A (ed) *The reflective team: Case studies in educational practice*. New York: Teacher College Press.

Clark, J 1992. *The illustrated history of art*. London: New Burligton Books.

Clebsch, W A & Jaekle, C R 1983. Pastoral care in historical perspective. New York Jason Aronson. Van Arkel, J T de J 2003. *Caring for all. Exploring the field of pastoral work*. Only study guide for CGM309-4. Pretoria: Unisa.

Clinebell, H 1984. Basic types of Pastoral care and counselling resources for the ministry of healing and growth. London SCM. Van Arkel, J T de J 2003. *Caring for all. Exploring the field of pastoral work*. Only study guide for CGM309-4. Pretoria: Unisa.

Crocket, K Epston, D Monk, G & Winslade, J (eds) 1997. Narrative Therapy in Practice. *The Archaeology of Hope*. San Francisco: Jossey-Bass Publications.

Cruysberghe, P 2003 "Cross the Borders, Tear Down the Fences" [Aanlyn],
Beskikbaar: www.vzwwith.org [Verkry 20 Junie 2005].

Cruysberghe, P 2003 *Blykbaar. Het verschil = een cahier over outsider art van vwz wit.h bij de gelyknamige tentoonstelling* (sept. 2003).

Dalley, T 1987. Art as therapy. Some new perspectives , in Dalley, T; Case, C; Schaverein, J; Weir, F; Halliday, D; Nowel, P & Walker, D (eds) *Images of art therapy: New developments in theory and practice*. London & New York: Tavistock Publications.

De Gruchy, J W. & Villa-Vicencio, C 1994. *Doing Theology in Context. South African perspectives*. Johannesburg: David Philip.

De Jongh van Arkel, J T 2003. *Caring for all*. Pretoria: Universiteit van Suid Afrika.

Delamar, R 2000, *Why am I here? Post Modernism, electronic consciousness and humanness, Discourse on electronic consciousness* [Aanlyn], Beskikbaar:

[http //www. sparkonline.com/march00/ discourse/ delamar.html](http://www.sparkonline.com/march00/discourse/delamar.html) [Verkry 6 Maart 2000].

Delanty, G 2000. *Social science. Beyond constructivism and realism*. 2nd ed. London: St Edmundsbury Press Ltd.

Denzin, N K (eds) 1994. *Handbook of Qualitative research* London: Sage Publications.

Desroche, H 1997. *The sociology of hope*. London: Routledge & Kegan Paul.

Die Konstitusie van die Republiek van Suid Afrika. Wet 108 van 1996. [Aanlyn] Beskikbaar: <http://www.info.gov.za/documents/constitution/1996/96cons2.htm>. [Verkry 16 Julie 2006].

Dill, J 1996. *'n Basisteorie vir pastorale terapie in die lig van postmoderne epistemologie*. Ongepubliseerde PhD tesis, UOVS, Bloemfontein.

"edge" education for disability and gender equity [Aanlyn], Beskikbaar: <http://www.disabilityhistory.org/dwa/edge/curriculum/cult-contenta4htm> [Verkry 1 Aug 2007].

Eiesland, N 1995, *Liberation, Inclusion, and Justice Faith Response to Persons with Disabilities. Looks for multiple images of God*. [Aanlyn], Beskikbaar: [http //www.emory.edu/EMORYMAGAZINE/summer95/inbrief.html](http://www.emory.edu/EMORYMAGAZINE/summer95/inbrief.html) [Verkry 9 Jan 2006].

Eiesland, N 2002, *Encountering the disabled God. From other side* [Aanlyn], Beskikbaar: <http://www.theotherside.org/archive/sepoct02/eiesland.html> [Verkry 9 Jan 2006].

Els, M 2004. *Alternatiewe realiteite oor "gestremdheid"*. 'n *Pastoraal-Narratiewe studie saam met ouers van "meervoudige gestremde" kinders*. Ongepubliseerde MTh verhandeling, Universiteit van Suid Afrika, Pretoria.

Exploring the archives of pastoral care and counselling. [s j] Unisa study guide PCM301-S/501.

Fahy, J 2006, *Disabled people share experiences through art*. *Pittsburgh Post-Gazetteart* [Aanlyn], Beskikbaar: [Post-Gazetteart and disability\Disabled people share experiences through art.htm](#) [Verkry 25 Mei 2006].

Fishner-Rathus, L 1989. *Understanding Art*. 2nd ed. New Jersey: Prentice Hall.

Flaskas, C & Humphreys, C 1993. Theorizing about power intersecting the Ideas of Foucault with the "problem" of power in family therapy. *Family Process*, Inc. 32, 35-47.

Feniks, 2006. Ondersteuningsnetwerk voor personen met een handicap. *DVD ter geleentheid van 25jaar Feniks 1981-2006*. @vzwfeniks.be-www.

Fillingham, L A & Susser, M 1993. *Foucault for Beginners*. London: Writers and Readers Publishing Inc.

Firet, J 1986. *Dynamics in pastoring*. Grand Rapids. MI: Eerdmans.

Fol, C *Het verschil* = een cahier over outsider art van vwz wit.h bij de gelyknamige tentoonstelling (Sept. 2003).

Foucault, M 1973. *Order of things. An archology of human sciences*. London: Vintage books.

Freedman, J & Combs, G 1996. *Narrative therapy. The social construction of preferred realities*. New York: W. W. Norton & Company.

Fruth, G M 1988. *The secret world of drawings: Healing through art*. Boston: Siego Press.

Gardner, S 2004. Participatory action research help now, in *Education Digest* 70 (3). 51-56.

Gergen, G J 1985. The social constructionist movement in modern psychology. *American Psychologist*. Vol 40 (3) 266-275.

Gergen, K J & Gergen, M M 1991. Toward reflexive methodologies, in Steier, F (ed) *Research and Reflexivity*, 76-95. London: Sage.

Gergen, K J 1991. *The Saturated Self. Dilemmas of identity in Contemporary Life*. USA: Basic Books.

Gettings, F 1965. *Everyone is an Artist*. London: Paul Hamlyn.

Gold, A. 1998. *Painting from the Source. Awakening our artist's soul*. London: Hapers Collins Publishers.

Goode, W W 1994. Biblical Counseling and the Local Church. In MacArthur, J F & Mack, WA. *Introduction to Biblical Counseling. A Basic Guide tot the Principles and Practice of Counseling*. Dallas: Word Publishing.

Grenz, S 1996, Primer on Postmodernism. Eerdmans, 1996. "What challenges does the cultural shift from modernism to postmodernism present to the church?" *The Internet Encyclopedia of Philosophy* [Aanlyn], Beskikbaar: <http://www.utm.edu/research/iep/> [Verkry 1 September 2006].

Grenz, S 2005, *The Grenzian*. [Aanlyn], Beskikbaar: thegrenzian.blogspot.com/2005/03/stan-grenz-in-his-own-words.html . [Verkry 2 September 2006].

Hare-Mustin, R T & Marecek, J 1988. The meaning of difference gender theory, postmodernism and psychology. *American Psychologist* 43, 455-464.

Harteveld, P de Stadler, L G & Hauptfleisch, D C 1992. *Woordkeusegids. 'n Kerntesaurus van Afrikaans*. Kaap: Creda Press.

Haslam, G 1992 *Hutchinson concise encyclopedic dictionary* s v "justice".

Heitink, G 1993. *Practical Theology. History. Theory. Action domains. Manual for Practical Theology*. Cambridge: William. B Eerdmans Publishing Company.

Heitink, G 1993. *Praktische Teologie*. Kampen: Kok.

Heitink, G 1999. *Practical Theology. History. Theory. Action. Manual for Practical theology*. Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company.

Henry, C F H 1995. Postmodernism: The new spectre. In Dockery, D S (ed) 1995. *The challenge of Postmodernism – an evangelical engagement*. Wheaton: Victor Books.

Herholdt, M D 1998. Postmodern theology, in Maimela, S & König, A (eds) *Initiation into theology*, 215-228. Pretoria: Van Schaik.

Heshusius, L 1994. Freeing Ourselves from objectivity: Managing subjectivity or turning toward a participatory mode of consciousness, in *Educational Researcher* 23(3), 15-22.

Hess, B 2006. *Facing a future in South Africa in an attempt to challenge racial categories. A pastoral response to re-humanising society*. Ongepubliseerde PhD tesis, Universiteit van Suid Afrika, Pretoria.

Het verschil = een cahier over outsider art van vwz wit.h bij de gelyknamige tentoonstelling (sept. 2003).

Heyns, L M & Pieterse, H J C 1990. *A primer in practical theology*. Pretoria: Gnosis.

Jacobs, A I 2004. "*Disabled identities*": *Pastoral work with people who are mobility impaired*. Ongepubliseerde PhD tesis, Universiteit van Suid Afrika, Pretoria.

Jacobs, L 2005 *Inklusiewe onderwys: 'n Bestuursperspektief*. Ongepubliseerde M ed verhandeling, Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein.

Jennings, L E & Graham, A P 1996. *Exposing discourses through action research*, in Zuber-Skerritt 1996 165-181.

Jennings, S (ed), 1975. *Creative Therapy*. Nairobi: Pitman Publishing Co.

Journal of Extention October 1999, vol 37 no 5 [Aanlyn], Beskikbaar: [http //www.joe.org/joe/1999october/comm1.html](http://www.joe.org/joe/1999october/comm1.html) Empowerment [Verkry 9 Januarie 2006].

Keane, M H 1998. Postmodern theology, in Maimela, S & König, A (eds) *Initiation into theology*, 215-228. Pretoria: Van Schaik.

Kelly, M 2006, *Self Empowerment Artists with Disabilities* [Aanlyn], Beskikbaar: [http //a06.cgpublisher.com/proposals/338/index.html](http://a06.cgpublisher.com/proposals/338/index.html) [Verkry 9 Jan. 2006].

Ketterman, A 1992. *Frida Kahlo. 1907-1954. Pain and Passion*. London: Benedikt Taschen.

Kidd, W 2002. *Culture and Identity*. New York: Palgrave.

Killian, J 1985. *Form and style in theological texts. A guide for the use of the Harvard Reference system*. Pretoria: Universiteit van Suid Afrika.

Klassen, S 1998. Art, Faith and Reconciling. *Direction Journal*. Fall, Volume 27 no 3. Winnipeg: Manitoba.

Klonsky, R L 1975. *Art lessons that mirror the child's world*. New York: Parker Publishing Company, Inc.

Kotzé, D 1995. *The social construction of a family training programme* RAU ongepubliseerde D Litt et Phil tesis, Randse Afrikaanse Universiteit, Johannesburg.

Kotzé, D J 2001. Doing participatory ethics. From perspective ethics in narrative ethicising. In Kotzé, D J & Myburg, J L (eds) *Ethical ways of being*. Pretoria: Ethics Alive.

Kotzé, D J et al 2004. *Ethical ways of being*. Pretoria: Ethics Alive.

Kotzé, E & Kotzé, D 2001. *Telling Narratives*. Pretoria: Ethics Alive.

Kotzé, E & Kotzé, D J 1997. Social construction as a postmodern discourse an epistemology for conversational therapeutic practice. *Acta Theologica* 17(1) 27-50.

Kuhn, T 1970. *The structure of scientific revolutions*. Chicago. University of Chicago Press.

Laas, J J 2004. *Verbeelding as verhaalskeppende aktiwiteit in narratiewe pastorale terapie*. Ongepubliseerde PhD tesis, Universiteit van Pretoria, Pretoria.

Langzaam, J 2003 [Aanlyn], Beskikbaar: www.vzwwith.org [Verkry 20 Junie 2005].

Lartey, E Y 2003. *In Living Color. An Intercultural Approach to Pastoral Care and Counseling*. New York: Jessica Kingsley .

Leedy, P D & Ormrod, J E 2001. *Practical research: Planning and design*. Merrill: Prentice-Hall.

Lefika La Phodiso Kunsterapie Sentrum .1993. Johannesburg.

Lotter, G A Glendon, G & Thomson, G 2000, *Challenges and opportunities of Postmodernism for the church*. [Aanlyn] Beskikbaar: <http://www.tbs.edu/documents/thompson/postmodernism.htm> [Verkry 9 Jan 2006].

Louw, D J 1998. *A pastoral hermeneutics of care and encounter: a theological design for a basic theory, anthropology, method and therapy*. Cape Town: Lux Verbi.

Louw, N A 2001. *Om verbeeldingryk te lewe. Verbeelding in die pasorale narratiewe terapie en die teologie van Walter Brueggemann*. Ongepubliseerde MTh verhandeling, Universiteit van Pretoria, Pretoria.

Madigan, S 1996. The Politics of Identity: Considering community discourse in the externalizing of internalized problem conversations. *Journal of Systemic Therapies* 15 (1), 47-61.

Maimela, S & König, A (eds) 1998. *Initiation into theology. A rich variety of theology and hermeneutics*. Pretoria: Van Schaik.

Malchiodi, C. 1998, *The Art Therapy sourcebook*. Illinois: NTC/Contemporary Publishing Group, Inc.

Maree, K 1997. *Nuwe droomboek. Verklaar jou eie drome*. J P van der Walt: Pretoria.

Magalhães, A 2007. Terugvoer: *Maryna's art class*. 20 April.

Magalhães, A 2007. Terugvoer: *Maryna's art class*. 11 May.

McNamee, S & Gergen, K J (eds) 1992. *Therapy as Social Construction*. London: Sage.

McCullum, I 2005. *Ecological Intelligence. Rediscovering ourselves in nature*. Kaapstad: Africa Geographic.

McDougall, K Swartz, L & Van der Merwe 2006. *Zip zip my brain harts*. Suid Afrika: HSRC press.

McFague, S 2001. *Life Abundant. Rethinking Theology and Economy for a Planet in Peril*. Minneapolis: Fortress Press.

McLarren, B 2006, *About Postmodernism*. [Aanlyn], Beskikbaar: [http //noesis.evansville.edu/bin/index.cgi](http://noesis.evansville.edu/bin/index.cgi) [Verkry 2 September 2006].

McTaggart, R (ed) 1997. *Participatory Action Research. International Contexts and Consequences*. New York: State University.

Merriam, S B 1998. *Qualitative Research and Case Study Applications in Education. Revised and Expanded from Case Study Research in Education.*

Michell, K R, 1990. *Guidance, pastoral care in Dictionary of pastoral care and counseling*, vice Hunter 1990: 486-487. Nashville: Abingdon

Milner, F 1992. *Toulouse Lautrec*. Hong Kong: Bison Group.

Monk, G 1996. How narrative therapy works, in Monk, G Winslade, J Crocker, K & Epston, D (eds) in *Narrative therapy in practice: the archaeology of hope*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.

Monk, G Winslade, J Crocker, K & Epston, D (eds) 1997. *Narrative therapy in practice. The Archaeology of Hope*. San Francisco: Jossey-Bass Publications

Moon, B L 2000. *Ethical issues in art therapy*. Illinois: Charles C Thomas Publisher.

Mouton, J 1996. *Understanding social research*. Pretoria: J L van Schaik Academic.

Mouton, J 2001. *How to succeed in your Master's and Doctoral studies A South African guide and resource book*. Pretoria: Van Schaik.

Müller, J 1999. *Companions on the journey: The art of pastoral narrative conversation*. Roodepoort: Logos Books.

Müller, J.C. & van Niekerk, M. 2005, *Narratiewe terapie en Kuns*. [Aanlyn], Beskikbaar: [http //www.julianmuller.co.za/narratter.html](http://www.julianmuller.co.za/narratter.html) [Verkry 5 November 2005].

Myburg, J L 2000. *Deconstructing identity in a landscape of ideology, culture, belief and power*. Ongepubliseerde PhD tesis, Universiteit van Suid Afrika, Pretoria.

Niehaus, E 2001. *Narratives of relationships/marriages*. Ongepubliseerde MTh verhandeling, Universiteit van Suid Afrika, Pretoria.

Patton, J 1993. *Pastoral care in context. An introduction to pastoral care*. Kentucky : Westminster/ John Knox Press.

Payne, G & Payne, J 2004. *Key concepts of Social Research*. London: Sage.

Phillips, T & Okholm, D (eds) 1995, *Christian Apologetics in the Postmodern World* InterVarsity [Aanlyn], Beskikbaar: [http //noesis.evansville.edu/ bin/ index. cgi](http://noesis.evansville.edu/bin/index.cgi) [Verkry 2 September 2006].

Phythian, B A & Cox, R 1996. *Dictionary of New Words*. London Hodder Headline. s v "marginilize" .

Pieterse, H C J 1998. A theological theory of communicative actions. *Religion & Theology* 5(2), 176-194.

Plowright, K 1999. *New romances of the body. Television and the somatics of technology*. [Aanlyn] Beskikbaar: <http://midlydivering.com/dissertation - kimplowright 1999.htm>. Verkry 4 Augustus 2007.

Powell, J 1998. *Postmodernism for beginners*. New York: Writers and Readers Publishing.

Pruyser, P W 1983. *The Play of Imagination: Toward a Psychoanalysis of culture*. New York: International University Press.

Richards, H 2006, Modernity: Its Cause and Cure. A Series of Articles. Part 21. *Britannica Concise Encyclopedia*. Peace and Global studies department. Earlham College.[Aanlyn], Beskikbaar: <http://concise.britannica.com/>. [Verkry 6 Maart 2007].

Ricoeur, P 1981. *Hermeneutics and the human sciences*. J B Thompson. Cambridge University Press: Cambridge.

Rossouw, G J (ed) 1995. *Life in a postmodern culture*. Pretoria: HSRC.

Roux et al [s j] Practical theology. Only studyguide for PTA200-W Pretoria: Unisa.

Roux, J P 1996. *Die ontwikkeling van 'n pastoraal-terapeutiese toerustingprogram vir lidmate. 'n Narratiewe benadering*. Ongepubliseerde PhD tesis, UOVS, Bloemfontein.

Rubin, H J & Rubin, I S 1995. *Qualitative Interviewing The art of hearing data*. Thousand Oaks: CA Sage.

Russel, S & Carey M 2003. Feminism, therapy and narrative ideas: exploring some not so commonly asked questions. *The International Journal of Narrative therapy an Community work*. No 2, 67-95. Adelaide: Dulwich Centre Publications.

Senekal, D P 2005. *Die funksionering van Bybelse inhoude in 'n narratief pastorale gesprek*. Ongepubliseerde PhD tesis, Universiteit van Pretoria, Pretoria.

Shumway, D R 1992. *Michel Foucault*. Charlottesville: University of Virginia Press.

Smith, W & Dreyer, Y 2003. 'n Perspektief op hoop as pastorale bemagtiging in die rouproses. *HTS* 59(1), 159-168. Departement van Praktiese Teologie. Pretoria: Universiteit van Pretoria.

Snyman, J 1995. Postmodernism, art and aesthetics. In Rosouw, G J (ed) *Life in a postmodern culture*. Pretoria: HSRC.

Sölle, D 1975. *Suffering*, translated by Kalin, E R. Philadelphia: Fortress Press.

Springstead, E O 1998. Theology and spirituality; or, Why theology is not critical reflection on religious experience?, in Springstead, E O (ed) *Spirituality and theology: Essays in honour of Diogenes Allen*. Louisville Kentucky: Westminster John Knox Press.

Steyn, H M 2004, *Nooit-getroude vrou sonder kinders: - 'n pastoraal narratiewe benadering met besondere verwysing na diskoerse*. PhD tesis Universiteit van Pretoria, Pretoria. [Aanlyn], Beskikbaar: <http://uped.up.ac.za> [Verkry 26 Aug. 2007]

Stone, H W 1996. Theological context of Pastoral caregiving Word and Deed. New York The Haworth Pastoral Press in Van Arkel, J T de J 2003. *Caring for all. Exploring the field of pastoral work*. Only study guide for CGM309-4. Pretoria: Unisa.

Strauss, A & Corbin, J 1990. *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. London: Sage

Stroup, G W 1981. *The promise of narrative theology*. Westminster: John Knox press.

Strydom, M 2005. *Vyf Dogters van eva skilder 'n engel Die gebruik van terapeutiese kuns in die uitlewing van spirituele identiteit by die jong volwasse vrou*. Ongepubliseerde Ph D tesis, Universiteit van Pretoria, Pretoria.

The American Heritage® Dictionary of the English Language, Fourth Edition copyright ©2000 by Houghton Mifflin Company. Updated in 2003. Published by Houghton Mifflin Company s v "empowerment".

The Art Book. 1996. London: Phaidon.

Timperman, J. 2005. *Onderhoud met die outeur*. Pretoria.

Tjale, A & de Villiers, L (eds) 2004. *Cultural Issues in Health and Health Care A Resource Book for Southern Africa*. Kaapstad: Juta.

Van Arkel, J T de J 2003. *Caring for all. Exploring the field of pastoral work*. Only study guide for CGM309-4. Pretoria: Unisa.

Van der Merwe, J 2005. *Onderhoud met die outeur*. Pretoria.

Van der Merwe, J 2006. *Opening van kunsuitstalling*. Pretoria.

Van Wyk, A G 1995. From "applied theology" to "practical theology". *Andrews University Seminary Studies*, Spring 1995, Vol. 33. No. 1, 85-101. Andrews University Press.

Van Zyl, H C & Müller, J C 2002. Verbeelding en hoop by Walter Brueggemann en die terapeutiese benutting daarvan. Departement Praktiese Teologie. Universiteit van Pretoria *HTS* Volume 58. No. 1, 355-358.

Veith, G E 1994. *Postmodern times a Christian guide to contemporary culture*. Illinois: Crossway Books.

Vermeersch, E 2003 [Aanlyn], Beskikbaar: www.vzwwith.org [Verkry 20 Junie 2005].

Viljoen, B 2006. Gestremdes moet na gewone skole, sê LUR. *Beeld* 30 Mei, p10.

Ward, G 1997. *Postmodernism*. London: Hodder Headline Plc.

Warren, L 1997, *The Magic of Faith. Psychology of Hope* [Aanlyn], Beskikbaar: [http //www.plim.org/Hope97.html](http://www.plim.org/Hope97.html) [Verkry 9 Jan. 2006].

Weedon, C 1987. *Feminist practice and poststructuralist theory*. Oxford: Basil Blackwell.

Weiss, S & Wesley, K 2003, Postmodernism and its critics. Anthropological theories. A guide prepared by students for students. Social Sciences Selection [Aanlyn], Beskikbaar: sweiss@tenhoor.as.ua.edu and kwesley@tenhoor.as.ua.edu <http://www.as.ua.edu/ant/Faculty/murphy/436/pomo.htm>. [Verkry 9 Januarie. 2006].

White, M & Epston, D 1990. *Narrative means to therapeutic ends*. New York: Norton.

White, P 1996. *Civic virtues and public schooling. Educating citizens for a democratic society*. London: Teachers College, Columbia University.

White, M. 1991. *Deconstruction and Therapy*. Adelaide: Dulwich Centre Newsletter.

White, M 2001. Narrative practice and the unpacking of identity conclusions. *Gecko* Nr. 1 (28-55). Adelaide: Dulwich Centre Publications.

White, C & Denborough, D 1998. *Introducing narrative therapy. A collection of practice-based writings*. Adelaide: Dulwich Centre Publications.

Yin, R K 1994. *Case Study Research. Design and Methods. Applied Social Research Methods Series*. London: Sage Publications.

Yuzon, L A 1994 *Towards a contextual theology*. [Aanlyn], Beskikbaar: <http://www.cca.org.hk/resources/ctc/ctc94-02/1.Yuzon.htm> [Verkry 27 Julie 2005].

Aanhangsels

- A. Inligtingsbrief.
- B. Toestemming tot deelname.
- C. Koerantartikels:
 - i) King, K 2007. Classes create equal chances. *Rekord*, 1 Junie, p12.
 - ii) Myburg, J 2007. Kuns wat oorbrug en heel wil maak. *Beeld Plus*. 4 Junie, p8.
 - iii) Van der Spuy, C 2007. Kuns die gelykmaker. *Vrouekeur*, 9 November, p50.
- D. Laserskyf met foto's van die proses van kunsmaak en kunswerke.

A. Inligtingsbrief

MARYNA JOUBERT

(BVK UNISA)

Keramiekkunstenaar / Ceramic Artist

Loislaan 442 Lois Ave Waterkloof Glen Pretoria

✉ Bus / Box 32291 Glenstantia 0010

☎ **083 381 6595**

faks / fax 0866699419

marynajoubert@absamail.co.za

01/02/07

Beste ouers

Ek deel graag met julle die agtergrond van die kunsklasse.

Ek is 'n ingeskrewe student aan Unisa vir die graad MTh (Praktiese Teologie), met spesialisering in Narratiewe Terapie. Een van die vereistes vir hierdie graad is dat ek onafhanklik navorsing oor 'n toepaslike onderwerp moet doen, wat na voltooiing in die vorm van 'n verhandeling gepubliseer word.

Die voorlopige titel van my navorsing is

"Wanneer hoop groei in 'n waaghalsige verbeelding"

'n Pastorale blik op kuns in 'n konteks van gestremdheid.

Met my navorsing probeer ek d.m.v. die verskillende prosesse van kunsmaak 'n bykomstige konteks te skep waarbinne die deelnemer kan funksioneer. Ek fokus dus glad nie op die deelnemer se beperking nie, maar bied uitsluitlik vir haar of hom die geleentheid om kuns te maak. Neem asseblief die vrymoedigheid om vir my terugvoer te gee oor jou kind se kunsklasse - enige stukkies inligting is baie welkom.

Die deelnemer gaan tydens die proses van kunsmaak beide skilder en pottebakkerswerk doen, in ooreenstemming met hulle individualiteit. Ek beplan om as deel van my navorsing 'n uitstalling van die deelnemers se kunswerke te hou. Dit sal bes moontlik in Junie 2007 plaasvind en ek sal mettertyd nadere inligting rakende hierdie projek verskaf. Dit is vir die huidige voldoende om daarop te let dat die deelnemer se beperking nie tydens hierdie uitstalling beklemtoon gaan word nie – sy/hy gaan dus net as 'n deelnemer aan die uitstalling deelneem.

Ek neem ook deurlopend foto's van die deelnemers en hulle kunswerke tydens die klasse. Dit is enersyds sodat ek 'n fotografiese oorsig van die proses vir my eie verwysing het, terwyl ek dit ook oorweeg om van die foto's tydens die kunsuitstalling te gebruik. Ek sal hierdie foto's na afloop van die navorsing op 'n CD beskikbaar stel indien iemand sou belangstel. Die teks van die navorsing is ook deurentyd beskikbaar indien iemand dit sou wou lees.

Ek sal dit baie waardeer indien jy die aangehegte toestemmingsvorm en kontakbesonderhede so spoedig moontlik sal voltooi en aan my terugbesorg.

Baie dankie en
Vriendelike groete

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Maryna', with a long, sweeping underline that loops back under the 'a'.

B.Toestemmingsbrief vir deelname aan 'n studie met die volgende titel:

"Wanneer hoop groei in 'n waaghalsige verbeelding"

'n Pastorale blik op kuns in 'n konteks van gestremdheid.

Ek (die ouer of ouer/ voog van verstaan dat

1. uitgenooi is om vrywilliglik deel te neem aan 'n navorsingsprojek deur Maryna Joubert, die ondergetekende, ter gedeeltelike vervulling van die vereistes vir die graad MTh (Praktiese Teologie).
2. Die doel van die navorsing is om vas te stel tot watter mate die funksies van pastorale sorg daartoe bydra dat 'n inklusiewe konteks deur 'n gesamentlike groep gestremde- en nie-gestremde deelnemers met 'n proses van kunsmaak gevestig kan word.
3. Die resultate van bogenoemde navorsing na voltooiing in die vorm van 'n verhandeling gepubliseer sal word.
4. 'n Hulpnavorser vir Maryna Joubert, die navorser, tydens bogenoemde proses van navorsing sal bystaan.
5. 'n Uitstalling van die kunswerke van die deelnemers aan bogenoemde proses van kunsmaak beplan word, asook 'n moontlike webwerf en 'n koerantartikel.
6. Foto's van die kunswerke en deelnemers kan moontlik tydens bogenoemde uitstalling, in 'n koerantberig of op die webwerf verskyn.
7. Die identiteit en persoonlike omstandighede van 'n deelnemer weerhou sal word indien 'n ouer / voog / deelnemer dit sou verkies.
8. Maryna Joubert moontlik persoonlike gesprekke met die betrokke deelnemers oor hul belewenis van die proses van kunsmaak mag voer.
9. Die teks van bogenoemde navorsing ten alle tye toeganklik vir die ouer/voog van alle deelnemers is.
10. Enige deelnemer enige tyd, vir watter rede ook al, aan die proses van navorsing mag onttrek (word).

Geteken

navorser

ouer/voog

.....
datum

.....
datum

iii) Kuns die gelykmaker

Carla van der Spuy

Hy was drie maande lank ná 'n motorongeluk in 'n koma. Toe hy uit die hospitaal ontslaan is, moes Jacques Theron (27) van Pretoria van voor af leer praat en en loop. Hy was hulpeloos en het geen beheer oor sy liggaamsfunksies gehad nie. Sy ma Hildegard het weer 'n "baba" in die huis gehad.

Die lewe vir gestremdes kan soms eensaam wees. Hulle verloor hul vriende en geleenthede is beperk – selfs as hulle oor 'n hoë intelligensie soos Jacques beskik. Daar word ook altyd tussen gestremdes en nie-gestremdes onderskei.

Maar nadat Jacques kunsklasse by die ondernemende Pretoriase kunstenaar Maryna Joubert geneem het, wat deur gestremdes sowel as nie-gestremdes bygewoon word, het hy begin blom. Jacques het onlangs sy eerste skildery verkoop.

Deur Maryna se toedoen het twintig kunstenaars waarvan tien gestremd is en tien nie, onlangs hul werk luisterryk by die Pretoriase Nasionale Museum uitgestal. Dit was deel van Maryna se navorsingsprojek vir praktiese teologie wat die maak van kuns op 'n inklusiewe vlak tussen gestremdes en nie-gestremdes ondersoek. Jacques se werk het heelwat belangstelling by hierdie uitstalling uitgelok.

Jacques was 'n voetganger toe 'n kar sewe jaar gelede teen hom vasgery het. Hy het oor die kar gerol en hoofbeserings opgedoen.

Die uiteinde na die lang bloedsweet pad na herstel, is dat van sy motoriese bewegings benadeel is en ook dat hy soms met sy korttermyngeheue sukkel.

Ons sit en gesels in Maryna se boheemse ateljee waar talle bont kunswerke van haar studente 'n skrilte kontras met die sementvloer vorm.

"My ma het vir my gesê ek is 'n gebore kunstenaar. As ek buierig is en begin verf, kan sy sien hoe my gemoedstoestand verander", vertel Jacques.

"Ek hou van olieverf en kan as gevolg van die ongeluk net die vingers van my regterhand gebruik. Met olieverf kan jy oor en oor jou foute verf."

Hy verkies abstrakte kuns en kies nie vooraf temas nie. Dis 'n spontane proses wat afhange van sy emosies op daardie oomblik ontstaan.

Maryna glo nie daaraan om aan haar studente voor te skryf hoe hulle moet skilder nie. Hoe kan ek dit doen? Ek is self 'n kunstenaar. Elke kwashaal wat hy verf is 'n woord. Kuns is 'n visuele en internasionale taal. Hoe kan ek dus vir Jacques vertel hoe hy sy taal moet vertolk? Ek kan wel riglyne verskaf."

Hildegard vertel van die groot vreugde toe Jacques destyds weer begin loop het. Oor die feit dat dit 'n mylpaal was toe hy self sy broek kon aantrek of toe hy self sy bene kon oplig om in die bad te klim.

"Sy herstel was ongelooflik", sê sy.

“Hy kon aan die begin nie eers praat nie, en is steeds impulsief en soms ietwat ondiplomaties. Hy is ook geneig om homself te herhaal en het soms moeite om sy gedagtes te orden.”

“Vandag se lewe is gejaagd, terwyl Jacques se lewe stadiger en eensamer geword het. Hy het altyd baie vriende en meisies gehad.”

“Kuns bied hom ‘n mate van ontlasting.”

“Ja,” lag Jacques “Ek is ‘n gebore charmer.”

Oor die rol wat kuns in sy lewe vertolk, sê sy ma dis iets wat hy self kan doen en nie iets wat iemand anders vir hom moet doen nie.”

Jacques het die geld uit die verkoop van sy eerste skildery in olieverf, verfkwasse en ‘n esel belê.

Sy lewenspad was selfs voor die ongeluk nie altyd met rose besaai nie.

“Ek het moeilik in die skool aangepas omdat ek disleksies was en aan aandagafleibaarheidsindroom gely het.”

Maar dit was niks vergeleke met wat op hom ná die ongeluk gewag het nie.

Maryna sê ondanks wetgewing om die inklusiewe posisie van gestremdes in die samelewing te verseker, word hierdie groep in Suid-Afrika steeds gemarginaliseer. Gevolglik vind gestremdes dit moeilik of selfs onmoontlik om hul eie unieke potensiaal te ontwikkel om so ‘n beter lewensgehalte te verseker.

Die doel van Maryna se navorsing was om die diskoerse uit te daag wat bepaal dat die beoefening van kuns slegs unieke, talentvolle mense beskore is. Dit is moontlik vir gestremdes om sonder voorafopgestelde reëls en regulasies uiting aan hul verbeelding te gee en sodoende waaghalsig te wees as hulle kuns beoefen.

Maryna het binne ‘n pastorale atmosfeer, wetenskaplike riglyne van die praktiese teologie gebruik met die klem op deelnemende en narratiewe benaderings waarin ruimte geskep is vir die ontwikkeling en potensiaal van die gestremde. Sy het bevind dat Kuns ‘n nuwe ervaring vir deelnemers bied, waarvolgens hulle hul eie selfbeeld kan aanpas of hersien.

Sy het ook bevind dat die gebruik van ‘n inklusiewe proses waar nie-gestremdes in die groep ingesluit word, soos wat die geval in haar klasse is waar geen onderskeid getref word nie, ‘n positiewe uitwerking op die identiteit van gestremde deelnemers het.

Sy bedryf reeds die afgelope 20 jaar ‘n kunsateljee waar mense tussen vyf en 75 jaar oud pottebakker-en kleiwerk sowel as klasse in die skilderkuns by haar bywoon.

Aanvanklik was die gedagte dat studente die kunsateljee vir kunsonderrig besoek en nie vir terapie nie. Maar van hierdie studente is deur 'n vriend, dokter of sielkundige na haar verwys met die verwagting dat hulle emosioneel daarby sal baat.

Praktiese ervaring as kunstenaar het haar egter laat beseef dat kuns en terapie nie geskei kan word nie.

“Kuns bied 'n konteks waarin uiting aan emosies gegee kan word en dit kan dus as 'n vorm van kommunikasie beskou word.”, sê sy.

Haar navorsing toon dat kenners bevind het dat kuns mense toelaat om van sterk emosies ontslae te raak en om emosionele trauma te verwerk.

Hierdie sterk emosies wat positief sowel as negatief kan wees, kan volgens Lucia Capacchione skrywer van *Living with the feeling - the art of emotional expression*, in nege verskillende afdelings verdeel word, naamlik " hartseer, geluk, woede, vrees, speelsheid, liefde, verwarring, depressie en vreedzaamheid.

Ander navorsing toon die proses van die beoefening van kuns beskik ook oor die potensiaal om heling te bewerkstellig en lewensgehalte te verbeter, terwyl dit 'n kragtige vorm van kommunikasie is. Dit bevorder sowel aspekte van fisieke as geestesgesondheid van die kunstenaar en word as genesend beskou.

Maryna se opleiding as verpleegsuster in psigiatrie, kraam en algemene verpleging dra daartoe by dat haar kunsstudente mettertyd hul probleme op spontane wyse met haar deel – en dit kan van huweliksprobleme tot 'n diagnose van depressie wissel.

“Met hierdie navorsingsprojek was my oogmerk nie om formele (kuns)terapie te doen nie, maar om eerder op die indirekte terapeutiese waarde daarvan te fokus en hoe kunsvaardighede tot 'n positiewe selfbeeld en selfvertroue bydra.”, sê sy.

Sy verduidelik dat die begrip selfbeeld uit al die idees, persepsies en gevoelens bestaan oor wie 'n persoon is.

Sy het haar projek begin na aanleiding van 'n gesprek met Johan Timperman, 'n opgeleide arbeidsterapeut en 'n direkteur van 'n sosiaal-artistieke kunswerkplaas in België waar beeldende kunstenaars met 'n verstandelike beperking en ander kunstenaars saamwerk en 'n persoonlike verbintenis tussen die gestremde kunstenaars en die opgeleide mentor ontstaan.

Dit bied die verstandelik gestremde kunstenaar ook die geleentheid om sosiaal met ander te werk en andersom.

Daar word beweer dat kuns nie die verskil tussen patologie en normaliteit ken nie. Die Franse kunstenaar Jean Dubuffet, skryf oor 'n indrukwekkende versameling van kunswerke van mense in psigiatryse inrigtings en gevangnisse, bejaardes en eensames wat hy as “rou” kuns bekryf word. Dit is sy siening wat Maryna se belangstelling gaande gemaak het.

Maryna sê die Westerse samelewing probeer ons breinspoel dat kuns uitsluitlik beperk is tot die handjievol unieke en talentvolle mense wat “die titel kunstenaar waardig is.” Dubuffet, 'n erkende, gerespekteerde kunstenaar in eie reg, se kunswerke is dikwels met die werk van psigotiese kunstenaars, kinders en onopgeleide kunstenaars geassosieer. Dubuffet het geglo dat daar meer waarheid in die onopgesmukke kuns van die geestelik versteurde persoon en die amateur-kunstenaar is, as in die werk van 'n opgeleide kunstenaar. Sy omskrywing van "rou kuns" pas die gestremde deelnemer se beperkte vaardighede soos 'n handskoen, aangesien dit 'n andersoortige konteks vir verdere ontwikkeling skep, weg van formele reëls en regulasies. Kuns en die beoordeling daarvan, word volgens postmoderne aannames dus selfs vir gestremdes meer toeganklik en aanvaarbaar.

Maryna vind aanklank by die konsep van inklusiwiteit. Sy voel dat gestremdes 'n integrale deel van elke gemeenskap vorm, en hulle word gemarginaliseer omdat hulle nie by die meerderheid inpas nie.

Die informele atmosfeer tydens kunsmaaksessies maak dit vir die deelnemers moontlik om nie net hul kennis met mekaar te deel nie, maar ook persoonlike probleme, bekommernisse en onsekerhede.

Maryna is ook ten gunste daarvan dat kunsuitstallings 'n inklusiewe benadering volg en gestremde kunstenaars as gelyke en volwaardige kunstenaars aan hierdie uitstallings deelneem. Daarom het gestremdes sowel as nie-gestremdes in haar groep onlangs saam uitgestal en besoekers is nie ingelig of die kunstenaars gestrem was of nie. Dit is 'n bewys daarvan dat gestremdes deel van die hoofstroom wil wees.

“Identiteit hervorm en verander van rigting en ontwikkel voortdurend in die mate waartoe ons met ander mense in aanraking kom. Dieselfde geld vir diegene wat anders is. As mense kom ons voortdurend voor uitdagings te staan, wat ons moet aanpak en uitvoer.”

“In 'n sogenaamde normale konteks het ons nie dieselfde agterstand as diegene met 'n beperkende gestremdheid nie. Gestremdes kom daagliks voor uitdagings te staan en moet dinge dikwels juis vanwee hul gestremdheid met 'n agterstand aanpak.”
Gestremdes wil deel van die hoofstroom wees.
En dit is presies wat Maryna doen.